

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Одеського національного економічного університету

Збірник наукових праць

№ 1-2 (302-303), 2023

Виходить 10-12 разів на рік 5-6 випусків • Заснований у грудні 1994 р.

Одеса
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Коваленко Вікторія Володимирівна, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна

Заступники головного редактора

Слатвінська Марина Олександрівна, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна,

Літвінов Олександр Сергійович, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна,

Технічний редактор

Кулікова Єлизавета Олександрівна, викладач, фахівець I категорії, Одеський національний економічний університет, Україна

Амброзі Маріан Маріанович кандидат філософських наук, доцент, Коледж міжнародного бізнесу ISM Словачина в Пряшеві (Словачина), Андрашик Ладислава доктор технічних наук, професор, Словацький технологічний університет (Словачина), Божинова Маріяна доктор екон. наук, професор, Академія економіки ім. Д. А. Ценова, Республіка Болгарія, Бухтіарова Аліна Геннадіївна кандидат екон. наук, доцент, Сумський державний університет, Україна, Валігура Володимир Андрійович кандидат екон. наук, доцент, Західноукраїнський національний університет, Васильчизин Олександра Богданівна доктор екон. наук, доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна, Гончаренко Олена Миколаївна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, Горняк Ольга Василівна доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, Україна, Горювий Дмитро Анатолійович доктор екон. наук, професор, Харківський технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна, Гросу Вероніка доктор економічних наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре, (Сучава, Румунія), Гудзь Тетяна Павлівна доктор екон. наук, доцент, Вищий навчальний заклад Укоопспілки, Полтавський університет економіки і торгівлі, Україна, Даниліна Світлана Олексіївна кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Єрмакова Ольга Анатоліївна доктор екон. наук, професор, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Жаворонюк Артур Віталійович кандидат екон. наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Жердецька Лілія Вікторівна доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Заротіадіс Прігоріс кандидат екон. наук, доцент, Університет Аристотеля в Салоніках, Греція, Збрицька Тетяна Петрівна кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Зеленка Владімір кандидат екон. наук., доцент, Вища школа економіки у Празі, Чеська Республіка, Кетнерс Карліс доктор екон. наук, професор, Банківська вища школа бізнесу і фінансів, Латвійська Республіка, Кузіна Руслана Віллівна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, Кузнєцова Інна Олексіївна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, Лайко Олександр Іванович доктор екон. наук, старший науковий співробітник, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Лоханова Наталія Олексіївна доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Маркс-Бельська Рената кандидат екон. наук., доцент, Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині, Республіка Польща, Меджибовська Наталія Семенівна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Мельник Леонід Васильович доктор екон. наук, доцент, Національний університет водного господарства та природокористування, Україна, Міхальчук Камелія-Каталіна, кандидат екон. наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре, (Сучава, Румунія), Мурушудлі Фахри Фуад огли доктор філософії з економіки, докторант кафедри фінансів і фінансових інститутів Азербайджанського державного економічного університету (Азербайджан), Нездодімов Сергій Георгійович кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Онищенко Світлана Володимирівна доктор екон. наук, професор, Національний Університет «Полтавська політехніка ім. Ю. Кондратюка, Україна, Пантелєва Наталія Миколаївна доктор екон. наук, професор, Черкаський науково-навчальний інститут Університету банківської справи, Паглатой Олександр Євгенович кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Семенова Валентина Григорівна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, Сергєєва Олена Степанівна кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Слободяник Юлія Борисівна доктор екон. наук, професор, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, Україна, Сментина Наталія Валентинівна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, Тульвінські Міхаєла кандидат екон. наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре, (Сучава, Румунія), Уханова Інна Олегівна кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Шелудько Сергій Андрійович, кандидат екон. наук, доцент, провідний фахівець Департаменту оцінки та заставних операцій ПАТ АБ "Південний", Україна, Школьник Інна Олександрівна доктор економічних наук, професор, Сумський державний університет, Україна

Міжнародна представленість та індексація: Index Copernicus International (ICV 2021: 75.22). Google Scholar (h-індекс - 10). Open Ukrainian Citation Index (OUCI). CrossRef. Dimensions. Реферативна база даних «Україніка наукова». Український реферативний журнал «Джерело». Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Електронний репозитарій Одеського національного економічного університету.	Засновник та видавець: Одеський національний економічний університет Свідцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 20991-10791 ПР від 18 серпня 2014 р. (перереєстрація) Включено до категорії «Б» в «Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі наказу Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886 Адреса редакції та видавця: 65082, м. Одеса, вул. Гоголя, 18, ауд. 110, Одеський національний економічний університет, науково-редакційний відділ, тел.: (+38048) 777-89-16 e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua web-site: http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php
--	--

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Даниліна Світлана	
Трансформація елементів суспільного виробництва під впливом цифровізації: ознаки та особливості.....	7
Іжко Ігор	
Світовий досвід державної підтримки інформаційної економіки.....	13
Котковський Володимир	
Оцінювання підприємств оборонно-промислового комплексу України.....	23
Марценюк Лариса, Бобиль Володимир, Міщенко Максим, Пікуліна Олена, Калініченко Людмила	
Прогнозування зносу інфраструктурних об'єктів задля покращення ефективності функціонування підприємств транспортного будівництва.....	30

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Хмелярчук Марія, Бондаренко Оксана	
Наукові засади повоєнної відбудови України на засадах концепцій екологізації економіки.....	37

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Артюшенко Віктор, Ступіна Лада	
Експертна оцінка як ключовий елемент процедури оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України....	46

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Гудзь Тетяна, Герчіков Максим	
Банківська система України в умовах війни.....	53
Дубовик Ольга	
Проблематика визначення митної вартості імпортованих товарів.....	59
Жердецька Лілія, Камбур Марія	
Макроекономічна політика центральних банків у сучасних умовах.....	65
Коваленко Вікторія	
Місце корпоративної соціальної відповідальності у забезпеченні ефективної системи взаємовідносин банків зі стейкхолдерами.....	75
Лозинська Ольга	
Теоретико-методичні аспекти трансформації підходів до розроблення маркетингової стратегії банків в умовах діджиталізації економіки.....	86

МЕНЕДЖМЕНТ ТА БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ

Бедрадіна Ганна, Мостова Катерина	
Моделювання управлінських рішень на підприємствах ресторанного бізнесу.....	100
Козюра Ігор, Дорошенко Владислав	
Ефективні інструменти когнітивного потенціалу менеджера в умовах нестабільності.....	108
Карпінська Ганна	
Бізнес-процеси підприємницьких структур в умовах впливу кібер-фізичних систем.....	113
Моїсєєв Вячеслав, Іоргачова Марія	
Вартість компанії: сутність та особливості визначення.....	120

МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Грінченко Раїса, Колібабчук Ольга	
Використання систем бізнес-аналітики в управлінні підприємством.....	127

ЕКОНОМІКА ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА

Шинкаренко Володимир, Шинкаренко Лариса, Орлов Євген	
Аналіз інвестиційної привабливості галузей індустрії гостинності за допомогою математичних методів.....	135

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
ALL-UKRAINIAN ASSOCIATION OF YOUNG SCIENTISTS

SCIENTIFIC BULLETIN
of Odessa National Economic University
Collection of Scientific Works

№ 1-2 (302-303), 2023

Published 10-12 times a year (5-6 issues) • Founded in December 1994

Odessa
2023

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Kovalenko Victoria, D.Sc. (Economics), Professor, Professor, Department of Banking, Odessa National University of Economics, Ukraine

Deputies of Editor-in-Chief

Slatvinska Maryna, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine,

Litvinov Oleksandr, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine,

Proofreader editor

Kulikova Yelizaveta, lecturer, specialist of the 1st category, Odessa National Economic University, Ukraine

Ambrose Marian Cand. Sc. (Phil.), Assoc. Prof., College of International Business ISM Slovakia in Prešov (Slovakia), **Bozhinova Mariyana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., D.A. Tsenov Academy of Economics, Republic of Bulgaria, **Bukhtiarova Alina**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Sumy State University, Ukraine, **Valihura Volodymyr**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ukraine, **Vasylychshyn Alexandra**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ukraine, **Goncharenko Olena**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Gorovyi Dmytro**, Doctor of Economics, Professor, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, Ukraine, **Grosu Veronica** Dr. Sc. (Econ.), Prof., Stefan cel Mare University of Suceava, (Suceava, Romania), **Hudz Tetiana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Poltava University of Economics and Trade, Ukraine, **Ermakova Olga**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Institute of Market Problems And Economic-Ecological Research of the NAS of Ukraine, **Zhavoronok Artur** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Yuriy Fedkovych National University, Ukraine, **Zherdetska Liliia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Zarotiadis Grigoris** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof. Aristotle University of Thessaloniki, Greece, **Zbritskaya Tatiana** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Zelenka Vladimir**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., University of economics Prague, Czech Republic, **Ketners Karlis**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., BA School of Business and Finance, Republic of Latvia, **Kuzina Ruslana** Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Kuznetsova Inna**, Doctor of Economics, Professor, Head Department of Management, Odessa National Economics University, Ukraine, **Laiko Oleksandr**, Dr. Sc. (Econ.), Senior Scientific Associate, Institute of Market Problems And Economic-Ecological Research of the NAS of Ukraine, **Lokhanova Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Marks-Bielska Renata**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, **Medzhibovcka Nataliia** Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Melnik Leonid Vasyliovych** Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., National University of Water Management and Environmental Sciences, Ukraine, **Mikhalechuk Kamelia-Katalina**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Stefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania), **Murshudli Fakhri Fuad** Ph.D. (Econ.), Doctoral student of the Department of finance and Financial Institutions, Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan, **Nezdoymynov Sergii** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Onyshchenko Svitlana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Ukraine, **Panteleeva Nataly** Dr. Sc. (Econ.), Prof., Cherkasy Research and Training Institute of the University of Banking, Ukraine, **Semenova Valentyna**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Slobodianyuk Yuliia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Kyiv national economic university named after Vadym Hetman, Ukraine, **Smentyna Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Tulvinschi Mikhaela** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Stefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania), **Ukhanova Inna** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Khomutenko Alla**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Ciubotariu Marius** Cand. Sc. (Econ.), lecturer, Stefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania), **Shykina Olga** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Sheludko Sergii**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Shkolnik Inna** D.Sc. (Economics), Professor, Sumy State University, Ukraine

<p>International Abstracting and Indexing: Index Copernicus International (ICV 2021: 75.22). Google Scholar (h-index - 10). Open Ukrainian Citation Index (OUCI). CrossRef. Dimensions. Reference database «Ukrainika Naukova». Ukrainian abstract journal «Dzherelo». Vernadsky National Library of Ukraine. Electronic repository of the Odessa National Economic University.</p>	<p>Founder and publisher: Odessa National Economic University Certificate of State Registration of the Print Media: Series KV No. 20991-10791PR dated August 18, 2014 (re-registration) Included in the category "B" in the "List of scientific professional publications of Ukraine" in which the results of dissertations for the degree of Doctor of Sciences and Candidate of Sciences can be published on the basis of the direction of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 02.07.2020 № 886 Editorial and publisher address: 18, Hoholia str., room 110, Odessa, 65082, Odessa National Economic University, Scientific and editorial department, tel. (*38048) 777-89-16 e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua website: http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php © Odessa National Economic University, 2022</p>
--	---

CONTENTS

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Danylina Svitlana	
Transformation of the elements of public production under the influence of digitalization: signs and features.....	7
Izhko Igor	
Global experience of government support for the information economy.....	13
Kotkovskiy Volodymyr	
Evaluation of enterprises of the defense-industrial complex of Ukraine.....	23
Martseniuk Larysa, Bobyl Volodymyr, Mishchenko Maksym, Pikulina Olena, Kalinichenko Lyudmila	
Prediction of depreciation of infrastructure facilities in order to improve the efficiency of functioning of transport construction enterprises.....	30

ECONOMICS OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL PROTECTION

Khmelnyarchuk Mariya, Bondarenko Oksana	
Scientific foundations of the post-war reconstruction of Ukraine based on the concepts of ecologization of the economy.....	37

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

Artiushenko Viktor, Stupina Lada	
Expert assessment as a key element of the procedure for evaluation the efficiency of scientific institutions of the NAS of Ukraine....	46

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Gudz Tetiana, Herchikov Maxim	
Banking system of Ukraine in the conditions of war..... /	53
Dubovyk Olga	
Problems of determining the customs value of imported goods.....	59
Zherdetska Liliia, Kambur Mariia	
Macroeconomic policy of central banks under the modern conditions.....	65
Kovalenko Victoria	
The place of corporate social responsibility in ensuring an effective system of banks' relationships with stakeholders.....	75
Lozynska Olha	
Theoretical and methodical aspects of transformation of approaches to the development of marketing strategy of banks in the context of digitalization of the economy.....	86

MANAGEMENT AND BUSINESS ADMINISTRATION

Bedradina Ganna, Mostova Kateryna	
Simulation of management decisions at restaurant business enterprises.....	100
Koziura Ihor, Doroshenko Vladislav	
Efficient tools of manager's cognitive potential in conditions of uncertainty.....	108
Karpinska Hanna	
Business processes entrepreneurial structures under influence cyber-physical systems.....	113
Moiseiev Viacheslav, Iorgachova Maria	
Value of a company: essence and peculiarities of definition.....	120

MARKETING, ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

Hrinchenko Raisa, Kolibabchuk Olha	
Use of business intelligence systems in the enterprise management.....	127

ECONOMICS OF TOURISM, HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Shinkarenko Volodymyr, Shynkarenko Larysa, Orlov Evgeniy	
Analysis of the investment attractiveness of the hospitality industry areas using mathematical methods.....	135

~ ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ ~

УДК 330.546:338.1

DOI:10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-7-12

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА ПІД ВПЛИВОМ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Даниліна С. О., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: DanilynaSA@gmail.com
ORCID ID:0000-0003-2814-6434

Анотація. Метою статті є визначення і аналіз ознак та особливостей трансформації уречевленої праці під впливом цифровізації. У роботі визначено, що ступінь і швидкість проникнення цифрових технологій в економіку, суспільство або сферу міжособистісної взаємодії вражають. Так, майже 4,54 млрд. осіб – активні користувачі Інтернету, 3,8 млрд. – активно користуються соціальними мережами і 3,75 млрд. – користуються мобільними пристроями. Глобальний рівень онлайн-проникнення, або «цифрове» населення планети, становить майже 59%. До країн з найвищим рівнем охоплення населення Інтернетом належать країни ЄС, ОАЕ і Південна Корея. Останнє місце у світі за питомою вагою залученого до Інтернету населення посідає Північна Корея. Водночас Азія взагалі є регіоном із найбільшою кількістю онлайн-користувачів (загалом понад 2 млрд. осіб). Серед країн максимальна кількість інтернет-користувачів налічується у Китаї (854 млн. осіб), Індії (560 млн. осіб) і США (293 млн. осіб). Наведені дані демонструють значний ступінь охоплення населення по всьому світу, проте підкреслюють нерівномірність розбудови цифрової інфраструктури та, відповідно, різні темпи розвитку цифрової економіки країн. Темпи зростання компаній Google, Apple, Facebook та Amazon вражають, тому що їхній сумарний капітал нині вже перевищує ВВП деяких країн Євросоюзу, таких як, наприклад, Іспанія. Тому країни світу починають замислюватися, як будувати відносини з такими компаніями, що стають потужнішими гравцями на світовій арені. Виникнення таких умов у світовій економіці свідчить про формування третьої хвилі глобалізації – цифрової, коли малий та середній бізнес визначає умови світового розвитку. «Цифрова економіка», «digital-економіка», «економіка на вимогу», «GAFAnomika» – такими термінами описують сучасні тренди розвитку економіко-інформаційних відносин. У загальному вигляді всі ці терміни описують вид економіки, де основними засобами виробництва є цифрові дані – числові та текстові. Тому прогресивне відновлення економіки та розвиток виробничого потенціалу потребують поглибленого дослідження питань сутності та змісту виробничих відносин, які формуються на сучасному історичному етапі.

Ключові слова: уречевлена праця, суспільне виробництво, виробничі відносини, цифровізація, цифрова економіка.

TRANSFORMATION OF THE ELEMENTS OF PUBLIC PRODUCTION UNDER THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION: SIGNS AND FEATURES

Danylina Svitlana, PhD (Economics), As. Professor, As. Professor, Department of Economic Theory and Economic Policy, Odessa National University of Economics, Ukraine
e-mail: DanilynaSA@gmail.com
ORCID ID:0000-0003-2814-6434

Abstract. The purpose of the article is to identify and analyze the signs and features of the transformation of elements of social production under the influence of digitalization. The relevance of the investigated issues is that the degree and speed of penetration of digital technologies into the economy, society or the sphere of interpersonal interaction is impressive. Thus, almost 4.54 billion people are active users of the Internet, 3.8 billion actively use social networks, and 3.75 billion use mobile devices. The global level of online penetration, or the "digital" population of the planet, is almost 59%. The countries with the highest level of Internet coverage include the EU, UAE and South Korea. The last place in the world in terms of the specific weight of the population connected to the Internet is occupied by North Korea. At the same time, Asia is generally the region with the largest number of online users (more than 2 billion people in total). Among the countries, the maximum number of Internet users is in China (854 million people), India (560 million people) and the USA (293 million people). The given data demonstrate a significant degree of coverage of the population around the world, but emphasize the unevenness of the development of digital infrastructure and, accordingly, the different rates of development of the digital economy of countries. The growth rates of the companies Google, Apple, Facebook and Amazon are impressive, because their total capital has now already exceeded the GDP of some countries of the European Union, such as, for example, Spain. Therefore, the countries of the world are beginning to think about how to build relations with such companies, which are becoming more powerful players on the world stage. The emergence of such conditions in the world economy indicates the formation of the third wave of globalization - digital, when small and medium-sized businesses determine the conditions of global development. "Digital economy", "digital economy", "on-demand economy", "GAFAnomics" - these terms describe modern trends in the development of economic and informational relations. In general, all these terms

describe a type of economy where the main means of production are digital data - numerical and textual. Therefore, the progressive recovery and development of production potential require an in-depth study of the content and essence of industrial relations, which are formed at the current historical stage.

Keywords: *embodied labor, social production, industrial relations, digitalization, digital economy.*

JEL Classification: A100; O310.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток цифрових технологій характеризує настання нового етапу промислової революції, який змінює зміст праці й життя людини. Масштабне впровадження таких технологій створює сприятливі передумови для загальних процесів автоматизації та роботизації виробництва. Цілком закономірним є очікування фундаментальних змін в економіці від прийдешньої цифрової революції, адже поява електронних продуктивних сил неминуче змінить характер і зміст суспільних виробничих відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним внеском у дослідження проблематики формування і розвитку цифрової економіки є наукові праці та практичні дослідження учених, серед яких: Х. Альбах, Б. Бертон, Е. Бриньольфссон, О. А. Джусов, П. Догерті, Д. Ернст, Б. Кахін, Н. М. Краус, С. Маркович, Т. Месенбург, Х. Мефферт, Н. Негропonte, Т. Нібел, А. Пінкварт, Р. Рейхвальд, Т.Д. Сіташ, Д. Тепскот, П. Уїлмотт, К. Шваб та інші. Багато вітчизняних науковців обрали цю тему для власних досліджень, зокрема це Н. А. Азьмук, О. І. Білик, В. П. Вишневський, В. М. Геєць, О. О. Герасименко, О. А. Грішнова, А. А. Гриценко, Н. М. Довганик, С. А. Дятлова, М. І. Зверяков, С. П. Калініна, В. І. Кириленко, А. М. Колот, В. П. Міщенко, В. П. Тарасевич, Ю. О. Чалюк, В. П. Яновська тощо.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд з достатнім наробком за цією тематикою дослідження проблема бачення напрямів розвитку цифровізації та її впливу на трансформацію елементів суспільного виробництва – уречевленої праці – залишається недостатньо розробленою.

Мета дослідження - виокремлення і дослідження ознак та особливостей трансформації елементів суспільного виробництва під впливом цифровізації.

Основний матеріал. Дослідження світової економіки та її окремих секторів цілком раціонально вести на Проведений аналіз дозволив виокремити такі ознаки та особливості трансформації елементів суспільного виробництва під впливом цифровізації:

1. Підвищення технічної будови капіталу. Дотримання принципу технологічного детермінізму у господарській практиці приводить до двох найважливіших наслідків. По-перше, це дія тенденції підвищення технічної будови капіталу, що проявляється у наростаючій технологічності виробництва. Причому у кризові періоди, які регулярно виникають, виведення застарілого капіталу та його оновлення на новій технологічній основі виступають відпрацьованим способом подолання кризової фази промислового циклу. Ось чому з кожним наступним етапом світ стає дедалі технологічнішим, і такий процес триває, охоплюючи дедалі нові сфери діяльності людини на шляху до індустріально-цифрового суспільства.

По-друге, це утвердження інноваційної моделі економічного розвитку для всієї ринкової економіки. Саме з високою інноваційною активністю ув'язується тепер можливість забезпечення відповідного рівня конкурентоспроможності, оскільки завдяки їй компанії дістають можливість зберегти і навіть посилити свої позиції на ринку, отримуючи при цьому високі прибутки. Інноваційність слугує способом нарощування прибутків капіталом. Для цього необхідні нові товари, а також попит, який створюється через його цілеспрямоване формування [1, с. 235].

2. Автоматизація і роботизація виробництва, поява електронних продуктивних сил. Широкомасштабна цифровізація, комп'ютеризація та роботизація всіх сфер господарського та суспільного життя в найближчі десятиліття, безумовно, прискорять процес подальшої автоматизації виробництва та технологічного заміщення праці капіталом. По суті, починається новий етап автоматизації машин, здатних навчатися та вдосконалюватися у процесі виробничої діяльності. Якщо досі автоматизація витісняла людину зі сфери рутинної фізичної праці, то тепер прогрес у галузі машинного навчання та штучного інтелекту дозволить розпочати масштабне витіснення людини вже зі сфери розумової праці, замінюючи представників рутинної інтелектуальної праці, тобто здебільшого представників середнього класу.

Екстеріоризація розумних функцій людини пов'язана із створенням штучного інтелекту,

під яким розуміється «властивість інтелектуальних систем виконувати творчі функції, які традиційно вважаються прерогативою людини». За прогнозами фахівців, до 2040 р. автоматизація промисловості призведе до скорочення робочих місць приблизно на 40%, насамперед за рахунок низькооплачуваних посад на виробництві [2]. Отже, цифровізація економіки може залишити без роботи мільйони людей у світі. Передбачається, що до 2030 р. понад 60% професій будуть автоматизовані.

В майбутньому заводи та фабрики зможуть удосконалюватися й модернізуватися самостійно, тобто без участі людини або з мінімальною її участю. Бізнес-процеси, логістика, виробничі цикли будуть постійно оптимізуватися в автономному режимі. За цих обставин вартість робочої сили перестане відігравати ключову роль у процесі формування виробничих витрат, а основним фактором соціально-економічного розвитку постає технологічний потенціал національної економіки.

За оцінками McKinsey Global Institute's «від 400 до 800 мільйонів людей може бути вивільнено за допомогою автоматизації та потребуватиме створення нових робочих місць до 2030 року в усьому світі» [3, с. 214]. Прогнозується, що у 2030 році виникне попит від 8% до 9% на нові види професій, які ще не існують, 5% професій зникне в результаті їх повної автоматизації, а 60% професій, можливо, буде автоматизовано на 30%, що загрожує відповідним скороченням робочої сили. За даними дослідження Європейської Комісії близько 50% поточних робочих місць у всьому світі теоретично може бути автоматизовано, а в ЄС в майбутньому можуть бути частково автоматизовані від 37% до 69% робочих місць. Вже нині близько 14% робочих місць у країнах ОЕСР є автоматизованими, а ще 32% робочих місць вимагатимуть змін.

3. Система взаємопов'язаних чотириланкових машин та цифрові засоби виробництва. Індустріальна техніка, не враховуючи технічної різноманітності й виконання різних функцій, має певну єдність. Усі ці технічні засоби містять три ланки – двигун, передавальний механізм і робочу частину. Індустріальна триланкова система машин у всіх галузях економіки виконує одну функцію: розширює природні межі можливостей людини. Але індустріальна техніка має межу свого розвитку. Суть цієї межі полягає у природних можливостях людини, яка є органічною частиною виробничого процесу [4, с. 55].

Для подолання межі розвитку індустріальної техніки і продовження технічного, а також соціально-економічного прогресу необхідна заміна людських функцій у процесі виробництва. Результатом появи обчислювальної техніки та математичного програмування стало виникнення нової галузі у промисловості – електроніки, що виступила засобом подолання межі розвитку індустріальної техніки та її четвертим керуючим елементом. Цей новий елемент кардинально змінив технічний базис економіки. Четверта ланка нової техніки замінює обмежені людські функції, виконуючи їх замість робітника.

У результаті перетворення триланкової системи машин на чотириланкову виникла техніка, яка складається з двигуна, передавального механізму, робочої частини і контрольно-керуючого пристрою [5, с. 15]. Різні види цих машин – автомати, промислові роботи, штучний інтелект – означають революційний переворот у знаряддях праці. З появою чотириланкової техніки формуються історично нові матеріальні елементи продуктивних сил – цифрові засоби виробництва.

4. Існування кіберфізичних виробничих систем. Основою зазначених радикальних перетворень є розгортання Індустрії 4.0, сутність якої полягає в тому, що взаємопов'язані між собою розумні пристрої, сенсори і датчики без безпосереднього залучення людини підключаються до інтернет-платформ, які аналізують інформацію, що надходить ззовні. Ключем до тривалого зростання обсягу даних протягом наступних 10 років є так званий «Інтернет речей».

За оцінками аналітиків компаній McKinsey і Accenture, тільки інтернет речей до 2025 року буде щорічно приносити світовій економіці від 4 до 11 трлн. дол., промисловий інтернет речей – 14 трлн. дол. до 2030 р. Згідно з прогнозами PWC, штучний інтелект збільшить світовий ВВП у 2030 році на 15,7 трлн. дол. Із них 6,6 трлн. дол. будуть пов'язані зі збільшенням продуктивності праці [6].

Цифровізація й нові технології також впливатимуть на умови конкуренції у світі. У міру залучення штучного інтелекту і роботів у виробничі процеси і сферу обслуговування вартість робочої сили стане менш важливим фактором у визначенні конкурентоспроможності країни, а технологічна компетентність і якість інфраструктури, навпаки, вагомішими.

Такі технології, як Big Data та Інтернет речей, допоможуть оптимізувати виробничі процеси та скоротити операційні витрати, розробити нові продукти й послуги. Віртуальна

реальність застосовуватиметься для розширення професійних навичок, штучний інтелект та роботизація – для збільшення продуктивності праці.

5. Перенесення ринкових відносин у віртуальний простір. Віртуальне середовище, що утворилося завдяки Інтернету, має специфічні характеристики, у тому числі для ведення бізнесу: формування нових конкурентоспроможних бізнес-стратегій, реорганізація форм спільної діяльності та перетворення традиційних організацій і територій на ефективніші мережеві структури; зниження рівня конкуренції та ризиків, асиметрії інформації; підвищення швидкості постійного глобального обміну інформацією та прийняття оптимальних управлінських рішень. Отже, відбувається взаємопроникнення традиційної та нової віртуальної економік, оскільки більшість учасників взаємодії представлені й одночасно ведуть господарську діяльність як у реальному, так і у віртуальному просторах. Реальні товарно-грошові відносини зникли, вони перенесені у віртуальний простір.

6. Цифровізація та персоніфікація споживання. Розширення цифрових технологій і їх впровадження у повсякденне життя людини трансформує її внутрішній і зовнішній світ, тому вона стане купувати більш індивідуальні речі.

Нові технології змінюють спосіб життя людей, надаючи ширший вибір цифрових товарів і послуг, нижчі ціни, повнішу інформацію, більше каналів розповсюдження, сприяють появі інформаційно орієнтованих трансакцій для споживачів (електронна торгівля, охорона здоров'я в режимі онлайн, дистанційна освіта, інтернет-банкінг тощо). В умовах інформаційного ринку здійснюються багатомірні якісні трансформації споживання на всіх рівнях: виникають нові потреби, поглиблюється диференціація переваг і способів їх задоволення, розширюються масштаби попиту.

Крім того, посилюється вплив споживача на процес формування продукту, коли сучасні інформаційно-комунікативні технології дозволяють поєднувати задоволення індивідуальних потреб з ефективним виробництвом в умовах глобального ринку. Все це приводить до утвердження на ринку ери споживача.

7. Поява глобальних виробничих мереж. Відбувається формування цифрових платформ глобального характеру, що дедалі більше монополізують сучасний інформаційний простір, використовуючи його як для збагачення, так і в політичних цілях. Доступ до цих технологій та відповідних платформ нерівноправний. Платформні компанії – це «...своєрідні природні монополії, коли переможець отримує все... І вони захопили світовий ринок, що створює очевидні дисбаланси у світовій економіці й торгівлі. Напруженість у світовій економіці, викликана компаніями-платформами, продовжуватиме викликати конфлікти між національними антимонопольними органами і компаніями-платформами, а також між тими країнами, у яких базуються компанії-платформи, і рештою» [7, с. 11]. Також це поглиблює та загрожує й надалі поглиблювати нерівність як на глобальному, так і на національному рівнях. Нерівномірність, диспропорційність у розвитку між країнами в умовах глобальної платформізації посилювалися міграцією з усіма її викликами і ризиками як для країн-донорів, так і для країн-реципієнтів міграційних потоків.

Цифровізація формує цифрову ренту, поглиблюючи нерівність і соціалізуючи проблему бідності, оскільки в результаті обробки великих масивів даних заздалегідь виграє той, у чиїх інтересах вони обробляються, а інтересами тих, хто програв, нехтують. Цифрова рента – це ні що інше, як рента, яка дозволяє одержувати доходи завдяки зайнятій позиції у цифровому просторі. Рента завжди є феноменом монополізації володіння ресурсом, що дозволяє частині додаткової вартості не брати участі в усередненні доходу.

В умовах інформаційно-мережевої економіки рентно-преміальний дохід утворюється за рахунок вартості, яка залишилася після забезпечення базового доходу всіх членів суспільства. Формальною основою його привласнення є володіння монопольним ресурсом. Рентно-преміальний дохід може набирати форми інтелектуальної, інноваційної, кваліфікаційної ренти, ренти за місцеположенням та ін. [8, с. 54].

8. Зміна структури суспільного відтворення. Якісно нові цифрові елементи продуктивних сил і нові соціально-економічні відносини змінюють структуру суспільного відтворення, збільшують простір і межі економіки. Зростання трудової діяльності у творчій сфері означає, що складовою частиною суспільного відтворення стає виробництво знань, тобто наука. Іншими словами, крім двох традиційних підрозділів суспільного відтворення (виробництва інвестиційних товарів і споживчих благ) з'являється третій підрозділ – виробництво знань. Отже, у високорозвинутих країнах сучасна економіка – це економіка змішаного ринкового типу. Її технічна основа є різномірною. Переважання індустріального сегмента поєднується з цифровими технологіями [9; 10].

Висновки. В результаті дослідження було встановлено, що цифровізація економіки супроводжується як зміною природи виробничих або економічних відносин, так і зміною безпосередньо продуктивних сил та факторів виробництва внаслідок втілення проривних технологій, роботизації, створення кіберфізичних структур.

Цифрові технології дають можливість ефективно розвивати бізнес, стають основою продуктивних та виробничих стратегій, змінюють традиційні моделі бізнесу, обумовлюють появу нових продуктів та інновацій. Технологічні зміни забезпечують динамічне зростання економіки, розвиток бізнес-середовища та підприємницької діяльності, підвищують рівень конкурентоспроможності як фірм, так і країни в цілому, що призводить до притоку нових інвестицій.

Починається новий етап автоматизації машин, здатних навчатися та вдосконалюватися у процесі виробничої діяльності. Якщо досі автоматизація витісняла людину зі сфери рутинної фізичної праці, то тепер прогрес у галузі машинного навчання та штучного інтелекту дозволить розпочати масштабне витіснення людини вже зі сфери розумової праці, замінюючи представників рутинної інтелектуальної праці.

Якісно нові цифрові елементи продуктивних сил і нові соціально-економічні відносини змінюють структуру суспільного відтворення, збільшують простір і межі економіки. Крім двох традиційних підрозділів суспільного відтворення (виробництва інвестиційних товарів і споживчих благ) з'являється третій підрозділ – виробництво знань.

Список літератури

1. Українська Л. О., Марченко О. С. Якісні зміни факторів виробництва в умовах цифровізації. *Review of transport economics and management*. 2020. № 3 (19). С. 233-242.
2. Дєєва Н. Е., Делейчук В. В. Механізми залучення інвестицій емітентами цінних паперів в умовах розвитку цифрової економіки України. *Молодий вчений*. 2018.. № 3(2). С. 653-659.
3. Вектори економічного розвитку 2030. Кабінет міністрів України. Центр економічного відновлення. 2020. 416 с.
4. Вишневський В. П. Цифрові технології та проблеми розвитку промисловості. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 47-66.
5. Зверяков М. І. Економічний розвиток в епоху становлення «цифрового капіталізму». *Економіка України*. 2020. № 8. С. 3-23.
6. Reimagining the postpandemic economic future. McKinsey&Company. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/reimagining-the-postpandemic-economic-future> (дата звернення 15.02.2023).
7. Геєць В. М. Соціальна реальність у цифровому просторі. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 3-28.
8. Гражевська Н. І., Чигиринський А. М. Цифрова трансформація економіки в умовах посилення глобальних викликів і загроз. *Економіка та держава*. 2021. №8. С. 53-57.
9. Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал: монографія / за ред. В. П. Вишневського та С. І. Князева; НАН України; Інститут економіки промисловості. К.: Академперіодика, 2020. 188 с.
10. Гриценко А. А. Інформаційно-цифровий етап розвитку соціально-економічних систем. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 29-46.

References

1. Ukrainka, L. O., Marchenko, O. S. (2020). Qualitative changes in production factors under digitalization conditions [Yakisni zminy faktoriv vyrobnytstva v umovakh tsyfrovizatsii]. *Review of transport economics and management*, 3, 233-242. [In Ukrainian].
2. Dieieva, N. E., Deleichuk, V. V. (2018). Mechanisms of attracting investments by issuers in the conditions of the development of the digital economy *Young Scientist*, 3(2), 653-659. [In Ukrainian].
3. *Vektory ekonomichnoho rozvytku 2030*. (2020). Cabinet of Ministers of Ukraine. Center for Economic Recovery. [In Ukrainian].
4. Vyshnevskiy, V. P. (2022). Digital technologies and problems of industrial development [Tsyfrovi tekhnolohii ta problemy rozvytku promyslovosti]. *Economy of Ukraine*, 1, 47-66. [In Ukrainian].
5. Zveryakov, M. I. (2020). Economic development in the era of the formation of "digital capitalism". *Ekonomika Ukrayiny*, 8, 3-23. [In Ukrainian].

6. Reimagining the postpandemic economic future. McKinsey&Company. Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/reimagining-the-postpandemic-economic-future>
7. Heyets, V. M. (2022). Social reality in the digital space. *Ekonomika Ukrainy*, 1, 3-28. [In Ukrainian].
8. Hrazhevskya, N.I., Chyhyrskyi, A.M. (2021). Digital transformation of the economy in the face of increasing global challenges and threats. *Ekonomika ta derzhava*, 8, 53-57. [In Ukrainian].
9. Tsyfrovisatsiia ekonomiky Ukrainy: transformatsiinyi potentsial: monohrafiia (2020). Ed. by Vishnevskiy, V. P., Knyazeva, S. I. K.: Akadempriodika. [In Ukrainian].
10. Hrytsenko, A. A. (2022). The informational and digital stage of development of socio-economic systems. *Ekonomika Ukrainy*, 1, 29-46. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.01.2023

Прийнята до публікації 10.01.2023

СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Іжко І. О., аспірант кафедри економіки, права та управління бізнесом, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: ihor.izhko@gmail.com
ORCID ID:0009-0005-1646-8729

***Анотація.** Метою роботи є дослідження сучасних тенденцій інформатизації економіки, світового досвіду державного стимулювання та підтримки інформаційної економіки для виявлення та систематизації шляхів її реалізації на державному рівні. Під час написання статті використано комплекс загальнонаукових методів, серед яких аналіз наукової літератури та нормативних документів, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація інформації для дослідження світового досвіду та визначення провідних засад державної підтримки інформаційної економіки. Досліджено основні принципи підтримки інформатизації економіки. Розглянуто та узагальнено програми інформатизації та цифровізації економіки, що реалізуються у країнах різних регіонів світу. Досліджено сучасні тенденції інформатизації економіки країн світу. Теоретична цінність роботи полягає у дослідженні світового досвіду державної підтримки інформаційної економіки. Практична цінність статті полягає у формуванні пропозицій щодо напрямків підтримки інформатизації економіки на прикладі досвіду розвинених країн та країн, що розвиваються.*

***Ключові слова:** інформаційна економіка, інформатизація економіки, цифровізація економіки, принципи інформаційної економіки, заходи підтримки інформаційної економіки.*

GLOBAL EXPERIENCE OF GOVERNMENT SUPPORT FOR THE INFORMATION ECONOMY

Izhko Igor, graduate student of the Department of Economics, Law and Business Management, Odesa National University of Economics, Ukraine
e-mail: ihor.izhko@gmail.com
ORCID ID:0009-0005-1646-8729

***Abstract.** The purpose of the work is to study modern trends in the informatization of the economy, the world experience of state stimulation and support of the information economy in order to identify and systematize ways of its implementation at the state level. When writing the article, a complex of the following general scientific methods was used, including the analysis of scientific literature and normative documents, synthesis, comparison, generalization, systematization of information for researching world experience and determining the leading principles of state support for the information economy. The essence of the concept of "information economy" has been clarified. The essence of the main principles of supporting the informatization of the economy was studied, summarized and revealed: integrity, phasing, leadership, innovativeness, adaptability, accessibility. The programs of informatization and digitization of the economy, which are implemented in countries of various regions of the world to promote the information and digital transformation of the economy and society, the activation of cooperation in the scientific-research, innovation and production spheres, the development of information infrastructure objects and the creation of new sectors of the economy, are considered and summarized. The modern trends of informatization of the economy of the countries of the world were studied and the support measures for the definition and implementation of strategies of informatization, digitalization, distribution and implementation of information and communication technologies at the state level were summarized. The theoretical value of the work lies in the development of the issue of studying the world experience of state support for the information economy. The practical value lies in the formation of proposals for directions for supporting the informatization of the economy based on the experience of developed and developing countries. It was determined that the main functions of the state in supporting the information economy are that the state is called to develop and implement policies in the information and digital sector in order to make the Internet and information and digital technologies universal, accessible, open and secure, ensuring market competition and effective regulation, promoting open government data while ensuring cyber security.*

***Keywords:** information economy, informatization of the economy, digitization of the economy, principles of the information economy, measures to support the information economy.*

JEL Classification: F290, H790.

Постановка проблеми. Цифрові та інформаційні трансформації мають величезний потенціал для розвитку бізнесу та суспільства протягом наступного десятиліття, між тим далеко не у всіх країн є надійний фундамент для реалізації амбітних планів. Насамперед це

виявляється у відсутності єдиного визначення інформаційної економіки, керівних принципів її інформатизації, фінансового, правового, організаційного та іншого регулювання та підтримки цієї діяльності. Розвинені країни вже давно почали процес інформатизації всіх галузей, ця вимога часу забезпечує швидкий розвиток економіки, де домінують інформаційно-комунікаційні технології, цифрові платформи, штучний інтелект тощо. Значну частину переваг отримують країни, які глибоко та комплексно підтримують впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для взаємодії держави, суспільства та бізнесу, тому що висока швидкість передачі даних та обміну інформацією дозволяє поширювати інновації як на внутрішньогалузевому, так і на міжгалузевому рівнях, сприяє підвищенню конкурентоспроможності компаній та країн. Саме тому інформатизація економіки як засіб покращення якості життя населення набуває на порядку денному все більшої важливості, вона має пряму залежність від того, наскільки окремі країни світу готові перейти до нового економічного укладу, забезпечити який можливо лише за умови відповідних заходів державного регулювання, підтримки та обґрунтованої державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що багато науковців досліджують питання інформатизації економіки та державного управління цим процесом. Так, наприклад, М. Антікенен, Т. Юуситало та П. Ківікото-Репонен вказують, що згідно із передовим досвідом інформатизація економіки, підтримана державним управлінням, сприяє більш раціональному управлінню ресурсами [1]. М. Рачінгер та ін. висвітлюють серед переваг управління інформаційно-цифровою економікою у розвинених країнах можливість оптимізації моделей управління бізнесом і структурних змін, але визнають складність державних інститутів, заснованих на сучасних цифрових технологіях [2]. В. Латос та ін. зазначають, що інформатизація економіки ускладнює технологічні процеси, що потребує й ускладнення державного управління [3]. Г. Грубер підкреслює, що інформаційна економіка складається з ринків, заснованих на інформаційно-цифрових технологіях, які мають бути регульовані відповідною державною політикою та стимулюючими заходами [4]. М. Фукс підкреслює, що інформатизація сприймається як рушійна сила на ринку праці та у соціальній сфері, які особливо важливі для сектору державного управління [5] і мають велике значення для країн, що розвиваються.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Складність проблеми переходу на інформаційну економіку потребує від країн вироблення відповідних механізмів та заходів підтримки з боку держави. Державне управління процесом переходу на економічний уклад нового типу має враховувати передові практики, що демонструють розвинені країни світу, які вже досягли значних успіхів у цифровій трансформації. Вищевикладене обумовлює необхідність вивчення та узагальнення передового світового досвіду державного управління інформаційною економікою, а також її підтримки.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідження сучасних тенденцій інформатизації економіки, світового досвіду державного стимулювання та підтримки інформаційної економіки для виявлення та систематизації шляхів її реалізації на державному рівні.

Основний матеріал. Дослідження генезису терміну «інформаційна економіка» дозволяє визначити його певний економічний порядок, який закономірно передбачає активне використання передових інформаційних технологій для збору, зберігання, обробки, перетворення та передачі даних у всіх сферах людської діяльності [6].

Успішність державного управління інформаційною економікою та її підтримки можна вимірювати за допомогою індексів, як наприклад, Індекс цифрової економіки та суспільства (DESI), який узагальнює показники цифрової ефективності Європи та відстежує прогрес країн ЄС з 2014 року (Рис. 1).

У звіті DESI-2022 відстежується прогрес у країнах-членах ЄС за 2021 рік, відзначено, що за період пандемії COVID-19 уряди країн-членів просунулись у зусиллях із підтримки та розвитку цифровізації та інформатизації, однак все ще є необхідність у розробці заходів із усунення прогалів у цифрових навичках, трансформації і розгортанні передових мереж Інтернет-з'язку. ЄС виділив значні ресурси для державної підтримки цифрової трансформації: 127 млрд. євро виділено на інформаційно-цифрові реформи та інвестиції у національні плани відновлення та стійкості [7].

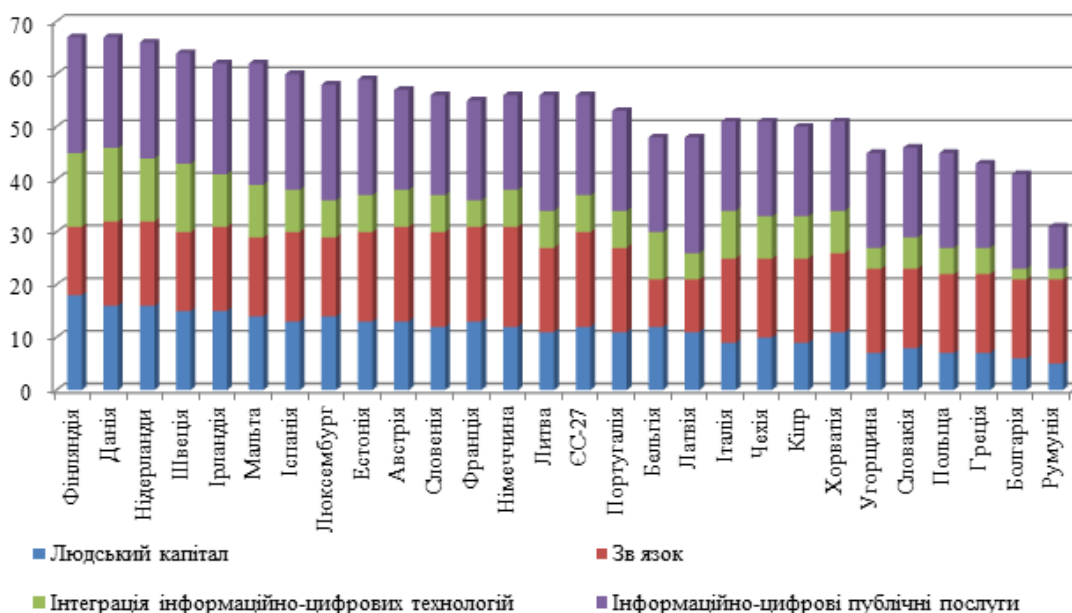

Рис. 1. Індекс цифрової економіки та суспільства за країнами ЄС в цілому, 2021
 Джерело: складено автором за матеріалами [7]

Згідно зі звітами міжнародних організацій, останнім часом державна підтримка інформаційної економіки найактивніше реалізується у сфері Інтернету речей (IoT), який, ймовірно, стане основним способом збору даних у найближчому майбутньому [8]. Географічний розподіл доходів за регіонами світу від успішної державної підтримки та активізації IoT можна продемонструвати за допомогою наступної діаграми (Рис. 2).

Рис. 2. Географічний розподіл доходів від IoT до 2025 року (відсоток)
 Джерело: складено автором за матеріалами [9]

Зрозуміло, що дохід від IoT нерівномірно розподілений за регіонами, так на країни Африки на південь від Сахари, СНД і Латинську Америку припадатиме лише 7% від загального доходу. Взагалі розмір глобального ринку Інтернету речей у 2020 році становив 308,97 мільярда доларів, очікується, що ринок зросте до 1,85 трильйона доларів у 2028 році [10].

Особливою сферою державного контролю та підтримки стає останніми роками галузь великих даних та їх трансгранична торгівля. Важливість державної політики у цій сфері підкреслюється тим, що, по-перше, дані можна використовувати для прийняття рішень, спрямованих на досягнення економічних, соціальних і екологічних цілей. Збільшення доступності даних може суттєво допомогти досягненню цілей сталого розвитку, надаючи можливості для прийняття урядових рішень щодо зменшення бідності, розв'язання питань охорони здоров'я, навколишнього середовища, транспорту, енергетики чи сільського господарства [11]. По-друге, дані можуть бути частиною самих процесів економічного розвитку, оскільки вони стали ключовим економічним ресурсом у інформаційній економіці

з погляду доданої економічної вартості. У цьому контексті забезпечення вигоди від даних стає більш складним завданням для державної політики, оскільки вони можуть забезпечити значні переваги для розвитку різних економічних агентів та суспільства в цілому [12]. Дані у інформаційній економіці можна розглядати як актив, який може покращити функціонування бізнесу, як інфраструктуру, яка стає все більш важливою для операцій на організаційному, галузевому, регіональному чи національному рівні, тому потребує відповідної державної підтримки [13]. Отже, політика держави має бути спрямована на те, щоб гарантувати, що створена цінність з даних, як приватних, так і соціальних, справедливо розподілена в суспільстві на національному та міжнародному рівнях, уникнувши при цьому потенційних ризиків, які можуть виявитися.

Узагальнення переваг та недоліків практики інформатизації економіки у розвинених країнах світу дозволило виокремити серед керівних принципів її управління та підтримки: цілісність, поетапність, лідерство, інноваційність, адаптивність, доступність (Рис. 3).

Рис. 3. Основні принципи державної підтримки інформаційної економіки
Джерело: складено автором за матеріалами [14; 15]

Надамо характеристику кожному з означених принципів:

- **цілісність** – передбачає інформатизацію економіки на основі внутрішньої єдності та взаємозв'язку всіх частин системи в єдине ціле, що можливо досягти через створення міцних внутрішніх зв'язків, стимулювання розвитку всіх ланок інформаційної держави, забезпечення певної автономності інформаційних систем держави.
- **Поетапність** – передбачає інформатизацію економіки на основі цілеспрямованого та організованого процесу, який має чіткі етапи з означеними цілями, завданнями, змістом, методами та формами діяльності. Це можливо, якщо створити правову базу для інформаційної економіки держави, стимулювати розвиток національних стартапів та державних програм, забезпечити державну підтримку впровадження діджитал-економіки у країні.
- **Лідерство** – передбачає інформатизацію економіки на основі такого управління цим процесом, щоб забезпечити керований перехід економічної системи на вищий якісний рівень. Реалізація цього принципу можлива через створення відповідної організаційної структури (міністерства, інституції та відомства), стимулювання підготовки та перепідготовки фахівців у сфері інформатизації економіки.
- **Інноваційність** – передбачає інформатизацію економіки на основі впровадження передових цифрових технологій, підтримку науки та освіти у сфері досліджень і розробки нових діджитал-технологій та продуктів, що стає можливим через створення умов для

навчання та інноваційного розвитку громадян, стимулювання розвитку інновацій, підтримку розробки нових технологій на державному рівні.

- Адаптивність – передбачає підтримку інформатизації економіки на основі використання гнучких діджитал- та інформаційних технологій і програмних продуктів, які можуть швидко модернізуватися, адаптуватися до нових умов і факторів середовища. Основними заходами реалізації означеного принципу стають створення та підтримка держави конкурентоспроможних цифрових технологій і програмних продуктів, стимулювання розробки та впровадження сучасних інновацій (наприклад, штучний інтелект), забезпечення державної підтримки інновацій від ідеї до комерціалізації.

- Доступність – передбачає інформатизацію економіки на основі використання нескладних, зрозумілих для освоєння цифрових технологій, що можливо реалізувати через створення сприятливих умов для надання якісного доступу до Інтернету, стимулювання фізичних та юридичних осіб до оцифровки інформації.

Узагальнюючи основні завдання державної підтримки програм розвитку інформаційної економіки, можна навести наступну схему (Рис. 4).

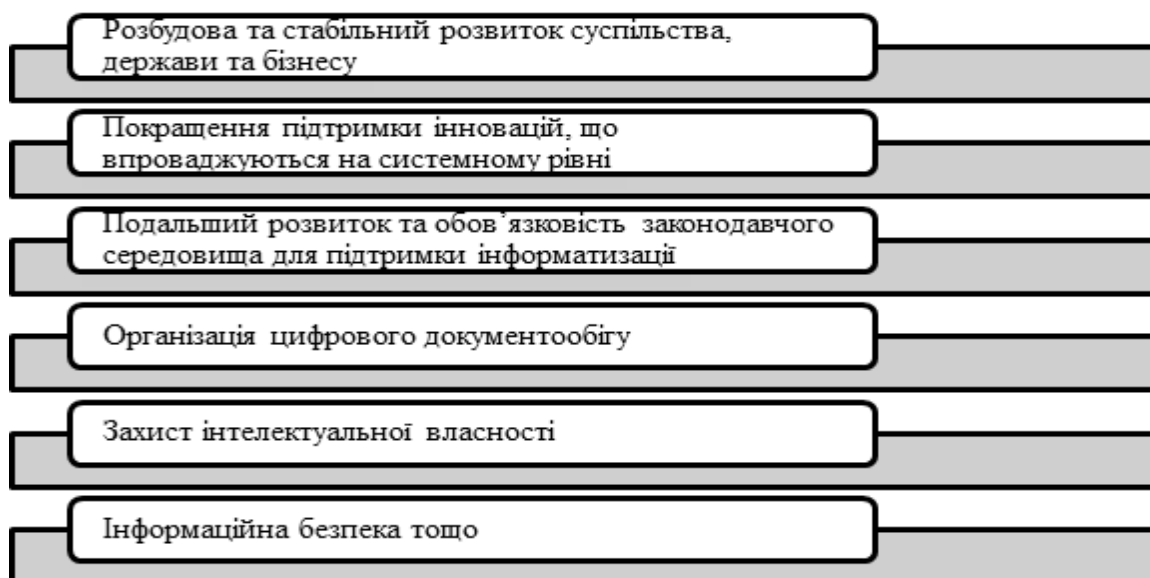

Рис. 4. Основні завдання державної підтримки програм розвитку інформаційної економіки

Джерело: складено автором за матеріалами [16, с.78-79; 18, с.132-134]

Якщо конкретизувати досвід державної підтримки інформаційної економіки, то можна сказати, що нині державні програми та стратегії її розвитку розроблені та впроваджуються у різних країнах світу і навіть на міждержавному рівні.

Програми країн Європи можна розглянути на прикладі ЄС, де існує понад 30 національних та регіональних ініціатив з підтримки та розвитку інформатизації та цифровізації економіки. Лідери ЄС визначили загальне довгострокове завдання створення єдиного цифрового ринку в Європі, тому було запущено спеціальну ініціативу в рамках реалізації спільної стратегії Європа-2020, основною метою якої було стимулювання зростання загальноєвропейської Інтернет-економіки. Була розроблена Цифрова програма Європи, яка закликала до розробки спільних підходів для країн-членів ЄС щодо подальшого розвитку цифрових секторів економіки та заходів стимулювання інформаційних інновацій. Крім того, Європейська комісія розробила інтегровану ініціативу, яка містить широкий спектр нових інструментів і механізмів для підтримки подальшої інформатизації європейської промисловості та сфери послуг [18].

Якщо дослідити досвід окремих країн ЄС, то дійдемо висновку, що однією з провідних країн у створенні інформаційної економіки є Німеччина, яка ще у 2011 році офіційно представила державну стратегію для реалізації наміру переходу на новий економічний тип розвитку, до 2030 року Німеччина планує перейти до зовсім іншого рівня виробництва, де Інтернет використовується для досягнення максимальної продуктивності та ефективності у

промисловості. Окрім загальної концепції «Індустрія 4.0», у Німеччині на державному рівні розроблені кілька інших стратегій та ініціатив, як наприклад, стратегія Smart Networking, яка стала основою для впровадження програми Digital Agenda. У 2015 році у Франції було створено Alliance pour l' Industrie du Futur для об'єднання різних організацій приватного бізнесу, дослідницького товариства та ряду державних інститутів і закладів, а у 2017 році була офіційно оприлюднена нова цифрова стратегія розвитку економіки, в якій прописані значні фінансові стимули для підтримки інформатизації бізнесу та суспільства. Нідерланди є однією з найбільш «інформатизованих» країн світу, яка входить до числа світових лідерів за рівнем проникнення Інтернету серед населення та цифровізації державних послуг. Уряд Нідерландів ухвалив програму Smart Industry, в якій робить акцент на чотирьох сферах: посилення конкурентоспроможності національної економіки на глобальному рівні; подальше зростання продуктивності у галузях промисловості; збереження та підвищення рівня зайнятості у промисловості та сфері послуг; загальне покращення бізнес-клімату в країні та залучення іноземних високотехнологічних компаній через стимули та полегшення реєстрації [18].

Країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону підтримують широке використання нових технологій у всіх галузях економіки та інформаційно-цифрові технології не є винятком. Наприклад, в Японії у 2014 році прийнято SmartJapan ICT Strategy, що визначає довгострокові цілі та завдання країни у сфері інформатизації та цифрових технологій. Концепція має на меті забезпечення економічного зростання Японії за допомогою інновацій та інформаційно-комунікаційних технологій, впровадження яких підтримується державними грантами та кредитами. Передумови масштабної інформатизації економіки Китаю закладені у програмі, яка стартувала у 2020 році. Перші кроки урядом зроблено у напрямку створення так званого цифрового суспільства, що означає впровадження спеціалізованих програм для гаджетів, профінансованих державою. Основним державним документом у сфері науково-виробничої політики Південної Кореї є План розвитку науки і технологій, у якому прописано стратегію прискореного розвитку через створення та фінансову підтримку нових галузей та секторів, віднесених до «проривних цифрових технологій», Інтернету речей та BigData [8; 15].

Важливо зазначити особливості підтримки інформатизації економіки у Північній Америці. Приведемо в якості прикладу США, де не існує єдиної державної програми розвитку та підтримки інформаційно-цифрових технологій, проте спільно з приватним бізнесом і науковим товариством держава запускає спеціальні технологічні ініціативи. Наприклад, це Федеральна ініціатива у сфері «хмарних» обчислень, ініціатива підтримки створення нової мережі інститутів-центрів передового виробництва із залученням ключових федеральних відомств та найбільших високотехнологічних компаній США. Держава не лише сприяла розвитку цифрової та інформаційної економіки знань, але й активно стимулювала цільові інвестиції. Наприклад, поглиблене дослідження всіх ключових технологій для смартфонів здійснено за рахунок державного венчурного капіталу для комерціалізації ризикованих інновацій, забезпечення дотримання законів про інтелектуальну власність, податкової підтримки та підтримки закупівель. Широкою підтримкою держави у США характеризується сфера досліджень в галузі штучного інтелекту (ШІ), держава реалізує програми залучення талантів – нині 59% світових дослідників ШІ працюють у Сполучених Штатах, хоча за походженням американців серед них нараховується близько 20% [19].

В якості прикладу досвіду країн Центральної Азії можна привести Казахстан, де ключовими напрямками державної програми «Інформаційний Казахстан-2020» стали забезпечення доступності інформаційно-комунікаційної інфраструктури для населення, розвиток телекомунікаційної галузі, створення оптичних мереж доступу у всіх великих містах країни та забезпечення населення високошвидкісним Інтернетом, для чого виділяється державне фінансування [20].

Взагалі досвід країн світу демонструє, що управління інформаційною трансформацією ставить перед урядами нові численні виклики. Самі по собі державні інвестиції в інформаційно-цифровий сектор не забезпечують дивідендів, вони мають бути доповнені новими стратегіями розвитку, політикою та новими інституціями. Головні ролі держави мають проявлятися у визначенні національної політики та пріоритетів для інформаційно-цифрової економіки; у підтримці досліджень і розробок перспективних технологій; у регулюванні ринкових сил; в інвестуванні в людські та організаційні доповнення у всіх секторах; у трансформації державних послуг та управління; у створенні інституцій для планування, фінансування та реалізації національних стратегій інформаційної трансформації.

Якщо розглядати основні функції держави за підтримки інформаційної економіки, то

слід детальніше зупинитись на наступному. По-перше, швидкий розвиток технологій вимагає політичних інновацій і гнучких процесів, політики для управління ризиками та забезпечення конкуренції. Держава покликана розробляти та впроваджувати політику в інформаційно-цифровому секторі, щоб зробити Інтернет універсальним, доступним, відкритим і безпечним, здійснюючи ефективне регулювання, сприяючи відкритим державним даним при забезпеченні кібербезпеки. Держава також покликана забезпечити узгодженість національних цифрових ініціатив із пріоритетами національного розвитку, що вимагає постійного спілкування, координації та управління стратегією. Тут держави можуть йти різними шляхами, наприклад, є керівництво згори, як у Південній Кореї, Сінгапурі та Естонії, між тим зміни можуть стимулюватись та ініціюватись знизу, як це відбувається у Фінляндії [15].

По-друге, відмічається роль держави для підтримки досліджень і розробок перспективних нових цифрових платформ і технологій. Ці НДДКР мають бути зосереджені не лише на нових технологіях, але й на їх адаптації до місцевого контексту. У багатьох країнах реформування економіки у напрямку інформатизації проявляється у моніторингу глобальних тенденцій і впровадження нових цифрових технологій, які вже доступні у всьому світі, а також їх адаптації до місцевих умов, як це відбувається у Китаї.

По-третє, роль державної підтримки полягає у реалізації національної політики підтримки і розгортання інфраструктури широкосмугового зв'язку. Вона також включає державне фінансування та механізми державно-приватної співпраці. Держава може забезпечити всеосяжний координаційний центр для залучення зацікавлених сторін і захисту національних інтересів та інтересів споживачів, але досвід розвинутих країн, як наприклад Фінляндії, показує, що приватний сектор вважається основною рушійною силою розвитку широкосмугового зв'язку. Уряди також можуть прискорити розгортання мереж і покращити конкуренцію, вимагаючи від підприємств спільного використання інфраструктури [14].

По-четверте, потрібні значні інвестиції для впровадження організаційних змін, інновацій у процесах та нематеріальних цифрових активів. Співпрацюючи з зацікавленими сторонами, держава може відігравати вирішальну роль у забезпеченні широкого та ефективного поширення цифрових технологій серед відстаючих секторів та бідних громад. Малі та середні підприємства також потребують державних програм підтримки для впровадження нових інформаційно-цифрових технологій і навчання для трансформації бізнесу.

Висновки. Досягти мети переходу на інформаційну економіку можливо, якщо держава реалізуватиме певні принципи підтримки цього процесу, які включають принципи цілісності, поетапності, лідерства, інноваційності, адаптивності, доступності. Вважається, що визначені принципи є достатніми для ефективної інформатизації економіки країни та допоможуть прискорити впровадження інформаційних технологій та цифровізацію. Проаналізувавши концепції розвитку інформаційно-цифрової економіки в різних регіонах світу, можна зробити висновок, що єдиного плану заходів і дій, який можна було б використовувати у всіх країнах, не існує. Державні програми підтримки та стимулювання інформаційно-цифрової трансформації розробляються з урахуванням національних особливостей, можливостей сучасних інновацій, запроваджених у країні. Водночас можна зазначити, що державні програми інформатизації мають на меті нівелювання фрагментації ринків, стандартизацію джерел даних, щоб просунути країну на шляху до інформаційно-цифрової трансформації.

Існують історичні докази того, що уряди розвинених країн розширили та поглибили свою роль, використовуючи послідовні стратегії та інвестиції для побудови динамічної системи цифрової трансформації, доступу до Інтернету, цифрових платформ, цифрової грамотності. Для країн з економікою, що розвивається, цифрові технології вимагають підтримки додаткових факторів, таких як сприятлива державна політика, людські ресурси, нові інституції та цільові інвестиції в інфраструктуру та платформи.

Список літератури

1. Antikainen, M., Uusitalo, T., & Kivikytö-Reponen, P. Digitalisation as an enabler of circular economy. *Procedia CIRP*. 2018. № 73. P. 45–49. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procir.2018.04.027>. (дата звернення 08.01.2023).
2. Rachinger, M., Rauter, R., Müller, C., Vorraber, W., & Schirgi, E. Digitalization and its influence on business model innovation. *Journal of Manufacturing Technology Management*. 2019, Vol. 30(8). P. 1143–1160. URL: <https://doi.org/10.1108/JMTM-01-2018-0020>. (дата звернення 08.01.2023).

3. Latos, B. A., Harlacher, M., Burgert, F., Nitsch, V., Przybysz, Ph., & Mütze-Niewöhner, S. Complexity drivers in digitalized work systems: implications for cooperative forms of work. *Advances in Science, Technology and Engineering Systems Journal*. 2018. Vol. 3(5). P. 171–185. URL: <https://doi.org/10.25046/aj030522>. (дата звернення 10.01.2023).
4. Gruber, H. Innovation, skills and investment: a digital industrial policy for Europe. *Economia e Politica Industriale: Journal of Industrial and Business Economics*. 2017. Vol. 44(3). P. 327–343. URL: <https://doi.org/10.1007/s40812-017-0073-x>. (дата звернення 10.01.2023).
5. Fuchs, M. Does the digitalization of manufacturing boost a ‘Smart’ era of capital accumulation? *De Gruyter*. 2020. Vol. 64(2). P. 47–57. URL: <https://doi.org/10.1515/zfw-2019-0012>. (дата звернення 11.01.2023).
6. Alcácer, V., & Cruz-Machado, V. Scanning the industry 4.0: A literature review on technologies for manufacturing systems. *Engineering Science and Technology, an International Journal*. 2019. Vol. 22(3). P. 889–919. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jestch.2019.01.006>. (дата звернення 15.01.2023).
7. European Commission (2022). The Digital Economy and Society Index (DESI). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>. (дата звернення 15.01.2023).
8. WEF (2020). State of the Connected World: 2020 Edition. Insight Report, World Economic Forum, Geneva, December. URL: <https://www.weforum.org/reports/state-of-the-connected-world-2020-edition/>. (дата звернення 16.01.2023).
9. Fortune Business Insights (2021). Internet of Things (IoT) Market Size, Share & COVID-19 Impact Analysis, By Component, By End Use Industry, and Regional Forecast, 2021–2028. URL: <https://www.fortunebusinessinsights.com/industry-reports/internet-of-things-iot-market-100307>. (дата звернення 15.01.2023).
10. GSMA (2021). Cross-Border Data Flows: The impact of data localisation on IoT. Global System for Mobile Communications Association, London, January. URL: <https://www.gsma.com/publicpolicy/resources/cross-border-data-flows-the-impact-of-data-localisation-on-iot>. (дата звернення 15.01.2023).
11. World Bank (2021). World Development Report 2021: Data for Better Lives. World Bank, Washington, DC. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2021>. (дата звернення 18.01.2023).
12. OECD (2019). Enhancing Access to and Sharing of Data: Reconciling Risks and Benefits for Data Re-use across Societies. OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd.org/sti/enhancing-access-to-and-sharing-of-data-276aac8-en.htm>. (дата звернення 18.01.2023).
13. Tang, C. (2021). Data Capital. How Data is Reinventing Capital for Globalization. Springer International Publishing. URL: <https://www.springer.com/gp/book/9783030601911>. (дата звернення 18.01.2023).
14. Kud, A. A. Substantiation of the term “digital asset”: economic and legal aspects. *International Journal of Education and Science*. 2019. Vol. 2(1), P. 41–52. URL: <https://doi.org/10.26697/ijes.2019.1.06>. (дата звернення 18.01.2023).
15. Okhrimenko, I., Sovik, I., Pyankova, S., & Lukyanova, A. Digital transformation of the socio-economic system: prospects for digitalization in society. *Revista ESPACIOS*. 2019. Vol. 40(38). P. 26–34. URL: <https://www.revistaespacios.com/a19v40n38/19403826.html>. (дата звернення 18.01.2023).
16. Негодченко В. Основні напрями державної інформаційної політики в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 4. С. 77–81.
17. Пуцентейло П. Р., Гуменюк О. О. Цифрова економіка як новітній вектор реконструкції традиційної економіки. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5-6 (75). С. 131–143.
18. European Commission (2018). Coordination of European, national & regional initiatives. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/cordinationeuropean-national-regional-initiatives>. (дата звернення 18.01.2023).
19. Zwetsloot, R. Dunham J., Arnold Z. and Huang T. (2019). Keeping Top AI Talent in the United States: Findings and Policy Options for International Graduate Student Retention. Center for Security and Emerging Technology, Georgetown’s Walsh School of Foreign Service, December. URL: <https://cset.georgetown.edu/wp-content/uploads/Keeping-Top-AI-Talent-in-the-United-States.pdf>. (дата звернення 18.01.2023).
20. Salykov, A., Aimbetov, A., Yesmagulova, N. et al (2023). Factors and trends in the development of the space industry in the context of the digitalization of the economy of the Republic of Kazakhstan. *Environ Dev Sustain*. URL: <https://doi.org/10.1007/s10668-023-02983-x>. (дата звернення 18.01.2023).

References

1. Antikainen, M., Uusitalo, T., & Kivikytö-Reponen, P. (2018). Digitalisation as an enabler of circular economy. *Procedia CIRP*, 73, 45–49. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.procir.2018.04.027>. (accessed: January 8, 2023).
2. Rachinger, M., Rauter, R., Müller, C., Vorraber, W., & Schirgi, E. (2019). Digitalization and its influence on business model innovation. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(8), 1143–1160. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/JMTM-01-2018-0020>. (accessed: January 8, 2023).
3. Latos, B. A., Harlacher, M., Burgert, F., Nitsch, V., Przybysz, Ph., & Mütze-Niewöhner, S. (2018). Complexity drivers in digitalized work systems: implications for cooperative forms of work. *Advances in Science, Technology and Engineering Systems Journal*, 3(5), 171–185. Retrieved from <https://doi.org/10.25046/aj030522>. (accessed: January 10, 2023).
4. Gruber, H. (2017). Innovation, skills and investment: a digital industrial policy for Europe. *Economia e Politica Industriale: Journal of Industrial and Business Economics*, 44(3), 327–343. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s40812-017-0073-x>. (accessed: January 10, 2023).
5. Fuchs, M. (2020). Does the digitalization of manufacturing boost a ‘Smart’ era of capital accumulation? *De Gruyter*, 64(2), 47–57. Retrieved from <https://doi.org/10.1515/zfw-2019-0012>. (accessed: January 11, 2023).
6. Alcácer, V., & Cruz-Machado, V. (2019). Scanning the industry 4.0: A literature review on technologies for manufacturing systems. *Engineering Science and Technology, an International Journal*, 22(3), 889–919. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.jestch.2019.01.006>. (accessed: January 15, 2023).
7. European Commission (2022). The Digital Economy and Society Index (DESI). Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>. (accessed: January 8, 2023).
8. WEF (2020). State of the Connected World: 2020 Edition. Insight Report, World Economic Forum, Geneva, December. Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/state-of-the-connected-world-2020-edition/>. (accessed: January 16, 2023).
9. Fortune Business Insights (2021). Internet of Things (IoT) Market Size, Share & COVID-19 Impact Analysis, By Component, By End Use Industry, and Regional Forecast, 2021–2028. Retrieved from <https://www.fortunebusinessinsights.com/industry-reports/internet-of-things-iot-market-100307>. (accessed: January 15, 2023).
10. GSMA (2021). Cross-Border Data Flows: The impact of data localisation on IoT. Global System for Mobile Communications Association, London, January. Retrieved from <https://www.gsma.com/publicpolicy/resources/cross-border-data-flows-the-impact-of-data-localisation-on-iot>. (accessed: January 15, 2023).
11. World Bank (2021). World Development Report 2021: Data for Better Lives. World Bank, Washington, DC. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2021>. (accessed: January 18, 2023).
12. OECD (2019). Enhancing Access to and Sharing of Data: Reconciling Risks and Benefits for Data Re-use across Societies. OECD Publishing, Paris. Retrieved from <https://www.oecd.org/sti/enhancing-access-to-and-sharing-of-data-276aac8-en.htm>. (accessed: January 18, 2023).
13. Tang, C. (2021). Data Capital. How Data is Reinventing Capital for Globalization. Springer International Publishing. Retrieved from <https://www.springer.com/gp/book/9783030601911>. (accessed: January 18, 2023).
14. Kud, A. A. (2019). Substantiation of the term “digital asset”: economic and legal aspects. *International Journal of Education and Science*, 2(1), 41–52. Retrieved from <https://doi.org/10.26697/ijes.2019.1.06>. (accessed: January 18, 2023).
15. Okhrimenko, I., Sovik, I., Pyankova, S., & Lukyanova, A. (2019). Digital transformation of the socio-economic system: prospects for digitalization in society. *Revista ESPACIOS*, 40(38), 26–34. Retrieved from https://www.revistaespacios.com/a19v40n38/19_403826.html. (дата звернення: accessed: January 18, 2023).
16. Nehodchenko, V. (2016). Main directions of state information policy in Ukraine. *Pidpriyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 4, 77–81. [In Ukrainian].
17. Putsenteilo, P. R., Humeniuk, O. O. (2018). Digital economy as the newest vector of traditional economy reconstruction. *Innovatsiina ekonomika*, 5-6 (75), 131–143. [In Ukrainian].
18. European Commission (2018). Coordination of European, national & regional initiatives. Retrieved from <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/cordination-european-national-regional-initiatives>. (accessed: January 18, 2023).
19. Zwetsloot, R., Dunham J., Arnold Z. and Huang T. (2019). Keeping Top AI Talent in the United States: Findings and Policy Options for International Graduate Student Retention. Center for Security and Emerging Technology, Georgetown’s Walsh School of Foreign Service, December.

Retrieved from <https://cset.georgetown.edu/wp-content/uploads/Keeping-Top-AI-Talent-in-the-United-States.pdf>. (accessed: January 18, 2023).

20. Salykov, A., Aimbetov, A., Yesmagulova, N. et al (2023). Factors and trends in the development of the space industry in the context of the digitalization of the economy of the Republic of Kazakhstan. *Environ Dev Sustain*. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10668-023-02983-x>. (accessed: January 18, 2023).

Стаття надійшла до редакції 20.01.2023

Прийнята до публікації 24.01.2023

ОЦІНЮВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Котковський В. С., доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-політичних та економічних дисциплін, Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія», м. Кривий Ріг, Україна
e-mail: vs-kotkovskiy@i.ua
ORCID ID:0000-0001-5150-1751

***Анотація.** У статті розглянуто поняття оборонної промисловості та оборонно-промислового комплексу держави, висвітлено основні проблеми функціонування комплексу, зокрема обмежене фінансування галузей оборонно-промислового комплексу, недосконале регуляторне середовище та виробничі обмеження. Визначено переваги аналізу макросередовища оборонно-промислового комплексу України. Розглянуто SWOT-аналіз та TOWS-аналіз стану оборонно-промислового комплексу, за допомогою яких визначені та проаналізовані сильні та слабкі сторони, можливості та загрози зовнішнього середовища в розвитку комплексу. Визначені фактори впливу при аналізі зовнішнього середовища оборонно-промислового комплексу за допомогою PEST-аналізу. Названо практичні рекомендації за результатами проведеного оцінення підприємств оборонно-промислового комплексу України.*

***Ключові слова:** оборонна промисловість, оборонно-промисловий комплекс, оцінювання, озброєння, військова техніка, SWOT-аналіз, PEST-аналіз, TOWS-аналіз.*

EVALUATION OF ENTERPRISES OF THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE

Kotkovskiy Volodymyr, Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Socio-Political and Economic Disciplines, Kryvyi Rih Faculty of the National University «Odesa Law Academy», Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: vs-kotkovskiy@i.ua
ORCID ID:0000-0001-5150-1751

***Abstract.** The article examines the concepts of the defense industry and the defense-industrial complex of the state, highlights the main problems of the functioning of the complex, in particular; limited financing of the branches of the defense-industrial complex, an imperfect regulatory environment and production restrictions. The advantages of analyzing the macro-environment of the defense-industrial complex of Ukraine have been determined. The SWOT analysis and TOWS analysis of the state of the defense-industrial complex were considered, with the help of which the strengths and weaknesses, opportunities and threats of the external environment in the development of the complex were determined and analyzed. Identified influencing factors in the analysis of the external environment of the defense-industrial complex using the PEST analysis. Practical recommendations based on the results of the evaluation of enterprises of the defense-industrial complex of Ukraine were named.*

***Keywords:** defense industry, defense industrial complex, assessment, armaments, military equipment, SWOT analysis, PEST analysis and TOWS analysis.*

JEL Classification: L640.

Постановка проблеми. З моменту отримання статусу незалежної держави, оборонна промисловість України дуже сильно деградувала. Радянські методи роботи, та обладнання, адміністративні принципи розрахунку та менеджменту, недостатній рівень кваліфікації працівників – це лише деякі з багатьох наявних проблем у сфері. Між тим, оборонно-промисловий комплекс є основою національної безпеки будь-якої держави.

До складу українського оборонно-промислового комплексу (ОПК) «входить більше 50 підприємств, що в 2021 році працевлаштували більше 50 тис. осіб, виробляли продукції на 7.2 млрд. грн., з якої більше 20% йшли на експорт» [1].

Протистояння України повномасштабній збройній агресії РФ виявило недоліки в оснащенні Збройних Сил України (ЗСУ) та інших військових формувань необхідним сучасним озброєнням та військовою технікою (ОВТ) для виконання ними завдань за призначенням. В першу чергу це проявилось у недостатньому рівні укомплектованості основними зразками (комплексами, системами) до початку війни, та внаслідок значних втрат ОВТ та витрат в перші місяці після початку агресії [1].

Якщо ми не хочемо отримати в майбутньому повну залежність в оборонній промисловості від партнерів України на світовій арені, необхідно проводити глибоку реформу галузі. При цьому «залишається поза увагою необхідність розбудови ефективної системи управління оборонно-промисловим комплексом загалом та кожного окремого підприємства та відомства, оскільки за відсутності дієвих управлінських механізмів, за відсутності чітко формалізованих цілей та завдань не можливо забезпечити результативне реформування ОПК та, більш того, підвищити рівень його конкурентоспроможності на світовому рівні» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на актуальність обраного дослідження, питання ОПК не розглядалось науковцями так активно, як, наприклад, питання щодо промисловості. Серед найбільш значимих, на наш погляд, робіт в окресленому напрямку варто відзначити наукові праці Г. Дейлі, Ден. і Дон. Медоуз, М. Згуровського, В. Гейця, М. Хвесика, Л. Мельника, В. Боголюбова, Н. Васюткіної, С. Пакуліна та інших.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи на невелику кількість наукових праць та розробок, наукове дослідження в цілому залишається не вичерпним. Останніми роками мало уваги було приділено факторам зовнішнього середовища оборонно-промислового комплексу та їх впливу на економічний розвиток країни в цілому в період обмежень, викликаних пандемією COVID-19, а також в умовах повномасштабної агресії з боку росії. Саме це зумовлює необхідність проведення оцінювання зовнішнього середовища та його впливу на розвиток підприємств оборонно-промислового комплексу.

Мета дослідження. Метою статті є розкриття поняття та проведення аналізу впливу факторів зовнішнього середовища, визначення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз у розвитку підприємств оборонно-промислового комплексу, а також визначення шляхів вирішення проблем в оборонно-промисловому комплексі України.

Основний матеріал. Оборонна промисловість – одна з найбільш складних і стратегічно важливих сфер діяльності будь-якої держави. Високі технології оборонки впливають на дуже багато аспектів життя держави – від міжнародного іміджу до розвитку економіки в цілому. Не кажучи вже про те, що це основа обороноздатності країни в сучасному світі, де кількість військових конфліктів лише зростає [3].

Оборонно-промисловий комплекс України – це «сукупність науково-дослідних, випробувальних організацій і виробничих підприємств, які виконують розробку, виробництво і постановку на озброєння військової та спеціальної техніки, спорядження, боєприпасів як для збройних сил України, так і на експорт» [4].

За допомогою SWOT-, TOWS- та PEST-аналізів проведемо оцінювання стану підприємств оборонно-промислового комплексу України. Вибір методів аналізу пояснюється їх світовим визнанням та ефективністю кінцевого результату. Почнемо зі SWOT-аналізу.

SWOT-аналіз являє собою визначення та розподілення чинників або явищ за чотирима категоріями: Strengths – сильні сторони; Weaknesses – слабкі сторони; Opportunities – можливості; Threats – загрози. Джерелом, яке буде основою для проведення аналізу, виступає річний звіт ДК «УкрОборонПром» за 2020-2021 роки [5].

Визначимо сильні сторони. До сильних сторін варто віднести наявність багатогалузевої інфраструктури у комплексі, адже така система дозволяє виконувати різнопрофільні операції над технікою та обладнанням, яке використовується у ЗСУ. До сильних сторін необхідно віднести і наявність освіченого працездатного персоналу, адже, попри невеликі обсяги виробництва, ми маємо досить якісне обладнання. Ще однією перевагою є вигідне географічне розташування України. На останок додаємо потужну сировинно-ресурсну базу, яка дає можливість розвиватись у таких напрямках, як атомна та відновлювана енергетика та точне приладобудування.

Переходимо до слабких сторін. Першою слабкою стороною визначимо недостатню конкурентну спроможність комплексу. Порівнявши потужності військової промисловості України та її західних партнерів, бачимо сильний контраст. Другий мінус – відсутність далекої перспективи. Іншим мінусом є слабка динаміка у виробництві, адже як вже було зазначено вище, підприємства ОПК працюють у мінімальну потужність. Ще більшим розчаруванням є те, що ці підприємства один за одним припиняють свою роботу і, згодом,

перетворюються на об'єкти вандалізму. Обмежену прибутковість також можна віднести до слабких сторін ОПК, адже рівень прибутковості Концерну разом з іншими факторами не дає можливість акумулювати кошти, необхідні для розвитку виробництва. Істотним мінусом є недосконала система ціноутворення, яка базується на адміністративних принципах РКМ і не може врахувати ринкові відносини. Останнім з основних мінусів є низький рівень інвестицій через мінуси, описані вище, а також нестабільну політичну та економічну ситуації у державі.

Розглянемо можливості ОПК. На даний момент наявні потужності ОПК дозволяють виконання ремонту та модернізації всіх видів військової техніки, яка знаходиться на озброєнні в ЗСУ. Звідси ще один фактор можливостей – виробництво деяких видів зброї, техніки, засобів радіоелектронної боротьби, засобів ППО. Також, до можливостей віднесемо варіант розширення експортних можливостей підприємств оборонної промисловості, і це стосується підприємств усіх форм власності.

Останнім пунктом аналізу є загрози. Першою загрозою нормальній роботі галузі є значне зростання витрат. У зв'язку з політичною та економічною ситуацією в Україні та світі, витрати на матеріали, обладнання та транспортування ростуть майже кожен день. Іншою суттєвою загрозою є зростання державного боргу України, вирішення цієї проблеми також є нагальним питанням. Загрозою розвитку ОПК є неефективність управління Концерном та окремими підприємствами через брак повноважень, недостатній досвід у сфері менеджменту та недостатню діджиталізацію ОПК. Поруч з цим стоїть ще один мінус – зростання рівню корупції. Істотним пунктом є низька продуктивність Концерну. Підприємства не виробляють продукцію в тому обсязі, який необхідний на сьогоднішній день. Справа навіть не в досвіді працівників, а в застарілих методах виробництва та обладнанні, за допомогою якого виробляється продукція. Звідси виникає останній мінус – низька якість виробництва. Результати аналізу представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

SWOT-аналіз ОПК України

S – Strongless	W – Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> - наявність багатогалузевої інфраструктури; - наявність освіченого працездатного людського капіталу; - сировинно-ресурсна база для атомної, відновлюваної енергетики та точного приладобудування; - вигідне географічне розташування в євразійському просторі. 	<ul style="list-style-type: none"> - слабка конкурентоспроможність комплексу; - обмежена прибутковість; - слабка динаміка у виробництві; - низький рівень інвестицій; - недосконала система ціноутворення; - відсутність далекої перспективи.
O – Opportunities	T – Threats
<ul style="list-style-type: none"> - ремонт та модернізація всіх видів військової техніки, яка знаходиться на озброєнні в ЗСУ; - виробництво зброї та припасів, техніки, засобів радіоелектронної боротьби, засобів ППО; - розширення експортних можливостей підприємств оборонної промисловості всіх форм власності. 	<ul style="list-style-type: none"> - значне зростання витрат у галузі; - зростання боргів держави; - неефективність управління; - зростання корупції; - нестабільна якість; - низька продуктивність.

Джерело: розроблено автором за даними [3; 5; 6]

Проте, варто зазначити, що результатів SWOT-аналізу недостатньо для того, аби надавати рекомендації. Тому, дані, наведені в таблиці 1, ми використовуємо при проведенні TOWS-аналізу.

Сенс цього аналізу полягає у «схрещуванні» пунктів чотирьох категорій між собою. Такий підхід дозволяє побачити певні кроки, необхідні для покращення якості ОПК. Як і SWOT, TOWS-аналіз містить чотири категорії – Strongless-Opportunities, Weaknesses-Opportunities, Strongless-Threats, Weaknesses-Threats. Розглянемо кожну з них.

1. Реалізація можливостей завдяки використанню переваг (сильних сторін). Використаємо для цієї категорії отримані раніше фактори сильних сторін та можливостей. Першим пунктом є створення товарів на експорт. Другим пунктом буде спеціалізація у сфері точного приладобудування, відновлюваної та атомної енергетики, адже ми маємо досвідчений персонал та необхідну сировинну базу.

2. Вирішення проблем (слабких сторін) завдяки наявним можливостям. Використаємо наявні слабкі сторони та можливості. Першим буде підвищення обсягів виробництва, адже ситуація складається зовсім не у кращу сторону для України, і її майбутнє з такими мізерними обсягами виробництва дуже затуманене. Другим пунктом є покращення якості. Покращити якість можна двома шляхами: підвищити кваліфікацію працівників та модернізувати наявне обладнання. Безумовно, робочі кадри є досвідченими та кваліфікованими, проте, невпинний НТП змушує розвиватись чи не щодня. Щодо обладнання, яке використовується для виготовлення, то в активах підприємств досі велику частку займають прилади, виготовлені за часів СРСР, строк роботи яких вийшов більш ніж 10 років тому.

3. Усунення загроз завдяки використанню пріоритетів (сильних сторін). Використаємо квадрати із загрозами та сильними сторонами. Першим пунктом буде покращення темпів ремонту та модернізації. З цього виходить інший пункт – стабілізація рівня якості та продуктивності. Нестабільні «скачки» у динаміці не дають змогу говорити про ефективність, адже у промисловості відсутня стабільність. З двох перших пунктів назріває третій – залучення менеджерів та науковців з-за кордону. Країни заходу більш успішні у розвитку оборонної промисловості, тому варто влаштовувати періодичні програми обміну кадрами, залучати на місця топових менеджерів та фахівців, адже вони мають досвід у якісному управлінні.

4. Найважчі проблеми, які можуть виникнути через наявні слабкі сторони та нависаючі загрози для оборонної промисловості України. Першою проблемою може стати можливість повної залежності ОПК від експорту. На разі ми отримуємо допомогу від західних партнерів, і армія має великий відсоток західних зразків техніки та обладнання. Проте, після перемоги України ситуації доведеться змінювати, аби не отримати проблеми в майбутньому. Звідси йде інша можлива проблема – повна дестабілізація функціонування комплексу. Розлади між працівниками, в купі з технічними проблемами створить дуже серйозну проблему, яка може перейти в наступну можливу проблему – повну зупинку роботи. Зупинка роботи потягне за собою збільшення обсягів імпорту. Серйозною проблемою буде зношення засобів виробництва, яке скоро досягне 90%. Результати аналізу представлені у таблиці 2.

Для повного оцінювання ситуації використаємо метод PEST-аналізу. Принцип аналізу не відрізняється від SWOT, різниця лише у категоріях – Political (P), Economical (E), Socium (S), Technology (T).

Політичні фактори. На розвиток ОПК суттєво впливає політична ситуація у державі та світі. Першим фактором буде геополітична ситуація у світі, адже ОПК опирається також і на зовнішню політику України, відносини між іншими країнами. Проблемою є політичний тиск на керівництво. Звідси впливає проблема корупції, яку ми піднімали при розробці SWOT-аналізу.

Наступним фактором є економічна ситуація. Наразі, Україна має великий зовнішній борг, реструктуризацію якого не проводили вже велику кількість часу. Іншим чинником є рівень стабільності економіки. Останнім пунктом є співпраця з МФО. Україна активно співпрацює з МВФ, ЄБРР та іншими світовими економічними гігантами, та варто розуміти, що всі надані кредити, рано чи пізно, доведеться віддавати.

Соціальні фактори. Головним з них є наявність кадрів. Вже зараз відчувається дефіцит робочої сили в оборонній промисловості. Іншим пунктом стане соціальний захист працівників. Кадри мають отримувати гідну підтримку та бути забезпеченими необхідним соціальним пакетом, враховуючи наявну ситуацію у державі. Необхідно також проводити

інвестування у професійну підготовку кадрів.

Таблиця 2

TOWS-аналіз ОПК України

Внутрішні фактори Зовнішні фактори	Strongless	Weaknesses
	- наявність багатогалузевої інфраструктури; - наявність освіченого працездатного людського капіталу; - сировинно-ресурсна база для атомної, відновлюваної енергетики та точного приладобудування; - вигідне географічне розташування в євразійському просторі.	- слабка конкурентоспроможність комплексу; - обмежена прибутковість; - слабка динаміка у виробництві; - низький рівень інвестицій; - недосконала система ціноутворення; - відсутність далекої перспективи.
Opportunities	S-O	W-O
- ремонт та модернізація всіх видів військової техніки, яка знаходиться на озброєнні в ЗСУ; - виробництво зброї та припасів, техніки, засобів радіоелектронної боротьби, засобів ППО; - розширення експортних можливостей підприємств оборонної промисловості всіх форм власності	- створення товарів на експорт; - спеціалізація у сфері точного приладобудування, відновлюваної та атомної енергетики.	- підвищити обсяги виробництва; - покращити якість через проходження додаткового навчання працівниками та модернізацію обладнання.
Threats	S-T	W-T
- значне зростання витрат у галузі; - зростання боргів держави; - неефективність управління; - зростання корупції; - нестабільна якість; - низька продуктивність.	- покращення темпів ремонту та модернізації; - залучення менеджерів та науковців з країн-партнерів України; стабілізація рівня якості та продуктивності.	- можливість 100%-залежності від експорту; - повна дестабілізація функціонування комплексу; - досягнення зношення засобів виробництва рівня 90% і вище; - повна зупинка роботи через низьку окупність.

Джерело: розроблено автором за даними [3; 5; 6]

Технологічні фактори. До них можна віднести розвиток та зміну технологій. Підприємства виробляють продукцію іноді не враховуючи зміну вже застарілих технік на новіші аналоги. Іншим фактором розвитку є науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи. Без досліджень неможливі будь-які впровадження технологій. Для покращення ефективності варто залучити до співпраці дослідні підприємства країн-партнерів України. Поява нової продукції є проблемою для ОПК України, адже продукція не відповідає сучасним світовим

стандартам ефективності та надійності. Результати аналізу представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

PEST-аналіз ОПК України

P – Political	E – Economical
Рівень корупції. Політичний тиск. Геополітична ситуація у світі.	Заборгованість держави. Рівень стабільності економіки. Співпраця зі світовими економічними організаціями.
S – Socium	T – Technology
Наявність кадрів. Соціальний захист працівників. Інвестування у проф. підготовку працівників.	Розвиток та зміна технологій. Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи. Поява нової продукції.

Джерело: розроблено автором за даними [3; 5; 6]

В табл. 3 ми провели аналіз факторів впливу на зовнішнє середовище ОПК за допомогою PEST-аналізу у загально визначеній інтерпретації факторів:

- політичні фактори – розглядаються аспекти політичної системи;
- економічні фактори – визначаються економічні показники (національний курс, обмінні курси, валютні ризики, рівень інвестицій);
- соціальні фактори – впливають на формування оборонної інфраструктури;
- технологічні фактори – розглядаються аспекти науково-технічного прогресу, їх матеріальне забезпечення, а також враховується рівень технічної підготовки спеціалістів.

Висновки. Таким чином, не зважаючи на доволі широку спеціалізацію підприємств та їх прибутковість, оборонно-промисловий комплекс має ряд суттєвих проблем, висвітлених у результатах SWOT-, та TOWS-аналізу. Виявивши основні фактори у SWOT-аналізі, було проведено TOWS-аналіз, завдяки якому ми можемо назвати конкретні дії щодо реформування галузі, використовуючи сильні сторони та можливості, аби зменшити прояв слабких сторін та уникнути втілення загроз у життя. PEST-аналіз дав змогу назвати основні фактори, які впливають на діяльність ОПК.

Для подальшого розвитку оборонно-промислового комплексу України необхідно вирішити ряд проблем, зокрема:

- обмежене фінансування галузей ОПК пропонуємо вирішити шляхом провадження фінансово-економічних інструментів для відновлення виробництва, в тому числі нагальної потреби; підвищення інвестиційної привабливості та покращення фінансового стану підприємств ОПК; реалізації спільних проектів з приватними зовнішніми та внутрішніми партнерами;
- виробничі обмеження подолати шляхом визначення потреб сил оборони в озброєнні та можливості і доцільності задовольняти цю потребу підприємствами ОПК; створення критичних та модернізації існуючих виробництв, здійснити перехід на стандарти НАТО; активізації інтеграції національних виробників в міжнародний ринок озброєння та зростання їх експортного потенціалу.

Список літератури

1. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/development-of-the-military-industrial%20complex.pdf> (дата звернення 04.03.2023).
2. Дунська А. Р., Бондаренко О. А. Управління сталим розвитком підприємств оборонно-промислового комплексу України. Економіка та держава. 2021. № 12. С. 23-29.
3. Офіційний сайт Інформаційного агентства «Оборонно-промисловий кур'єр». URL: <https://opk.com.ua> (дата звернення 15.02.2023).
4. Оборонно-промисловий комплекс. Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія /

ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. Т. 24. URL: <https://esu.com.ua/article-74639> (дата звернення 24.02.2023).

5. Офіційний сайт Державного концерну «УкрОборонПром». URL: https://ukroboronprom.com.ua/storage/documents/Report_ua.pdf (дата звернення 22.02.2023).

6. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mozhливosti-oboronno-promislovogo-kompleksu-ukraini-v-sistemi> (дата звернення 15.02.2023).

References

1. The official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/development-of-the-military-industrial%20complex.pdf>. [in Ukrainian].

2. Dunska, A. R. & Bondarenko O. A. (2021) Management of the sustainable development of enterprises of the defense-industrial complex of Ukraine. *Ekonomika ta derzhava*, 12, 23-29. [in Ukrainian].

3. The official website of the Information Agency «Defense-Industrial Courier». Retrieved from <https://opk.com.ua>. [in Ukrainian].

4. Defense-industrial complex. *Encyclopedia of Modern Ukraine: encyclopedia (2022) / ed.: I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zheleznyak, etc.* Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, 24. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-74639>. [in Ukrainian].

5. The official website of the State concern «UkrOboronProm». Retrieved from https://ukroboronprom.com.ua/storage/documents/Report_ua.pdf. [in Ukrainian].

6. The official website of the National Institute of Strategic Studies. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mozhливosti-oboronno-promislovogo-kompleksu-ukraini-v-sistemi>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.01.2023

Прийнята до публікації 24.01.2023

ПРОГНОЗУВАННЯ ЗНОСУ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ОБ'ЄКТІВ ЗАДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ТРАНСПОРТНОГО БУДІВНИЦТВА

Марценюк Л. В. доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та менеджменту, Український державний університет науки і технологій, Україна
e-mail: gwinform1@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4121-8826

Бобиль В. В. доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінанси, облік та психологія, Український державний університет науки і технологій, Україна
e-mail: vladimirboby12@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7306-3905

Міщенко М. І. доктор економічних наук, професор кафедри економіки та менеджменту, Український державний університет науки і технологій, Україна
e-mail: mmi@ua.fm
ORCID ID: 0000-0003-0372-1957

Пікуліна О. В. кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінанси, облік та психологія, Український державний університет науки і технологій, Україна
e-mail: lena.chernovol1987@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4803-427X

Калініченко Л. Л. доктор економічних наук, професор кафедри економіки та менеджменту, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна
e-mail: l.kalinichenko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0001-9847-8448

Анотація. У статті досліджено інноваційні методи прогнозування економічного зносу інфраструктурних об'єктів залізничного транспорту, що є основою залізничного транспорту України, забезпечуючи переміщення рухомого складу без обмежень у заданих напрямках. Метою статті є розробка методів прогнозування для інфраструктурних об'єктів, що дозволить, в перспективі, покращити економічну ефективність функціонування підприємств транспортного будівництва, з іншого боку – покращить якість утримання та функціонування таких об'єктів з максимальною віддачою свого ресурсу. Методологія дослідження передбачає використання методів: теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного), емпіричного дослідження (порівняння, спостереження), загальнонаукових методів (абстрагування й конкретизація, індукція та дедукція, аналогія), аналіз та синтез, та ін. Актуальність вирішення наукової проблеми, що визначена у статті, полягає в тому, що в сучасних умовах тотального раціонального заощадження інвестиційних ресурсів, капітальних вкладень, запропонований метод прогнозування дозволить більш раціонально використовувати потенційні можливості (технічні, технологічні, економічні) підприємств транспортного будівництва. Результати дослідження наступні: представлено методіку прогнозування економічного зносу інфраструктурних об'єктів та їх елементів, що дозволить в кожний момент часу отримати необхідну інформацію о потребах ресурсів для роботи підприємств транспортного будівництва, з метою повного або часткового ліквідування економічного зносу. Саме обґрунтований таким чином рівень економічного зношення інфраструктурного об'єкту і є точкою відліку необхідності залучення підприємств транспортного будівництва. Оригінальність і практична цінність дослідження полягає в тому, що у статті систематизовано наявні напрямки економічного обґрунтування з урахуванням специфічних особливостей функціонування об'єктів транспортного будівництва. Висновки дослідження наступні: запропонований метод прогнозування для інфраструктурних об'єктів дозволить покращити економічну ефективність функціонування підприємств транспортного будівництва, також покращить якість утримання та функціонування таких об'єктів. Результати проведеного дослідження можуть бути корисними для різних підприємств АТ «Укрзалізниця», в сферу компетенції яких входить транспортне будівництво, ремонт та обслуговування інфраструктурних об'єктів.

Ключові слова: залізничний транспорт, транспортна інфраструктура, підприємство транспортного будівництва, розвиток, собівартість, конкурентоспроможність, економічна ефективність, організаційно-економічний механізм.

PREDICTION OF DEPRECIATION OF INFRASTRUCTURE FACILITIES IN ORDER TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF FUNCTIONING OF TRANSPORT CONSTRUCTION ENTERPRISES

Martseniuk Larysa, Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukrainian State University of Science and Technologies

e-mail: rwinform1@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4121-8826

Bobyl Volodymyr, Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukrainian State University of Science and Technologies

e-mail: vladimirbobyl2@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7306-3905

Mishchenko Maksym, Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukrainian State University of Science and Technologies

e-mail: mmi@ua.fm

ORCID ID: 0000-0003-0372-1957

Pikulina Olena, Candidate of Economics Sciences, Associate Professor. Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Psychology, Ukrainian State University of Science and Technologies

e-mail: lena.chernovol1987@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4803-427X

Kalinichenko Lyudmila, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics and Management, Kharkiv National University named after V.N. Karazina, Ukraine

e-mail: l.kalinichenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-9847-8448

Abstract. *The article examines innovative methods of forecasting the economic wear and tear of infrastructure objects of railway transport, which is the basis of railway transport in Ukraine, ensuring the movement of rolling stock without restrictions in the specified directions. The purpose of the article is to develop forecasting methods for infrastructure facilities, which will allow, in the long term, to improve the economic efficiency of the functioning of transport construction enterprises, on the other hand, to improve the quality of maintenance and functioning of such facilities with the maximum return on their resources. The research methodology involves the use of the following methods: theoretical research (moving from the abstract to the concrete), empirical research (comparison, observation), general scientific methods (abstraction and concretization, induction and deduction, analogy), analysis and synthesis, etc. The relevance of solving the scientific problem defined in the article is that in modern conditions of total rational saving of investment resources, capital investments, the proposed forecasting method will allow more rational use of potential opportunities (technical, technological, economic) of transport construction enterprises. The results of the study are as follows: the method of forecasting the economic wear and tear of infrastructure objects and their elements is presented, which will allow obtaining the necessary information about the needs of resources for the work of transport construction enterprises at any moment in time, with the aim of completely or partially eliminating economic wear. The level of economic wear and tear is justified in this way infrastructural facility and is the starting point for the need to involve transport construction enterprises. The originality and practical value of the research lies in the fact that the article systematizes the existing directions of economic justification, taking into account the specific features of the functioning of transport construction objects. The conclusions of the study are as follows: the proposed forecasting method for infrastructure facilities will improve the economic efficiency of the operation of transport construction enterprises, as well as improve the quality of maintenance and functioning of such facilities. The results of the conducted research can be useful for various enterprises of JSC "Ukrzaliznytsia", whose sphere of competence includes transport construction, repair and maintenance of infrastructure facilities.*

Key words: railway transport, transport infrastructure, transport construction enterprise, development, cost price, competitiveness, economic efficiency, organizational and economic mechanism.

JEL Classification: J230.

Постановка проблеми. Найважливішим елементом системи визначення ефективності інвестицій у відтворення залізничних інфраструктурних об'єктів, планування обсягів роботи підприємств транспортного будівництва, є прогнозування їх техніко-експлуатаційного рівня на перспективу, в залежності від ступеня фізичного і морального зносу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий вклад у вирішення проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств транспортного будівництва через прогнозування зносу інфраструктурних об'єктів та формування таким чином їх виробничої програми, внесли наукові праці вітчизняних учених: А.О. Безуглого [1], Ю.М. Бібик [2], В.В. Бобиля [3], М.І Міщенко [7].

У роботах Л.В. Марценюк [6] розглядається можливість залучення інвестицій в різні

сфери діяльності залізничного транспорту з урахуванням рівня обґрунтованості, в т.ч. відновлювальних заходів інфраструктурних об'єктів, А. В. Кузьменко [4], І. О. Лютий [5], О. В. Савченко [9] пропонують вдосконалити існуючу систему тарифоутворення при виконанні різного роду робіт, так і в сфері відтворювальної діяльності, оскільки це є прихованим фактором підвищення мотивації для різного роду суб'єктів господарчої діяльності. Автор А.В. Миснік [9], виходячи з європейського досвіду тарифоутворення розкриває інтернаціональні можливості для залучення підприємств транспортного будівництва, гармонізації технічних, технологічних, економічних параметрів з національними стандартами. У роботі авторів І. О. Хоменко., В. М. Гурнак, Л. М. Волинець [10] надано механізм формування пріоритетних напрямків підвищення фінансової стійкості підприємств транспортної інфраструктури України.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Рівень фізичного і морального зносу інфраструктурних об'єктів, його прогнозування з урахуванням експлуатаційних особливостей є основним показником, що дає обмеження техніко-експлуатаційному стану інфраструктурних об'єктів, у рамках якого повинні розглядатися альтернативні стратегії їхнього відтворення. Також даний фактор прямо впливає на потребу в інвестиційних ресурсах для формування робочої програми діяльності підприємств транспортного будівництва У зв'язку з цим, відзначимо особливу важливість точності прогнозу рівня техніко-експлуатаційного стану інфраструктурних об'єктів, від якого прямо залежить точність аналізу економічної ефективності інвестицій у їхнє відтворення та планування ефективності функціонування підприємств транспортного будівництва.

Мета дослідження. Метою статті є розробка методів прогнозування для інфраструктурних об'єктів, що дозволить, в перспективі, покращити економічну ефективність функціонування підприємств транспортного будівництва, з іншого боку – покращить якість утримання та функціонування таких об'єктів з максимальною віддачою свого ресурсу.

Основний матеріал. Перша тенденція формується з гіпотези, що прогнози динаміки зносу конструктивних елементів і прогнози умов їх роботи можуть розглядатися як незалежні. Це у свою чергу припускає і різний характер витрат на відтворення конструктивних елементів незалежно від прогнозованих умов і режиму їхньої експлуатації, тобто фізичний і моральний знос розвиваються незалежно одним від одного.

Аналогічна ситуація виникає, скажімо, при прогнозі рівня техніко-експлуатаційного стану будинків і промислових споруд. Ці об'єкти мають характерні особливості. Витрати, пов'язані з поточним утримуванням і відтворенням цих споруд, як правило, знаходяться в прямій залежності з величиною фізичного зносу, що виникає і розвивається під впливом, в основному, тільки лише природно-кліматичних факторів. При цьому ступінь розвитку морального зносу практично не впливає на величину коштів, що направляються на відтворення таких об'єктів. Типова ситуація складається і з об'єктами промислового призначення, за умов якщо фізичний знос є провідним при визначенні величини зносу споруди і не залежить від процесу і режиму експлуатації машин і механізмів, що знаходяться в даній споруді.

Відзначена ситуація докорінно відрізняється від тієї, котра характерна для об'єктів транспортного призначення, зокрема інфраструктурних об'єктів.

Крім фізичного зносу, можна вказати на ще одну особливість, що знижує споживчу вартість інфраструктурних об'єктів. Річ у тому, що, починаючи з певного періоду експлуатації, інфраструктурний об'єкт за своїми конструктивно-технологічними параметрами перестає задовольняти вимоги, що до нього ставились, тобто частину тимчасового навантаження, яка має параметри вищі від тих, що допускаються за вимогами вантажопідйомності.

У зв'язку з цим при визначенні зносу інфраструктурних об'єктів на перспективу необхідний повний облік усіх факторів, що негативно впливають на техніко-експлуатаційний стан інфраструктурних об'єктів за весь термін її служби.

Процес фізичного зносу інфраструктурних об'єктів за умовами їхньої експлуатації, мається на увазі тривалість експлуатації під тимчасовими навантаженнями, характер роботи (ударні впливи, знакозмінні зусилля, пропущений тоннаж), також, хоч і призводить до необхідності планово-запобіжного ремонту, залучення потужностей підприємств транспортного будівництва, не є вирішальним чинником при визначенні термінів і видів реконструктивних заходів.

І, нарешті, моральний знос. У чому ж полягають причини морального зносу конструктивних елементів мостів?

Моральне зношення інфраструктурних об'єктів відбувається в результаті технічного прогресу, що виражається в зростанні продуктивності суспільної праці й інтенсифікацією

різних процесів як на транспорті, так і в інших галузях національної економіки.

Виділимо моральний знос першого роду, що відбувається як наслідок зросту продуктивності праці, так і з появою більш економічно і технічно раціональних конструкцій. У цілому матеріальне підтвердження про моральне зношення першого роду можна визначити, аналізуючи кошторисну вартість інфраструктурних об'єктів аналогічних за технічним рішенням і конструктивними елементами, але побудованим у різний час. Як показує практика, за останні 20 років середня вартість будівництва інфраструктурних об'єктів (в основному за рахунок зниження вартості живої праці) знизилася не більш, ніж на 8,2%.

Моральний знос другого роду має цілий ряд особливостей. Він полягає:

1) у застосуванні при зведенні інфраструктурних об'єктів підприємствами транспортного будівництва перспективних технічних і технологічних рішень; розробці, проектуванню і впровадженню ефективних конструктивних елементів інфраструктурних об'єктів, що дозволяє знизити вартість будівництва, а надалі і собівартість експлуатації;

2) у зниженні споживчої вартості інфраструктурних об'єктів унаслідок:

а) збільшення осьових і погонних навантажень, вимог до вантажопідйомності. Грошове вираження цієї форми морального зносу можна одержати, визначивши величину коштів на роботи, пов'язані з доведенням експлуатаційного і технічного рівня інфраструктурних об'єктів до рівня діючих норм підприємствами транспортного будівництва.

б) зниження споживчої вартості інфраструктурних об'єктів внаслідок незабезпечення спорудою умов пропуску поїздів через зріст інтенсивності їхнього руху.

Характерною рисою різновиду цього зносу є те, що швидкість його росту не однакова навіть для однотипних інфраструктурних об'єктів.

На підставі аналізу зробленого вище, можна зробити висновок про те, що моральний знос інфраструктурних об'єктів через безперервний зріст осьових і погонних навантажень рухомого складу, а не ступінь їх фізичного зносу, є головним при визначенні термінів реконструкції інфраструктурних об'єктів.

Тому прогнозування техніко-експлуатаційного стану інфраструктурних об'єктів доцільно починати з прогнозування майбутніх умов його експлуатації на період, який прогнозований і який знаходимо за встановленою тривалістю зіставлення альтернативних варіантів технічних рішень до відтворення транспортних об'єктів.

При виконанні розрахунків, пов'язаних з визначенням економічної ефективності відтворення інфраструктурних об'єктів період порівняння варіантів рекомендується приймати приблизно 20 років, що майже в три рази менше нормативного терміну служби нового інфраструктурного об'єкту (50 років). Це викликано наступними причинами:

□ неможливістю одержання точних даних про величину вантажообігу і вантажонапруженості за рамками відзначеного періоду;

□ сформованою практикою проектування техніко-експлуатаційних параметрів інфраструктурних об'єктів у розрахунку на 20-літню перспективу;

□ незначною економічною значимістю витрат і величини одержуваних ефектів за межами 20-літнього періоду (менш 12% сучасної величини).

З урахуванням вищесказаного відзначимо більш докладно фактори, що впливають на зниження величини споживчої вартості інфраструктурних об'єктів унаслідок морального зносу.

Щодо рухомого складу можна відзначити наступне.

На залізницях України експлуатується близько 197000 одиниць інвентарного парку рухомого складу, у тому числі – 1848 електровозів, 2947 тепловозів, 1472 секції електропоїздів, 202 дизель - потяги, 9025 пасажирських, 179120 вантажних і 7154 рефрижераторних вагони.

Створення і подальший розвиток у нашій країні локомотиво-будівництва належить до 1843 року, і вже в 1846 році був виготовлений перший тривісний вантажний паровоз серії Г.

Надалі ріст вантажообігу, з однієї сторони, і певні обмеження за своїми фізико-технічними і економічними можливостями парової тяги (у тому числі низький експлуатаційний коефіцієнт корисної дії паровозів - 3,5-4%) з іншої, сформували стійку необхідність заміни паровозів більш економічними і продуктивними тепловозами й електровозами.

В даний час експлуатаційний парк вантажних тепловозів представлений тепловозами типу 2ТЭ10 (кількість осей доведена до 12), 2М62, 2ТЭ116, ТЭЗ, потужністю до 6000 л.с., осьовим тиском до 230 кН.

Парк пасажирських тепловозів складається в основному з локомотивів типу ТЭП60, ТЭП70, потужністю 3000 л.с., тиском на вісь 215 кН.

Експлуатаційні витрати парку локомотивів, що знаходяться в експлуатації становлять

64% від усіх витрат протягом життєвого циклу, у тому числі витрати на електроенергію і паливо понад 35%. Конструктивна надійність локомотивів вимагає проведення частих регламентних робіт і не дозволяє збільшити коефіцієнт готовності понад 0,89. У міру зносу локомотивів щорічно збільшується простій у ремонті по електровозах на 7%, по тепловозах на 5%.

Динаміка розвитку локомотив будівництва така, що ще в недалекому минулому, у шістдесятих, основною експлуатованою одиницею була шестивісна машина. Кінець вісімдесятих – початок дев'яностих – восьмивісна. Зараз майже повсюдно – дванадцятивісна.

З іншої сторони аналіз показує випереджальний ріст осьових навантажень, у порівнянні з погонними. За останні півстоліття осьове навантаження локомотивів збільшилося на 40 кН, а погонне тільки на 2,7 кН/м.

Аж до 1895 року з моменту початку експлуатації залізниць вагони мали дві осі. Після цього періоду й до наших днів основу робочого парку вагонів складають чотиривісні вагони.

Інтенсифікація на залізничному транспорті, збільшення обсягів перевезень, незмінно вели до збільшення ємності тари вагонів, якими користуються. Ріст осьових навантажень, збільшення кількості осей вагонів вело до збільшення навантаження від вагона на один погонний метр проїжджої частини. Із середини ХХ сторіччя і до нашого часу осьові навантаження від вагонів збільшилися на 25 кН, а погонні - на 17 кН/м.

Слід зазначити, що в багатьох країнах ще досить широко використовуються в перевізній діяльності двовісні вагони. Приміром, в Англії – 91%, Ірландії – 78%, Норвегії – 80%. В інших країнах (США, Канада) широке поширення одержали чотиривісні криті вагони осьовим навантаженням 240 кН – 300 кН. Середня вантажопідйомність таких вагонів перевищує 73 т. Близько 50% відзначених вагонів має вантажопідйомність – 91 т при довжині 14 – 21,7 м. Відмінною рисою цих вагонів є те, що за рахунок великої довжини при значних осьових навантаженнях, їхні погонні навантаження є досить низькими – 40-60кН/м. Чотиривісні криті вагони Укрзалізниці мають трохи інші характеристики: їхня вантажопідйомність не більш 75 т, осьові навантаження – 250 кН, погонні – 60 кН/м.

Подальше підвищення осьових навантажень вважається не ефективним заходом. Як показує досвід США, де обертається рухомий склад з найвищими осьовими навантаженнями, перехід від вагонів вантажопідйомністю 80 т до вагонів вантажопідйомністю 105 т і 125 т, неодмінно веде до скорочення терміну служби як рейок у 2,5 і 7 разів, так і основних конструктивних елементів мостів.

Унікальний тип рухомого складу – вагони-транспортери. Уперше на наших залізницях дванадцятивісні вагони-транспортери вантажопідйомності 150 т з'явилися в 30-х роках. На сьогоднішній день у парку Укрзалізниці знаходиться приблизно 60 різних типів вагонів-transporterів, вантажопідйомністю 30-500т, кількістю осей до 32, величиною осьових навантажень до 238 кН, погонних – до 120 кН/м.

У п'ятдесятих роках відновилися інженерні розробки в області будівництва вагонів-transporterів. Велике поширення одержали транспортери вантажопідйомністю 230 т, осьовим навантаженням 220 кН, погонним – 104 кН/м.

Останнє відновлення вагонного парку транспортерами нових конструкцій проводилося 20 років тому. З'явилися конструкції transporterів вантажопідйомністю 240 т, осьовим навантаженням 215 кН, погонним – 104 кН/м, кількістю осей – 20. Також були сконструйовані і побудовані транспортери вантажопідйомністю до 340 т, осьовим навантаженням 239 кН і погонним – до 110 кН/м. З огляду на специфіку роботи transporterів (перевезення великогабаритних, великовагових вантажів) були розроблені різні їхні конструкції: колодязеві, зчіпні, зчленовані, що призначалися для перевезення вантажів масою більш 450 т.

Сьогоднішній парк вагонів - transporterів представлений транспортерами вантажопідйомністю 400, 480, 500 т. Осьове навантаження таких transporterів дорівнює відповідно 214, 216, 220 кН, погонне 113, 110, 120 кН/м.

Стримуючим фактором надалі збільшення корисного навантаження вагонів-transporterів є міцність верхньої будови колії і вантажопідйомність мостів старих норм будівлі. Тому підвищення вантажопідйомності transporterів передбачається за допомогою збільшення кількості їхніх осей і довжини.

Висновки. Аналіз зміни парку рухомого складу залізниць, виконаний з точки зору впливу його на інфраструктурні об'єкти, свідчить про те, що впровадження нових видів тяги і великовантажних восьмивісних вагонів і transporterів призводить не тільки до кількісного але і якісної зміни впливу поїзного навантаження на інфраструктурні об'єкти. У той час,

коли основним видом тяги на залізничному транспорті була парова, локомотиви були значно важчими від вагонів щодо загальної ваги за величиною осьових і погонних навантажень. Унаслідок виконаного аналізу видно, що погонне навантаження паровозів, як правило, вище від погонного навантаження вагонів. З переходом від парової тяги на тепловозну і введенням в експлуатацію восьмивісних вагонів великої вантажопідйомності вплив поїздів на інфраструктурні об'єкти істотно змінився. По-перше, унаслідок відсутності обертових неврівноважених мас в електровозах і тепловозах значно зменшився динамічний вплив на колію і інфраструктурні об'єкти. Динамічний вплив на інфраструктурні об'єкти сучасних вагонів і локомотивів практично однаковий. По-друге, зменшилася величина погонного навантаження від електровозів і тепловозів у порівнянні з паровозами. По-третє, збільшилася кількість осей і зросту величини осьових навантажень сучасних вагонів, що наблизилися до величин осьових навантажень локомотивів. І по-четверте, для інфраструктурних об'єктів визначальним навантаженням стало навантаження від вагонів, погонне навантаження яких перевищило локомотивне. Цей стан зберігся і за результатами прогнозів зберігатиметься у подальшому доступному для огляду майбутньому. Всі вказані фактори є необхідними елементами для врахування їх впливу на інфраструктурні об'єкти з метою прогнозування ступеня їх економічного зносу, що дає можливість покращити ефективність планування діяльності підприємств транспортного будівництва та результативність їх функціонування.

Список літератури

1. Безуглий А. О., Бельська О. Л., Бібик Ю. М., Ракович І. В. Нормативне забезпечення запровадження довгострокових контрактів на експлуатаційне утримання автомобільних доріг для забезпечення їх експлуатаційного стану. *Дороги і мости*. 2020. Вип. 22. С. 8-19.
2. Бибык Ю. Н. Особенности системы ценообразования в дорожном строительстве Украины. *Новая экономика*. 2019. №2. С. 105-107
3. Бобиль В. В., Дехтяр С. С. Специфіка функціонування підприємств транспорту в умовах фінансової нестабільності. *Ефективна економіка*. 2022. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10273> (дата звернення: 06.03.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2022.5.4
4. Кузьменко А. В., Харченко В. В. Ціна як економічна категорія: порядок встановлення та методи ціноутворення в умовах сучасної ринкової економіки. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 547-552
5. Лютий І. О., Ювженко Н. М. Аналіз системи фінансування дорожньої інфраструктури України. *Наукові праці НДФІ*. 2019. Вип. 3. С. 66-75.
6. Марценюк Л. В., Міщенко М. І., Чернова Н. С. Визначення доцільності залучення інвестицій на концесійних засадах у залізничний транспорт України. *Економіка і держава*. 2020. № 9. С. 4–11. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.9.4
7. Міщенко М. І., Марценюк Л. В., Чернова Н. С., Грінченко М. О. Теоретичні підходи до управління економічною безпекою транспортних підприємств у сучасних умовах. *Економіка і держава*. 2020. № 11. С. 35–40. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.11.35.
8. Міщенко М. І., Марценюк Л. В., Миснік А. В. Європейський досвід тарифоутворення на вантажні перевезення як інструмент фінансової безпеки залізниць. *Ефективна економіка*. 2020. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8275>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.10.7
9. Савченко О. В., Марцінко Д. В. Аналіз методів ціноутворення та перспектив їх застосування. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 4. С. 304-308.
10. Хоменко І. О., Гурнак В. М., Волинець Л. М. Пріоритетні напрямки підвищення фінансової стійкості підприємств транспортної інфраструктури України. *Фінансові дослідження*. 2018. № 1 (4). URL: <http://fr.stu.cn.ua/tmppdf/110.pdf>

References

1. Bezugliy, A. O., Belska, O. L., Bibik, Yu. M., & Rakovich, I. V. (2020). Regulatory security for the provision of long-term contracts for the operation of motor roads for the security of their operational camp. *Dorohy i mosty*, 22, 8-19. [in Ukrainian].
2. Bibyk, Yu. N. (2019). Features of the pricing system in road construction in Ukraine. *Novaya ekonomika*, 2, 105-107. [in Russian].

3. Bobil, V. V., Dekhtyar, S. S. (2022). The specifics of the functioning of transport enterprises in the minds of financial instability. *Efektyvna ekonomika*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10273>. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.5.4 [in Ukrainian].
4. Kuzmenko, A. V., Kharchenko, V. V. (2017). Price as an economic category: the procedure for establishing that method of pricing in the minds of the current market economy. *Ekonomika i suspil'stvo*, 13, 547-552 [in Ukrainian].
5. Lyuty, I. O., Yuvzhenko, N. M. (2019). Analysis of the financial system of the road infrastructure in Ukraine. *Naukovi pratsi NDFI*, 3, 66-75. [in Ukrainian].
6. Martsenyuk, L. V., Mishchenko, M. I., Chernova, N. S. (2020). Determination of the possible value of obtaining investments in concession ambushes for railway transport in Ukraine. *Ekonomika i derzhava*, 9, 4-11. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.9.4 [in Ukrainian].
7. Mishchenko, M. I., Martsenyuk, L. V., Chernova, N. S., & Grinenko M. O. (2020). Theoretical approaches to the management of economic security of transport enterprises in modern minds. *Ekonomika i derzhava*, 11, 35-40. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.11.35. [in Ukrainian].
8. Mishchenko, M. I., Martsenyuk, L. V., Misnik, A. V. (2020). The European experience of tariff formation for freight transportation as a tool for the financial security of railways. *Efektyvna ekonomika*, 10. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8275>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.10.7 [in Ukrainian].
9. Savchenko, O. V., Marcinko, D. V. (2018). Analysis of pricing methods and prospects for their application. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, 4, 304-308. [in Ukrainian].
10. Khomenko, I. O., Gurnak, V. M., Volynets, L. M. (2018). Priority directions for increasing the financial stability of transport infrastructure enterprises of Ukraine. *Finansovi doslidzhennya*, 1 (4). Retrieved from <http://fr.stu.cn.ua/tmppdf/110.pdf>

Стаття надійшла до редакції 13.01.2023

Прийнята до публікації 19.01.2023

~ ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ~

УДК 327:330.35.011

DOI:10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-37-45

НАУКОВІ ЗАСАДИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ КОНЦЕПЦІЙ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Хмелярчук М. І., доктор економічних наук, професор, в.о. зав. кафедри безпеки інформації та бізнес-комунікацій Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна
e-mail: mariia.khmeliarchuk@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-9800-4709

Бондаренко О.Є., аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна
e-mail: Oksana.Bondarenko@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6093-0224

***Анотація.** Метою роботи є обґрунтування методологічних засад екологізації економіки та реалізації на цій основі в Україні курсу «зеленого переходу» національної економіки, як наукової основи національної стратегії повоєнної відбудови України у відповідності з передовими досягненнями сучасної економічної науки, а також запитами сучасного суспільства на високі стандарти якості життя у безпечному екологічному середовищі. У дослідженні використано методи причинно-наслідкового аналізу, наукової абстракції та логічного узагальнення для обґрунтування методологічних засад повоєнної відбудови України на засадах екологізації економіки. Обґрунтовано наукові засади повоєнної відбудови економіки України на засадах концепцій екологізації економіки. Обґрунтування методологічних засад реалізації системних реформ повоєнної відбудови економіки України на засадах сталого розвитку та екологізації економіки.*

***Ключові слова:** повоєнна відбудова економіки України, екологізація економіки, «зелена» економіка, сталий розвиток.*

SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE BASED ON THE CONCEPTS OF ECOLOGIZATION OF THE ECONOMY

Khmelyarchuk Mariya, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Information Security and Business Communications of Lviv Ivan Franko National University, Lviv, Ukraine
e-mail: mariia.khmeliarchuk@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-9800-4709

Bondarenko Oksana, PhD student, Ivan Franko National University, Lviv, Ukraine
e-mail: Oksana.Bondarenko@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6093-0224

***Abstract.** The purpose of the work is to substantiate the methodological foundations of ecologization of the economy and to implement on this basis in Ukraine the course of the "green transition" of the national economy, as the scientific basis of the national strategy of the post-war reconstruction of Ukraine in accordance with the advanced achievements of modern economic science, as well as the demands of modern society for high standards of quality of life in a safe ecological environment.*

***Methodology.** The methods of causal analysis, scientific abstraction and logical generalization to justify the methodological foundations of the post-war reconstruction of Ukraine on the basis of the greening of economies were used in research.*

***The results.** The scientific principles of the post-war reconstruction of the economy of Ukraine were substantiated on the basis of the concepts of ecologization of the economy, which involves the implementation of the following priority tasks: - the orientation of reforms on the person as the main goal, beneficiary and driving force of socio-economic development, which involves the implementation of the course of a socially-oriented market economy and maximum inclusion in social processes of all members of society; a systematic approach to the implementation of reforms, which involves a balanced consideration and mutual influence of economic, environmental, social, organizational-legal, political and other factors, as well as ensuring a favorable institutional environment for the implementation of the strategy of "green transition" of the economy of Ukraine; giving reforms of state importance, in which the role of the state will not be reduced to measures of administrative influence, but to the use of economic stimulating mechanisms for greening the economy, as well as to the effective functioning of state and non-state institutions; reforming the national economy with a focus on European integration as a strategic vector for the development of the national economy on the basis of building a new ecological economy.*

***Practical significance.** The methodological principles of the implementation of systemic reforms of the post-war reconstruction of the economy of Ukraine on the basis of sustainable development and ecologization of the economy were substantiated..*

Key words: *ecologization of the economy, "green" economy, sustainable development, post-war reconstruction of the economy of Ukraine.*

JEL Classification: Q500.

Постановка проблеми. Збройна агресія Росії проти України завдала не лише непоправних людських втрат серед військових та цивільного населення України, руйнації цивільної інфраструктури, значних економічних збитків, але й значних екологічних втрат: знищення гектарів українського чорнозему, згорання тисяч гектарів лісів та степів, замінування великої частини території Полісся, зокрема, українських заповідників, національних парків, масова загибель морської фауни в акваторії Чорного моря [1] тощо. Руйнування країни в усіх сферах економіки, інфраструктури, довкілля носять безпрецедентний характер та потребують таких же безпрецедентних заходів по її відновленню.

Саме тому, не зважаючи на те, що важка боротьба за перемогу в цій війні ще триває, на державному та міжнародному рівнях опрацьовуються стратегічні пріоритети повоєнної відбудови України. Так, за результатами комплексної роботи Нацради з питань відновлення, створеної при Президентові України ще у квітні 2022 р., була напрацьована програма, яка була презентована Головою уряду України на міжнародній конференції з питань відновлення України (англ. Ukraine Recovery Conference) (м. Лугано, Швейцарія, 4–5 липня 2022 року) [2]. За підсумками конференції була представлена «Декларація Лугано», яка заклала принципові засади процесу відновлення України на засадах сталого інклюзивного розвитку, інтегруючи соціальні, економічні та екологічні аспекти, включно із «зеленим» переходом.

З цих позицій, зважаючи на практичну актуальність проблематики повоєнної відбудови України на засадах сталого розвитку, необхідним є обґрунтування концептуальних засад національної стратегії повоєнної відбудови України, які матимуть чітку наукову основу та відповідатимуть передовим досягненням економічної науки, а також і зростаючим вимогам суспільства до якості життя у безпечному екологічному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У другій половині ХХ ст. почали активно розвиватись економічні теорії, які приділяли значну увагу гармонійній взаємодії біологічного, соціального та економічних чинників, як основи сталого розвитку, що великою мірою було зумовлено розгортанням у цей час системних економічних, політичних та суспільних криз, а відтак необхідністю пошуку шляхів забезпечення такого типу економічного зростання, яке б поєднувалось з бережливим використанням природних ресурсів та не завдавало б шкоди довкіллю. Так, зокрема Г. Дейлі [3] в своїх дослідженнях робить висновок, що прагнення до постійного розширення масштабів економіки підштовхує людство до ресурсної кризи й екологічного колапсу. Для зміни такої траєкторії, необхідно перейти до нової парадигми господарювання – сталого розвитку, який вчений визначає як гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес всієї цивілізації, в ході якого одночасно оптимально вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення.

У дослідженнях, проведеними вченими Д.Х. Медоуз, Й. Рандерс, В.В. Беренс. Д.Л. Медоуз, та викладеними у першій доповіді Римському клубу «Межі росту» [4], вперше було обґрунтовано позицію, що людство змушене почати «контрольований впорядкований перехід від зростання до глобальної рівноваги» [4]. Увага світової громадськості приверталась до ймовірності глобальної екологічної катастрофи при збереженні існуючих темпів економічного зростання.

Логічним продовженням вищевказаних досліджень стало обґрунтування всесвітньої відомої на сучасному етапі концепції «сталого розвитку», яка була опрацьована під керівництвом Л. Брауна, керівником Інституту всесвітнього спостереження (World Watch Institute), та вперше оприлюднена у доповіді Брутландської комісії [5]. Концепція сталого розвитку вважається на сучасному етапі однією з найбільш поширених концепцій, яка акцентує увагу на необхідності реалізації такої моделі соціально-економічного розвитку, яка б задовольняла потреби сучасного покоління не ігноруючи при цьому інтереси майбутніх поколінь та забезпечувала б баланс між економічною, соціальною та екологічною складовими суспільного розвитку. Досягнення такого балансу є амбітною ціллю у глобальному вимірі і вимагає наукового обґрунтування шляхів досягнення цієї цілі. Адже як справедливо відзначає Л. Браун [6], сьогодні в економіці ми стикаємось з такою ситуацією, як за часів Коперника в астрономії, коли необхідним є формулювання нового світового світогляду, який базується на реалізації такого типу керованого соціально-економічного розвитку, який передбачатиме бережливе використання природних ресурсів та дбайливе ставлення до

навколишнього середовища.

Відокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З цих позицій потребують подальшого дослідження наукові засади екологізації соціально-економічних процесів з метою обґрунтування методологічних засад для розробки науково-обґрунтованої стратегії реалізації в Україні курсу «зеленого переходу» економіки як основи для повоєнної відбудови національної економіки на засадах сталого розвитку та реалізації євроінтеграційної стратегії України та Європейського зеленого курсу («The European Green Deal»).

Мета дослідження - обґрунтування методологічних засад екологізації економіки та реалізації на цій основі в Україні курсу «зеленого переходу» національної економіки, як наукової основи національної стратегії повоєнної відбудови України у відповідності з передовими досягненнями сучасної економічної науки, а також запитамі сучасного суспільства на високі стандарти якості життя у безпечному екологічному середовищі.

Основний матеріал. На наш погляд, вихідним аспектом побудови науково-обґрунтованої стратегії соціально-економічного розвитку на засадах екологізації соціально-економічних процесів є передусім наукове обґрунтування її цілі та механізмів їх досягнення. У цьому зв'язку слід передусім зазначити, що відповідно до концепцій екологізації економіки, як відзначають Г. Дейлі та Дж. Фарлі [7], принциповим є досягнення такого соціально-економічного розвитку, який міг би забезпечити сталий розвиток. Тобто, як відзначають вчені, у моделі екологічної економіки не економічне зростання є головною метою, а сталий добробут та безпечне екологічне середовище.

Водночас, як наголошують Г. Дейлі та Дж. Фарлі. [7], розвинені країни несуть особливу відповідальність за досягнення цих цілей. З цією метою, на думку вчених, країнам потрібно більш справедливо ділитися ресурсами та доходами, інвестувати в природні та соціальні капітали, реформувати фінансову систему для кращого відображення реальних активів та зобов'язань, реформувати податкові системи, сприяти технологічним інноваціям, які підтримують добробут, який передбачає збільшення рівня задоволення потреб людства при використанні тієї ж кількості енергії та ресурсів.

З метою систематизації цілей та шляхів екологізації соціально-економічних процесів нами систематизовано теоретичні концепції, які обґрунтовані вченими у ХХ – ХХІ ст. і пов'язують економічне та екологічне благополуччя (табл.1).

Таблиця 1

Теоретичні концепції, що пов'язують економічну діяльність та стан навколишнього природного середовища

Назва концепції екологізації економіки	Автори концепції	Короткий зміст концепції
Концепція зовнішніх ефектів (екстерналій)	Пігу А. [8], Коуз Р. [9]	Обґрунтовано побічні ефекти (екстерналії) впливу економічної діяльності на третіх осіб економічного, соціального та екологічного характеру, які можуть мати позитивний або негативний ефект (частіше негативний). З метою зменшення негативних ефектів А. Пігу запропонував заходи державного регулювання екстерналій, головним чином, через оподаткування, а Р. Коуз вбачав розв'язання проблеми зовнішніх ефектів у приватизації ресурсів шляхом раціонального розподілу їх між суб'єктами ринку та чіткого розподілу прав власності.
Концепція регенеративного дизайну	Лайл Дж. Т. [10]	Ключовою ідеєю концепції є обґрунтування створення сталих систем, які поєднують економічні потреби людства з урахуванням можливостей та цілісності природи.

Концепція меж зростання	Медоуз Д.[4]	Концепція передбачає, що глобальну рівновагу можна досягти шляхом встановлення відповідних меж майбутнього зростання світової економіки, населення, використання природних ресурсів та розвитку науково-технічного прогресу.
Концепція «від колиски до колиски»	Макдонах У. і Браунгарт М. [11]	Концепція передбачає підтримання безперервності циклу діяльності, що передбачає відсутність відходів. Це досягається за рахунок максимально ефективного використання як природних ресурсів так і вироблених матеріалів. Передбачається запровадження сертифікації підприємств, які відповідають вимогам виробництва найбільш безпечної продукції як для людини так і навколишнього середовища.
Концепція «нульових відходів» (“zero waste”)	Мюррей Р. [12]	Концепцією передбачається, що джерелом ресурсів можуть бути відходи, це досягається за рахунок їх повторного використання, утилізації, відповідального виробництва та споживання, що, в свою чергу, веде до збереження ресурсів.
Концепція циркулярної економіки	Пірс Д. та Тернер К. [13]	Концепція заснована на відновленні та раціональному споживанні ресурсів, шляхом створення замкнених циклів матеріальних потоків завдяки впровадженню новітніх ідей та технологій. Реалізація концепції досягається завдяки державним та міждержавним програмам та заходам.
Екологічна економіка	Дейлі Г. та Фарлей Дж. [7]	Екологічна економіка базується на комплексному, міждисциплінарному підході, який інтегрує економічні, екологічні та соціальні аспекти господарської діяльності людини.
Концепція сталого розвитку	Медоуз Д. Х., Медоуз Д.Л., Рандерс Й., Беренс В.В. [4],Брундланд Г.Х. [5]	Акцентується увагу на необхідності реалізації такої моделі соціально-економічного розвитку, яка б задовольняла потреби сучасного покоління, не ігноруючи при цьому інтереси майбутніх поколінь, та забезпечувала б баланс між економічною, соціальною та екологічною складовими суспільного розвитку.

Концепція зеленої економіки	Като М. С. [15], Стодарт Г., Рідлстон С., Вілел М. [16], Гагнель Р. [17], Вейк В. [14],	Концепція закладає шлях до екологізації економіки та сталого розвитку, при цьому екологічна складова виступає пріоритетним напрямом соціально-економічного розвитку.
-----------------------------	---	--

Джерело: складено авторами на основі [4, [5, 7, 13, 14, 17]

Систематизація концепцій екологізації соціально-економічних процесів засвідчує те, що у більшості з них вченими акцентується увага на комплексності, системності і взаємообумовленості економічної та екологічної проблематики, що відповідно вимагає таких же комплексних і системних рішень, що поєднують ринкові важелі та інструменти державного регулювання, а у деяких випадках і наддержавного регулювання даних проблем. При цьому надзвичайно важливою є проблематика не лише визначення цілей екологізації економіки, але й інструментів та механізмів її реалізації.

У руслі вказаних підходів розвивається сучасна концепція «зеленої» економіки, яка передбачає так звані механізми «озеленення» економіки, а саме: збільшення частки «зелених секторів економіки» у ВВП, а також і населення країни, зайнятих у цих секторах; «відокремлення» економічного зростання від надмірного використання ресурсів і негативного впливу на навколишнє середовище; збільшення державних і приватних інвестицій, що спрямовуються у «зелені сектори економіки»; зміна складу сукупного споживання, в якому частка екологічно чистих продуктів і послуг зростатиме. Тобто, як справедливо відзначає Вейк В. [14], сталий розвиток залишається життєво важливою довгостроковою метою, а «зелена» економіка обґрунтовує шлях до сталого розвитку, а отже заслуговує на окрему увагу у контексті використання її як наукової основи повоєнної відбудови.

Теоретико-методологічні засади становлення й розвитку «зеленої» економіки розкрито в наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених, які у переважній більшості припадають на останні два-три десятиріччя. Так, М. Като [15] обґрунтував базові засади теорії та практики «зеленої» економіки, Г. Стодарт, С. Рідлстон, М. Вілел, Е. Бенсон, О. Грінфілд [16] досліджували концептуальні засади «зеленої» економіки в контексті сталого розвитку та подолання бідності, Р. Гагнель [17] обґрунтовував доцільність формування «зеленої» економіки з позиції протистояння кризовим процесам та посткризового відновлення економіки.

Серед вітчизняних науковців, які досліджували питання розвитку «зеленої» економіки, слід виділити праці таких вчених: Ю. Бережної [18] та Л. Гринів. [19], які поглибили теоретичні засади розвитку «зеленої» та екологічної економіки та проаналізували можливості її практичного впровадження в Україні, Н. Андрєєвої. [20], яка досліджувала перспективи розвитку «зеленого» підприємництва та інновацій, Б. Буркинського, Т. Галушкіну, В. Реутова [21], які досліджували інноваційні напрямки розвитку «зеленої» (еколого-орієнтованої) економіки як сучасної парадигми трансформаційних зрушень в Україні та проаналізували міжнародний досвід реалізації екологічних проєктів та програм; Ю. Боровика, Ю. Єлагіна, О. Полякову [22], які не лише обґрунтували характерні риси і принципи «зеленої» економіки, але і виявили її мультиплікативний і антикризовий потенціал; В. Потапенка [23], який з'ясував теоретико-методологічні та інституційні засади формування державної економічної безпеки в умовах екологічної трансформації господарства та розвитку нових «зелених» галузей виробництва в Україні; В. Кравціва [24], який розвинув сучасну теорію і практику «зеленої» економіки з позиції регіонального зрізу розвитку економіки.

Слід також відзначити, що загальні цивілізаційні тренди соціалізації економічного розвитку зумовлюють актуалізацію питань інклюзивного економічного зростання (inclusive sustainable growth), що акцентують увагу на підвищенні ступеню участі усіх членів суспільства у процесі економічного зростання та справедливого розподілу його результатів. У цьому контексті набуває розвитку і концепція інклюзивної зеленої економіки (inclusive green economy), як не лише низьковуглецевої, ефективної та чистої у виробництві, але й інклюзивної у споживанні та результатах, заснованої на спільному використанні, циркулярності, співпраці, солідарності, стійкості, можливостях та взаємозалежності. Тобто ця концепція «зеленої» економіки виводить на новий рівень соціальну складову суспільного

розвитку та обґрунтовує соціальні принципи «зеленої» економіки:

□ «зелена» економіка забезпечує рівність між країнами і всередині країн, а також рівність між поколіннями, визнаючи права людини на збереження умов власного життя, сприяє гендерній рівності та культурному розмаїттю, визнаючи права корінних народів на землі, їх території і ресурси;

□ «зелена» економіка зменшує масштаби злиднів, забезпечує високий рівень людського розвитку, продовольчу безпеку і доступ до основних послуг, а також модифікує традиційні робочі місця в «зелені робочі місця та створює нові, підтримує право на розвиток і поліпшує якість життя населення [25].

Таким чином, фактично концепція зеленої економіки закладає шлях до екологічної економіки та сталого розвитку, при цьому екологічна складова виступає пріоритетним напрямом сталого розвитку.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, слід відзначити, що розробка наукових засад екологізації соціально-економічних процесів відповідає сучасним трендам розвитку економічної науки, яка характеризується посиленням її гуманітарних векторів розвитку на засадах екологізації та соціалізації. Це у свою чергу знаходить відображення у сучасних дослідженнях методологічного обґрунтування векторів та механізмів керованого соціально-економічного розвитку в напрямку реалізації парадигми сталого розвитку, яка зорієнтована на підвищення стандартів якості життя людини та їх доступності до усіх членів суспільства.

Ці проблемні питання постали у центрі уваги концепції «зеленої» економіки, яка, на наш погляд, найбільш системно та комплексно розвиває наукові підходи щодо механізмів досягнення сталого розвитку, передбачаючи збалансоване співіснування та взаємний вплив навколишнього середовища, соціальних, організаційно-економічних, правових, політичних та інших чинників, з урахуванням особливостей та специфіки розвитку національної економіки.

Саме тому, на наш погляд, з позицій методологічних засад концепцій екологізації економіки доцільно формувати національну стратегію повоєнної відбудови України, основоположними засадами якої повинні бути такі:

□ орієнтація реформ на людину як головну мету, бенефіціара та рушійну силу соціально-економічного розвитку, що передбачає реалізацію курсу соціально-орієнтованої ринкової економіки, та дотримання принципів свободи, демократії, досягнення високих стандартів якості життя людини, забезпечення сприятливого екологічного середовища та максимального включення у суспільні процеси усіх членів суспільства;

□ по-друге, системний підхід до реалізації реформ, який передбачає збалансоване врахування та взаємний вплив економічних, екологічних, соціальних, організаційно-правових, політичних та інших чинників, з урахуванням особливостей та специфіки розвитку національної економіки. Це у свою чергу вимагає ефективного та узгодженого функціонування відповідних інститутів та забезпечення сприятливого інституційного середовища для реалізації реформ, спрямованих на реалізацію стратегії «зеленого переходу» економіки України;

□ по-третє, надання вагомості державного значення реалізації реформ, у яких роль держави не зводиться до заходів адміністративного впливу, а до використання економічних стимулювальних механізмів екологізації економіки, наприклад, фінансово-економічного характеру («зелені» інвестиції, пільгове «зелене» кредитування, залучення коштів міжнародних інвесторів тощо), а також до ефективного функціонування державних та недержавних інститутів (інститути права власності, охорони інтелектуальної власності, контролю за корупцією, незалежності суду, ефективності та прозорості урядових структур та урядової політики, безпекові інституції тощо).

□ по-четверте, реформування національної економіки з орієнтацією на євроінтеграцію, як стратегічний вектор розвитку національної економіки, на засадах побудови нової екологічної економіки, яка має намір інтегруватись у європейську економіку та сприяти реалізації Європейського зеленого курсу (EU Green Deal).

Використання саме таких методологічних підходів, на наш погляд, сприятиме реалізації системних реформ повоєнної відбудови економіки України на засадах сталого розвитку та екологізації економіки, що відповідає передовим досягненням сучасної економічної науки, а також і задекларованому на державному рівні євроінтеграційному вектору розвитку економіки України.

Список літератури

1. Екологічні наслідки війни. Пів року болю України. URL: <https://eco.rayon.in.ua/blogs/536709-ekologichni-naslidki-viyni-piv-roku-bolyu-ukraini> (дата звернення: 24.02.2023).
2. Ukraine recovery conference. URL: <https://www.urc-international.com> (дата звернення 20.01.2023).
3. Herman E. *Daly Beyond Growth. Economic Theory of Sustainable Development*. Boston. Beacon press, 1994. 264 p.
4. Медоуз Д. Х., Медоуз Д.Л., Рандерс Й., Беренс В.В. *Пределы роста*. пер. с англ. М. Изд-во МГУ, 1991. 206 с.
5. «Наше общее будущее». Доклад Всемирной комиссии по вопросам окружающей среды и развития. 1987. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/139811#record-files-collapse-header> (дата звернення: 24.02.2023).
6. Brown, Lester R. *World on the Edge: How to Prevent Environmental and Economic Collapse*. W. W. Norton & Company, 2011.
7. Daly H., Farley J. *Ecological Economics: Principles and Applications*. – Washington: Island Press, 2004.
8. Пигу А. *Экономическая теория благосостояния*. Москва. Прогресс, 1985, 512 с.
9. Коуз Р. *Фирма, рынок и право = The Firms, the Market and the Law*. Москва: Новое издательство. 2007. 224 с.
10. Lyle J.T. *Regenerative Design for Sustainable Development*. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=qB3v3gYofSUC&prints&hl=ru&source=&cad=0#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 21.02.2023).
11. Макдонах У., Браунгарт М. *Від колиски до колиски. Змінюємо підхід до того, як ми створюємо речі/* Видавництво: Пекло Маргінем. 208 с.
12. Мюррей Р. *Цель – Zero Waste*. М. ОМННО «Совет Гринпис». 2004. 232 с.
13. Pearce, D.W., Turner, R.K. *Economics of natural resources and the environment*. New York. London : Harvester Wheatsheaf. 1990.
14. Weick V. *Green Economy and sustainable development. Waste Management and the Green Economy: Law and Policy*. Edited by Katharina Kummer Peiry, Andreas R. Ziegler, and Jorun Baumgartner. Edward Elgar Publishing Limited. 2016, 256 p.
15. Cato M.S. *Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice*. London. Earthscan. 2009. 224 p.
16. Stoddart H., Riddlestone S., Vilela M. *Principles for the Green Economy A collection of principles for the green economy in the context of sustainable development and poverty eradication*. URL: <https://earthcharter.org/library/principles-green-economy/>
17. Robin Nahel. *Green Economics: Confronting the Ecological Crisis*. London: Routledge. 2011. 288 p.
18. Бережна Ю.С. Концепція «зеленої економіки»: міжнародний аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія "Юридичні науки"*. 2012. Т. 25(64). № 1. С.210-215.
19. Гринів Л.С. *Екологічна економіка : навч. посіб.* Львів : Магнолія 2006, 2010. 358 с.
20. Андреева Н.М., Козловцева В.А. *Екологічно чисте виробництво в системі екологічного підприємства: систематика наукового бачення та взаємозв'язку. Економічні інновації*. 2012. Ч.1. № 48. С. 8-18.
21. Буркинський Б.В., Галушкіна Т.П., Реутов В.С. *«Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні : монографія*. НАН України, Ін-т проблем ринку та екон.-екол. дослідж. О. Підприємство Фенікс. 2011. 348 с.
22. Боровик Ю.Т. Єлагін Ю.В., Полякова О.М. *«Зелена економіка»: сутність, принципи, перспективи для України. Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2020. № 69. С. 75-83.
23. Потапенко В.Г. *Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки» : монографія*. за наук. ред. д.е.н., проф. Є. В. Хлобистова. К: НІСД. 2012. 360 с.
24. Кравців В.С. *Вагомий внесок в дослідження «зеленого» зростання економіки регіону. Регіональна економіка*. 2012. № 3. С. 212-213.
25. Стукало Н.В., Краснікова Н.О., Стеблянко І.О. та інші. *«Зелена» економіка: від глобальної концепції до реалій місцевого розвитку: монографія*. Дніпро. 2018. 352 с.

References

1. Ekolohichni naslidky vijny. Piv roku bolii Ukrainy Retrieved from <https://eco.rayon.in.ua/blogs/536709-ekologichni-naslidki-viyni-piv-roku-bolyu-ukraini> (accessed February 10, 2023). [In Ukrainian].
2. Ukraine recovery conference. Retrieved from <https://www.urc-international.com> (accessed February 20, 2023). [In Ukrainian].
3. Herman, E. Daly (1994) Beyond Growth. Economic Theory of Sustainable Development. Boston. Beacon press.
4. Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., Behrens, W.W. (1991) Predely rosta. per. s angl. M. Izd-vo MGU. [in Russian].
5. «Nashe obshee budushee». Doklad Vsemirnoj komissii po voprosam okruzhayushej sredy i razvitiya. 1987. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/139811#record-files-collapse-header> (accessed February 20, 2023). [in Russian].
6. Brown, Lester R. (2011) World on the Edge: How to Prevent Environmental and Economic Collapse. W. W. Norton & Company.
7. Daly, H., Farley, J. Ecological (2004) Economics: Principles and Applications. Washington: Island Press.
8. Pihu, A. (1985) Экономическая теория благосостояния. Москва: Прогресс. [in Russian].
9. Kouz, R. (2007) Firma, rynek i pravo = The Firms, the Market and the Law / Rostislav Kapelyushnikov. Moskva: Novoe izdatelstvo. [in Russian].
10. Lyle J.T. Regenerative Design for Sustainable Development. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=qB3v3gYofSUC&prints&hl=ru&source=&cad=0#v=onepage&q&f=false> (accessed February 10, 2023).
11. Makdonakh, U., Braunhart, M.. Vid kolysky do kolysky. Zminiuiemo pidkhyd do toho, yak my stvoriuiemo rechi, Vydavnytstvo: Peklo Marhinem. [In Ukrainian].
12. Miurrei, R. (2004) Tsel – Zero Waste. M. OMNNO «Sovet Hrynypys». [in Russian].
13. Pearce, D.W. Turner, R.K. (1990). Economics of natural resources and the environment. New York ; London : Harvester Wheatsheaf.
14. Weick, V. (2016) Green Economy and sustainable development Waste Management and the Green Economy: Law and Policy. Edited by Katharina Kummer Peiry, Andreas R. Ziegler, and Jorun Baumgartner. Edward Elgar Publishing Limited.
15. Cato M. S. (2009) Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice. London. Earthscan.
16. Stoddart, H., Riddlestone, S., Vilela, M. Principles for the Green Economy A collection of principles for the green economy in the context of sustainable development and poverty eradication. Retrieved from <https://earthcharter.org/library/principles-green-economy>. (accessed February 20, 2023).
17. Hahnel, Robin (2011) Green Economics: Confronting the Ecological Crisis. London: Routledge.
18. Berezhna, Yu.S. (2012) The concept of "green economy": an international aspect. Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu im. V.I. Vernads'koho. Seriya "Yurydychni nauky", 25(64),1, 210-215. [In Ukrainian].
19. Hryniv, L.S.(2010) Ekolohichna ekonomika : navch. posib. L'viv : Mahnoliia [In Ukrainian].
20. Andrieieva, N.M., Kozlovstseva, V.A.. (2012) Ecologically clean production in the system of an ecological enterprise: systematics of scientific vision and interconnection. Ekonomichni innovatsii, 1, 48. 8-18. [In Ukrainian].
21. Burkyns'kyj, B.V., Halushkina, T.P., Reutov, V.Ye. (2011) «Zelena» ekonomika kriz' pryizmu transformatsijnykh zrushen' v Ukraini : monohrafiia. NAN Ukrainy, In-t problem rynku ta ekon.-ekol. doslidzh. O. Pidpriemstvo Fieniks. [In Ukrainian].
22. Borovyk, Yu.T., Yelahin, Yu.V., Poliakova, O.M. (2020). "Green economy": essence, principles, prospects for Ukraine. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, 69, 75-83 [In Ukrainian].
23. Potapenko, V.H. (2012). Stratehichni priorytety bezpechnoho rozvytku Ukrainy na zasadakh «zelenoi ekonomiky» : monohrafiia.za nauk. red. d.e.n., prof. Ye. V. Khlobystova. K: NISD. [In Ukrainian].
24. Kravtsiv, V.S. (2012) A significant contribution to the study of "green" growth of the

region's economy. Regional'na ekonomika, 3, 212-213 [In Ukrainian].

25. Stukalo, N.V., Krasnikova, N.O., Steblianko, I.O. et al. (2018) «Zelena» ekonomika: vid hlobal'noi kontseptsii do realij mistsevoho rozvytku: monohrafiia. Dnipro. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.01.2023

Прийнята до публікації 19.01.2023

~ ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА
ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА ~

УДК 330.341

DOI:10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-46-52

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРОЦЕДУРИ
ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ УСТАНОВ
НАН УКРАЇНИ

Артиушенко В. В., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, ДУ «Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України НАН України»

e-mail: artiusenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3454-9264

Ступіна Л. В., кандидат геологічних наук, старший науковий співробітник, ДУ «Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України НАН України»

e-mail: stupinalv@nas.gov.ua

ORCID ID: 0000-0002-5082-0862

Анотація. У статті показано важливість процедури оцінювання ефективності діяльності наукових установ в цілому. Доведено, що основними підходами у процедурі оцінювання є кількісний та якісний підходи. Здійснено порівняльний аналіз використання кількісного методу оцінювання ефективності діяльності наукових установ з якісним (експертним) методом. Доведено, що підхід до визначення ефективності діяльності наукових досліджень має бути комплексним та ґрунтуватися як на експертних – якісних – оцінках, так і на кількісних – наукометричних та бібліометричних показниках. Визначено, що впровадження експертного оцінювання у загальну процедуру оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України стимулюватиме розвиток нової моделі фінансування окремих підрозділів та установ НАНУ в цілому.

Ключові слова: оцінювання, ефективність діяльності, наукова установа, експертна оцінка, кількісний метод, категорії оцінювання.

EXPERT ASSESSMENT AS A KEY ELEMENT OF THE PROCEDURE FOR
EVALUATION THE EFFICIENCY OF SCIENTIFIC INSTITUTIONS OF THE
NAS OF UKRAINE

Artiusenko Viktor, PhD, Senior Researcher, State Institution “Center for Evaluation of Activity of Research Institutions and Scientific Support of Regional Development of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine”, Kyiv, Ukraine

e-mail: artiusenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3454-9264

Stupina Lada, PhD, Senior Researcher, State Institution “Center for Evaluation of Activity of Research Institutions and Scientific Support of Regional Development of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine”, Kyiv, Ukraine

e-mail: stupinalv@nas.gov.ua

ORCID ID: 0000-0002-5082-0862

Abstract. The article shows that the procedure for evaluating the results of the activities of scientific institutions is the most important mechanism for determining the results of the activities of scientific institutions in a number of world countries. The article shows the importance of the procedure for evaluating the effectiveness of scientific institutions as a whole. It has been proven that the main approaches in the assessment procedure are quantitative and qualitative. A comparative analysis of the use of the quantitative method of evaluating the effectiveness of scientific institutions with the qualitative (expert) method was carried out. It is shown that the approach to determining the effectiveness of scientific research activities should be comprehensive and based on both expert – qualitative – assessments and quantitative – scientometric and bibliometric indicators. It was determined that the introduction of expert evaluation into the general procedure for evaluating the effectiveness of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine stimulates the development of a new model of financing individual divisions and institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine as a whole. In addition, it has been proven that the implementation of the evaluation procedure stimulates the development of a new model of financing academic units and institutions as a whole, which is an important step on the way to reform and further development of the Academy.

Key words: evaluation, activity efficiency, scientific institution, expert assessment, quantitative method, evaluation categories.

JEL Classification: O100.

Постановка проблеми. Доцільність оцінювання результатів діяльності наукових організацій вже досить давно не є предметом обговорення провідними науковими спільнотами світу. Відійшло у минуле саме питання щодо того, чи можна взагалі виміряти та оцінити ефективність наукових розробок. Як результат, протягом останніх двох десятиліть у різних країнах світу було розроблено різні концепції оцінювання, зросла різноманітність застосованих методологій та нюансів проведення процедури оцінювання безпосередньо. Проте сформувались два основних підходи – кількісна оцінка та якісна (експертна) оцінка, кожен з яких має свої переваги та недоліки. Кількісна оцінка не враховує якість досліджень, погано відображає важливість результатів і, як наслідок, призводить до завищення показників. Інтегрування всіх показників в один комплексний індикатор не може повністю охарактеризувати рівень досліджень та ефективність діяльності установи, а бібліометричні показники дуже сильно залежать від культури цитування. Деякі країни використовують кількісний підхід, який частково або повністю базується на різних комбінаціях наукометричних показників; інші – спираються на експертну оцінку. Експерти при оцінюванні результативності також можуть враховувати кількісні показники. Якісна оцінка вимагає грошових витрат на оплату праці експертів та їх пересування до місця оцінювання, а також багато часу на свою реалізацію. Окрім цього, досить значною проблемою є суб'єктивізм фахівців-експертів, що викликає необхідність досить ретельного їх підбору. Проте ключовою та практично безальтернативною ланкою процедури оцінювання у переважній більшості розвинених країн є експертна оцінка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існування різних поглядів на процедуру оцінювання в цілому обумовлює те, що основні підходи до проведення експертного оцінювання у різних країнах теж мають як спільні риси, так і суттєві відмінності. Так, наприклад, у Франції Вища рада з оцінки досліджень і вищої освіти (HCERES), спираючись на європейські стандарти і рекомендації (ESG), пропонує дві взаємопов'язані послуги: зовнішню оцінку у вигляді експертного висновку та подальшу акредитацію установи за результатами цієї оцінки [1]. Для кожної установи, що оцінюється, формується спеціальна комісія згідно з її специфікою. До такого колегіального органу входять дослідники-спеціалісти у відповідній галузі, експерти з інших областей науки, а також представники державного і приватного секторів. Експерти, французькі та іноземні, обираються з існуючого переліку згідно з профілем діяльності установи та її особливостями. Наукову підтримку експертна комісія отримує від наукових консультантів, які є представниками дослідних установ, навчальних закладів, а також громадськості. Після ознайомлення зі звітом установи і візиту до установи експерти виносять колегіальне рішення за переліком основних показників: публікаційна активність, винахідницька діяльність, кількість зареєстрованих патентів та деякі інші, що враховують специфіку установи. Тобто, як зазначає HCERES, процес оцінювання здійснюється як з боку наукових консультантів (керівників) проєктів, які спеціалізуються у певній галузі науки, так і з боку груп експертів, які працюють колегіально.

Досить особливі риси притаманні системі експертного оцінювання, що склалася протягом останніх двадцяти років у Нідерландах. Оцінювання наукових установ у цій країні проводиться раз на шість років, водночас може оцінюватися як установа загалом, так і окремі її підрозділи. Рада установи пропонує дослідному підрозділу призначити кандидата на голову і членів комісії. Перед призначенням членів комісії рада знову має надати свій остаточний склад комісії до дослідницького відділу. Оцінювана дослідницька одиниця вказує, чи погоджується вона з радою директорів та чи буде комісія здатна адекватно оцінювати якість роботи підрозділу у цьому конкретному складі. У кінцевому підсумку комісія з оцінювання має оцінювати результати різних видів діяльності дослідницького підрозділу відповідно до трьох критеріїв і двох додаткових аспектів. Першим критерієм є якість дослідження. Комісія оцінює якість досліджень підрозділу і внесок, який робить дослідження у сукупність наукових знань. Комісія також оцінює обсяг результатів досліджень підрозділу (наукові публікації, інструменти і інфраструктуру, розроблені підрозділом, та інші). Другим критерієм є актуальність для суспільства. Комісія оцінює якість, масштаби і значимість вкладів, зроблених конкретним підрозділом в економічну, соціальну або культурну сферу життя країни. Йдеться про оцінку вкладів в областях, які сама дослідницька одиниця визначила в якості цільових. Третій критерій – «життєздатність» підрозділу. Комісія оцінює стратегію, яку дослідницька одиниця має намір переслідувати в майбутні роки, і якою мірою вона здатна виконати свої завдання в дослідженнях і суспільстві протягом цього періоду. У ньому також розглядаються управлінські та лідерські навички керівництва дослідницького

підрозділу [2].

Система Research Excellence Framework (механізм національної оцінки якості досліджень у Великобританії) використовує процес експертної оцінки для всіх галузей науки за загальними критеріями і стандартами: оригінальність, значущість, вплив на економіку, довкілля та якість життя, «життєздатність» досліджень. Кожен з критеріїв має свій ваговий коефіцієнт у відсотках. Експерти – досвідчені вчені з Великої Британії та інших країн, які працюють у відповідній галузі. Експертні ради можуть проводити оцінку за різними схемами, але із забезпеченням національних стандартів [3].

В Італії оцінювання наукової діяльності проводить Національне агентство з оцінки університетів і досліджень (ANVUR). В країні використовується два підходи до оцінювання досліджень: інтегрована система з використанням бібліометричних показників WoS/Scopus та оцінка, заснована виключно на експертному висновку [4]. Критика системи вказує, що ці два методи дають різні результати. Використання бібліометрії менш ресурсовитратне і користується популярністю в деяких галузях. Експертна оцінка проводиться з використанням спеціальних індикаторів – ясність та послідовність досліджень, економічна доцільність тощо – та враховує самооцінювання установи. Експерти обираються публічно зі спеціального реєстру, опираючись на їх компетенції та досвід.

Вирішальну роль у німецькій системі оцінювання відіграє бездоганна наукова і етична репутація експертів, намагання повністю уникнути конфлікту інтересів – експерти у жодному разі не мають бути пов'язані з інститутом, який вони оцінюють [5]. Мається на увазі не лише відсутність родинних зв'язків чи прямих наукових стосунків, а ще й відсутність спільних робіт чи участі у спільних проєктах. До складу комісії включають фахівців найвищого рівня з того чи іншого напрямку. Взагалі, процедура оцінювання науково-дослідних установ у Німеччині базується на принципах, що спираються на основні положення Лейденського маніфесту – прозорість процедури та участь колективу установи в роботі експертної групи [6]. Інститути німецької Асоціації Лейбніца – всесвітньо відомого об'єднання німецьких науково-дослідних організацій – проходять експертну оцінку ефективності з інтервалом у 7–8 років. Методи, що використовуються в процесі оцінки, це – якісна оцінка експертною групою та бібліометричний метод. Дуже важливим моментом оцінювання є те, що результати оцінювання мають бути пов'язані з наданням бюджетного фінансування. Висновки роботи експертної комісії дуже важливі для подальшого фінансування установи. Характерною рисою роботи експертів є безумовна конфіденційність під час оцінювання. Після винесення вердикту всі учасники процедури оцінювання повинні дотримуватись абсолютної публічності і відкритості. Обговорення з урядом питання фінансування того чи іншого науково-дослідного підрозділу стає можливим тільки після того, як експертна група виносить свою оцінку. Отже, уряд не має можливості вплинути будь-яким чином на хід оцінки діяльності інституту експертною групою [5].

Вищенаведене свідчить, що підходи до експертної оцінки, яка є найважливішою складовою частиною процедури оцінювання, мають досить різноманітні риси навіть у країнах зі схожою науково-організаційною структурою. Слід зазначити, що у низці країн, які застосовують процедуру оцінювання, тривають постійні дебати про те, наскільки релевантні бібліометричні методи в оцінці діяльності інститутів. Це є наслідком того, що кожен науковий напрямок має свою передісторію та ряд суттєвих особливостей, так що мають відрізнятися і методи оцінки ефективності того чи іншого підрозділу, що займається тим чи іншим напрямком наукової діяльності.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. У низці європейських країн, у тому числі і в Україні, протягом останніх років були спроби використання виключно кількісного методу оцінювання. Проте аналіз результатів процедури оцінювання у переважній більшості країн показав, що найбільш ефективним є поєднання кількісного та якісного (експертного) методів. Виходячи з цього, визначення оптимального підходу до експертного оцінювання діяльності наукових установ є важливою проблемою.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідження підходів до оцінювання результатів діяльності наукових організацій та особливостей експертної оцінки як ключового елемента процедури оцінювання в умовах структури Національної академії наук України.

Основний матеріал. Процедура оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України була впроваджена в Академії у 2016 році рішенням її Президії. Оцінювання відбувається за методикою, яку було розроблено на основі методики оцінювання установ Асоціації Лейбніца з урахуванням особливостей вітчизняних наукових установ [7]. Задіяння такого механізму у масштабах найбільшої наукової структури країни було здійснене

вперше. За минуле п'ятиріччя оцінювання пройшли 163 установи НАН України та 1175 їх наукових підрозділів. Участь в оцінюванні взяли 938 експертів, з яких 346 – позаакадемічні (представники наукових установ, що не входять до складу НАН України), в тому числі – 111 іноземні [8].

За «Методикою оцінювання ефективності діяльності наукових установ Національної академії наук України» (далі – Методика оцінювання), загальна процедура проходить три основні стадії [9]. На першій стадії за участю відповідних відділень НАН України створюються склади Експертних комісій (ЕК) за принципом відсутності конфлікту інтересів з установою, що оцінюється, та затверджуються Постійними комісіями за науковими напрямками (ПКНН) відповідних секцій НАН України. Кількісний склад Експертної комісії за Методикою оцінювання – мінімум п'ять експертів, два серед яких є представниками позаакадемічних структур, в тому числі іноземні фахівці. Експерти обираються, виходячи з їх професійних характеристик: знані фахівці відповідної галузі науки, представники бізнесу та промисловості. На другій стадії на підставі отриманих від ЕК матеріалів та їх аналізу, ПКНН готує презентацію про діяльність установи, де зазначає досягнення підрозділів та їх оцінку, а також оцінку установи в цілому. ПКНН передає до установи висновок ЕК, після ознайомлення з яким установа надсилає ПКНН свою заяву щодо цього висновку. Після отримання заяви ПКНН передає до Постійної комісії НАН України з оцінювання ефективності діяльності установ (далі – ПК НАНУ): висновок ЕК, анкету, пакет з оцінювання та заяву установи, презентацію ПКНН, проєкт звіту ПК НАНУ та рекомендації. На третій стадії процедури оцінювання на підставі отриманих від ПКНН матеріалів та їх аналізу ПК НАНУ розглядає проєкт звіту щодо оцінювання ефективності діяльності установи та після консультацій з ПКНН, затверджує його з поданням такого звіту та рекомендацій щодо подальшої діяльності установи до Президії НАН України.

Проведення експертної оцінки передбачає виконання низки обов'язкових елементів, що передбачені Методикою оцінювання: опрацювання анкетних матеріалів з визначенням пріоритетних показників, найбільш вагомих для оцінювання ефективності діяльності установи, візит до установи, проведення співбесід з представниками партнерських організацій та науковцями і, врешті-решт, складання висновку, що містить оцінку установи згідно з критеріями оцінювання. Оцінювання здійснюється за ієрархічним принципом: від розгляду анкетної інформації щодо результатів діяльності окремих підрозділів установи до оцінювання установи в цілому.

Робота ЕК дозволяє враховувати індивідуальну думку кожного з експертів та в результаті отримати об'єктивну оцінку установи. Участь ЕК у процедурі оцінювання установ НАН України складається з семи основних етапів (рис. 1).

Одним з найважливіших елементів процедури оцінювання є формування експертних комісій. До складу ЕК для оцінювання конкретної установи входять експерти – фахівці за науковими напрямками діяльності установи. Велике значення мають наукова репутація ученого, авторитет та повага серед своїх колег, а також рекомендації колег щодо можливості включення до експертної комісії. Відповідно до Методики оцінювання НАНУ, умовою для зарахування експерта до комісії є відсутність конфлікту інтересів експерта з установою. При визначенні потенційного конфлікту інтересів береться до уваги не лише відсутність родинних зв'язків чи прямих наукових стосунків типу керівник – аспірант, близьке наукове чи комерційне співробітництво. Враховується також пряма наукова або комерційна конкуренція та відсутність спільних робіт чи участі у спільних проєктах упродовж останніх п'яти років. Для запобігання конфлікту інтересів кожен експерт підписує бланк-згоду бути експертом з оцінювання діяльності конкретної установи, чим також підтверджує, що не має конфлікту інтересів відповідно до зазначених вище пунктів. Після візиту Експертної комісії за місцем оцінювання установа, що оцінюється, отримує одну з чотирьох категорій, визначених Методикою оцінювання. Ухвалення результатів здійснюється експертами на основі якісного аналізу інформації, що охоплює різні аспекти діяльності установи: відповідність кадрового складу (чи є оптимальним штатний розклад Установи та її підрозділів), її устаткування та фінансового забезпечення, кар'єрне зростання молодих вчених, характер співпраці на вітчизняному та міжнародному рівні (участь у міжнародних проєктах, конференціях, участь у діяльності керівних органів міжнародних наукових товариств), найвизначніші результати НДР, стратегічні плани установи в цілому та її підрозділів. Кількісні показники – такі, як кількість працівників, задіяних у виконанні НДР, публікаційна активність, створення та комерційна реалізація об'єктів права інтелектуальної власності тощо, служать важливим доповненням до експертного аналізу.

Рис. 1. Етапи участі ЕК у процедурі оцінювання установ НАН України.

Джерело: власна розробка авторів

На основі використання результатів оцінювання установ НАН України у 2016-2022 рр. розроблено механізм розподілу базового бюджетного фінансування, що стало однією з складових нової моделі фінансування наукової діяльності Академії. Ця модель враховує ефективність діяльності установ та необхідність пріоритетної підтримки конкурентоспроможних наукових колективів. Важливим компонентом цієї моделі є запроваджена у 2018 році бюджетна програма «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» [10]. Впровадження цієї бюджетної програми дозволило, зокрема, надавати суттєву адресну підтримку науковим підрозділам, які за результатами оцінювання отримали найвищу категорію, забезпечити збільшення асигнувань на виконання найважливіших академічних програм і проєктів, запровадити нові форми підтримки робіт молодих дослідників.

Для забезпечення більшої об'єктивності при проведенні оцінювання особливо актуальним стає залучення незалежних іноземних експертів. Але вирішення цього питання потребує значних фінансових витрат (оплата відряджень, переклад на англійську мову пакету матеріалів для проведення оцінювання тощо). У сучасних умовах постійного недофінансування НАН України такі витрати стають неможливими. Вітчизняні та іноземні експерти проводять оцінювання на безоплатній основі. Одним із шляхів вирішення питання є залучення як міжнародних експертів представників наукової діаспори, які можуть брати

участь в оцінюванні без оплати праці. Також для забезпечення незалежності експертів у межах Академії продовжується робота над створенням спеціальної бази експертів за напрямками та галузями наукової діяльності.

Висновки. Отже, дослідження розвитку ринку кредитних послуг України дозволяє констатувати. Визначено, що експертна оцінка є основним методом, що застосовується у процедурі оцінювання – найважливішого механізму визначення результатів діяльності наукових академічних установ і чи не єдиним інструментом реформування існуючої системи НАН України. Використання методу експертної оцінки у першому п'ятирічному колі оцінювання діяльності академічних установ продемонструвало свою безумовну дієвість та значущість, сприяло створенню нової моделі фінансування академічних підрозділів та установ в цілому, що є важливим кроком на шляху реформування та подальшого розвитку Академії. Окремо слід зазначити, що пріоритетним завданням стає створення бази даних незалежних експертів і якнайшвидше введення її в дію, що сприятиме прозорості процедури оцінювання, її об'єктивності та неупередженості.

Список літератури

1. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Brussels, Belgium, 2015. 27 p. URL: https://enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf (дата звернення 23.02.2023).
2. The Strategy Evaluation Protocol 2021–2027. Publication of VSNU, KNAW and NWO. The Hague, March 2020. 47 p. URL: https://www.universiteitenvannederland.nl/files/documenten/Domeinen/Onderzoek/SEP_2021-2027.pdf. (дата звернення 25.01.2023).
3. Pinar M., Unlu E. Evaluating the potential effect of the increased importance of the impact component in the Research Excellence Framework of the UK. *British educational research journal*. 2020. Vol. 46, No. 1, P. 140–160. (Eng.). <https://doi.org/10.1002/berj.3572>. (дата звернення 17.02.2023).
4. Bando Valutazione della Qualità della Ricerca 2015–2019 (VQR 2015–2019). Decreto del Presidente del 25 settembre 2020. URL: <https://www.anvur.it/attivita/vqr/vqr-2015-2019>. (дата звернення 17.02.2023).
5. International Landscape Study of Research and Innovation Systems. Annex report – country profiles. UK, Technopolis group, July 2019. 162 p.
6. The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, April 2015, vol. 520, pp. 429–431. URL: <https://doi.org/10.1038/520429a>. (дата звернення 17.02.2023).
7. Щодо методики оцінювання наукових установ НАН України. Постанова Президії НАН України від 03.02.2016 р. № 22. URL: <https://newin.nas.gov.ua/legaltexts/corporate/Pages/regulation.aspx?ffn1=ActID&fft1=Eq&ffv1=P-160203-22>. (дата звернення 31.01.2023).
8. Єгоров І. Ю., Жукович І. А., Ступіна Л. В., Артющенко В. В. Аналіз результатів оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України в першому раунді оцінювання за період 2016–2022 рр. *Вісник Національної академії наук України*, 2022. № 11. С. 79–89. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.079>. (дата звернення 31.01.2023).
9. Артющенко В. В., Ступіна Л. В. Оцінювання діяльності наукових установ НАН України як дієвий механізм реформування Академії. Інноваційний розвиток економіки: інфраструктурний та інвестиційний аспекти: матеріали міжнар. наук.–практ. конф., м. Запоріжжя, 26–27 лист. 2021 р. Запоріжжя, 2021. С. 32–37.
10. Богданов В. Л., Кубальський О. Н. Про концепцію розвитку Національної академії наук України на 2021–2025 роки. *Вісник Національної академії наук України*, 2021. № 12. С. 38–45. URL: <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/190>. (дата звернення 06.02.2023).

References

1. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG) (2015). Brussels, Belgium. Retrieved from https://enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf.
2. The Strategy Evaluation Protocol 2021–2027. (2020). Publication of VSNU, KNAW and NWO. The Hague. Retrieved from https://www.universiteitenvannederland.nl/files/documenten/Domeinen/Onderzoek/SEP_2021-2027.pdf. (accessed January 25, 2023).
3. Pinar, M., Unlu, E. (2020). Evaluating the potential effect of the increased importance

of the impact component in the Research Excellence Framework of the UK. *British educational research journal*, 46, 1, 140–160. Retrieved from <https://doi.org/10.1002/berj.3572>. (accessed February 17, 2023).

4. Bando Valutazione della Qualità della Ricerca 2015–2019 (VQR 2015–2019). (2020). Decreto del Presidente del 25 settembre. Retrieved from <https://www.anvur.it/attivita/vqr/vqr-2015-2019>. (accessed February 17, 2020).

5. International Landscape Study of Research and Innovation Systems. Annex report – country profiles. UK (2019), Technopolis group.

6. The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, April 2015, 520, 429–431. Retrieved from <https://doi.org/10.1038/520429a>. (accessed February 17, 2023).

7. Regarding the evaluation methodology of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine. Resolution of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine dated February 2016, 3, 22. Retrieved from <https://newin.nas.gov.ua/legaltexts/corporate/Pages/regulation.aspx?ffn1=ActID&fft1=Eq&ffv1=P-160203-22>. (accessed January 31, 2023). [In Ukrainian].

8. Yegorov, I. Yu., Zhukovych, I. A., Stupina, L. V., Artiushenko, V. V. Analysis of the results of evaluation of the efficiency of scientific institutions of the NAS of Ukraine in the first round of evaluation for the period 2016–2022 (2022). *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11, 79–89. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.079>. (accessed January 31, 2023). [In Ukrainian].

9. Artiushenko, V. V., Stupina, L. V. Evaluation of the activities of scientific institutions of the NASU as an effective mechanism for reforming the Academy (2021). *Innovative development of the economy: infrastructural and investment aspects. Materials of international science and practice conference, Zaporizhzhia*. November, 26–27, 32–37. [In Ukrainian].

10. Bohdanov, V. L., Kubalskyi, O. N. (2021). About the concept of development of the National Academy of Sciences of Ukraine for 2021–2025. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 12, 38–45. Retrieved from <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/190>. (accessed February 06, 2023). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.01.2023

Прийнята до публікації 15.01.2023

~ ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ ~

УДК 336.71.025.13

DOI:10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-53-58

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Гудзь Т. П., доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та банківської справи, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна
e-mail: gtp9@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2310-5425

Герчіков М. О., здобувач третього (освітньо-наукового) рівня ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 Економіка, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна
e-mail: geru4444444@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7588-4144

***Анотація.** Мета статті полягає у вивченні стану банківської системи України в динаміці за час війни для оцінки ймовірних перспектив розвитку ключових для економіки напрямів діяльності банків. Поставлена мета досягається послідовним вирішенням завдань з використанням діалектичного та логічного підходів, методів індукції та дедукції, а також методів обробки рядів динаміки. Результати аналізу основних показників банківської системи України характеризують її стабільність з ознаками відновлення позитивних тенденцій. Ідентифіковано індикатори відносно стабільного функціонування банків в умовах війни в Україні: достатній рівень капіталізації та ліквідності банків, збереження фондування коштів клієнтів, рентабельність банківської системи, забезпечення безперервного банківського обслуговування. Основними інструментами підтримки економічного розвитку з боку банківської системи є виважений підхід до оцінки кредитного ризику, програми реструктуризації кредитів, інвестиції в ОВДП, валютні інтервенції Національного банку для утримання валютного курсу, збільшення міжнародних резервів, розширення на світовому фінансовому ринку ніші державних цінних паперів України номінованих у гривні, а також інших фінансових інструментів для повоєнного відновлення. Практична значимість статті полягає в окресленні ймовірних змін банківської кредитної політики, а також елементів монетарної політики Національного банку України, які є орієнтирами для бізнесу та формують ключові індикатори фінансово-економічної стабільності у державі.*

***Ключові слова:** банки, система, ризику, кредити, капітал, ОВДП, міжнародні резерви, відсоткова ставка, валютний курс.*

BANKING SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR

Gudz Tetiana, professor of the Department of Finance and Banking, Doctor of Economic Sciences, Professor, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine
e-mail: gtp9@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2310-5425

Herchikov Maxim, PHD student Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine
e-mail: geru4444444@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7588-4144

***Abstract.** The main purpose of this article is the study of Ukraine banking system state in dynamics during the war in order to assess the likely prospects for the development of the banks' activities, which are key for the economy. The task of the research: to reveal the signs of stability and instability of the banking system of Ukraine, to determine the vector of development of the monetary policy of the National Bank of Ukraine, to give a picture of the expected changes in the activity of banks for the orientation of Ukrainian business in the options for making financial decisions. To achieve the objectives in this article, the general scientific and special methods used. They are: dialectical approach, logical approach, methods of induction and deduction, as well as methods of processing series of dynamics. The results of the analysis of the main indicators of the banking system of Ukraine characterize its stability and signs of recovery of positive trends. The following indicators of the stable functioning of the banking system of Ukraine in wartime conditions were identified: a sufficient level of capitalization, preservation of the funding of funds of legal entities and individuals, restoration of the profitability of banks, maintenance of liquidity and provision of uninterrupted banking service for settlement operations. The main tools of economic development support from the banking system have been identified. The credit policy of banks has a significant impact on the economy. It provides a balanced approach to credit risk assessment and the continuation of credit restructuring programs. Banks support balanced implementation of the state budget. They actively participate in auctions for the purchase and sale of domestic state loan bonds. The National Bank regularly carries out currency interventions and increases international reserves to maintain the exchange rate. The expansion of international cooperation of the banking system of Ukraine is aimed at the development of the niche of Ukrainian state securities denominated in hryvnia, as well*

as other financial instruments for post-war recovery. lies in the outline of likely changes in bank credit policy, as well as elements of the monetary policy of the National Bank of Ukraine, which are guidelines for business and form key indicators of financial and economic stability in the state. Among them: increased requirements for potential borrowers, increase in the price of financial resources under conditions of increased risks, active servicing of public debt, promotion of increased demand for the Ukrainian hryvnia.

Keywords: banks, system, risks, loans, capital, government bonds, international reserves, interest rate, exchange rate.

JEL Classification: G210, E590.

Постановка проблеми. Вже рік Україна відбивається від повномасштабної агресії росії, відстоюючи власну незалежність. Війна вже забрала десятки тисяч людських життів, понівечила людські долі та тисячі квадратних кілометрів української землі. Економічні втрати не настільки болючі, бо підлягають відновленню, для якого банківська система є оплотом. Тому вивчення поточних змін у функціонуванні банківської системи України є актуальним у контексті забезпечення безпеки держави та оцінки економічних перспектив для бізнесу та домогосподарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування банківської діяльності завжди широко висвітлювалася у наукових публікаціях. Особлива увага приділялася новітнім змінам у регулюванні діяльності банків [1, 2], аналізу ключових показників фінансової стійкості банківської системи, її капіталізації та ліквідності [3, 4, 5].

В окремих напрямках досліджень виділяються роботи, присвячені впливу банківської системи на економіку держави [6, 7].

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Період функціонування банківської системи в умовах війни – це новітня проблематика наукових досліджень, яка за об’єктивних причин не може бути довершено розкритою, характеризується певним рівнем невизначеності на перспективу, тому постійного оновлення потребують наукові огляди сучасної діяльності банків в Україні [7].

Мета дослідження. Стаття присвячена вивченню стану банківської системи України в динаміці за час війни для оцінки ймовірних перспектив розвитку ключових для економіки напрямів діяльності банків.

Основний матеріал. Українська економіка в цілому та банківська система як її важлива складова у 2022 році зазнали найбільш руйнівного удару в історії розбудови незалежної держави, але відносно стабільність утримано (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники діяльності банків України за 2022 рік

Назва показника	01.01.2022 р.	01.12.2022 р.	Абсолютне відхилення за 2022 рік	Відносне відхилення за 2022 рік
Кількість діючих банків	71	67	-4	-5,63
Активи	2 053 232	2 243 915	190683	9,29
Готівкові кошти	75 375	76 725	1350	1,79
Кредити надані клієнтам	1 065 347	1 075 343	9996	0,94
Вкладення в цінні папери та довгострокові інвестиції	829 887	929 640	99753	12,02
Капітал	255 514	218 910	-36604	-14,33
Зобов’язання банків	1 797 718	2 025 006	227288	12,64

Строкові вклади (депозити) інших банків та кредити, що отримані від інших банків	24 948	6 515	-18433	-73,89
Кошти суб'єктів господарювання	758 434	838 362	79928	10,54
Кошти фізичних осіб (з ощадними (депозитними) сертифікатами)	726 898	889 485	162587	22,37
Кошти небанківських фінансових установ	41 410	51 645	10235	24,72
Рентабельність активів, %	4,09	1,02	-3,07	-75,06
Рентабельність капіталу, %	35,08	9,33	-25,75	-73,40
Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу	18,01	19,16	1,15	6,39
Норматив достатності основного капіталу	11,99	13,08	1,09	9,09

Джерело: складено авторами за даними Національного банку України [8]

Банківська система України тримає фінансовий фронт – відпливу капіталу немає, а це було характерно для всіх періодів фінансової кризи. Не відмічаємо й нарощування банківського капіталу, однак капіталізація банківської системи на досить високому рівні. Варто відмітити, що банкам вдалося подолати збитковість та вийти на кінець 2022 року на рівень рентабельності, хоч і нижчий у чотири рази, якщо порівняти з підсумками 2021 року.

Повномасштабне військове вторгнення росії в Україну переломило сталу тенденцію поступового скорочення частки непрацюючих кредитів (NPL) в українських банках, яке тривало з 2018 року. За цей час обсяг NPL зменшився на майже 300 млрд. грн., частка у кредитному портфелі скоротилася з 55% до 30% станом на 1 січня 2022 року [8]. Наслідки війни – руйнування активів та заставного майна, втрата доходів та погіршення платоспроможності позичальників знизили їхню спроможність обслуговувати кредити, погіршили якість кредитних портфелів банків та зумовили збільшення відрахувань у резерви.

За рік війни частка непрацюючих кредитів (NPL) у банківському секторі становила на 1 січня 2023 року 38%. Обсяг непрацюючих кредитів зріс на 87 млрд. грн. до 432 млрд. грн. [8]. Банки вже визнали значні кредитні втрати – від початку повномасштабної війни обсяги відрахування в резерви під кредити перевищили 100 млрд. грн. і становлять понад 12% кредитного портфеля, що банки мали наприкінці лютого 2022 року. Потенційні втрати кредитного портфеля внаслідок війни, економічної кризи та енергетичного терору країни-агресора можуть сягнути 30%. Коефіцієнт покриття NPL (відношення усіх резервів під збитки за кредитами до NPL) становив на кінець 2022 року 95% [8].

Очікувано, що банки внесуть зміни у свою кредитну політику та застосують виважений підхід до оцінки кредитного ризику, особливо стосовно позичальників, які втратили доходи

і не мають можливості відновити обслуговування кредитів. Банки мають проводити гнучкі реструктуризації для позичальників, які мають перспективи відновлення бізнесу, а також належно оцінювати вартість заставного майна, своєчасно визнаючи втрату доступу до майна, його пошкодження або знищення. З боку Національного банку впродовж 2023 року буде проводитися моніторинг оцінки якості активів, щоб тримати в руслі коректності підходи банків до оцінки кредитного ризику.

Серед ознак стабільності банківської системи варто вказати на збільшення у IV кварталі 2022 року обсягів фондування від клієнтів. За цей час близько 95% респондентів повідомили про зростання обсягів коштів як домогосподарств, так і корпорацій [8]. Крім того, частка зобов'язань у іноземній валюті зростала поспіль за останні два квартали 2022 року.

І вперше від середини 2021 року банки очікують зростання ще й строковості депозитів у наступні 12 місяців. Такі очікування базуються на загальному відносно невеликому, але прирості капіталу великих банків наприкінці 2022 року. Важливо відмітити, що банки виділяють кошти населення як більш надійне поміж інших потенційних джерел для акумуляції фінансових ресурсів, оскільки обсяги оптового фондування та кошти корпорацій не дають оптимістичних прогнозів згідно результатів опитування респондентів у бізнесі. Водночас фінансовий потенціал бюджетів українських домогосподарств, який також несе тяготи війни, об'єктивно не здатен наодинці забезпечити зростання банківського капіталу. Втім, приріст депозитів населення, хоч і незначний, є однією з ознак поточної фінансової стабільності банківської системи.

Індикатором коливань на фінансовому ринку є відсоткова ставка, яка поволі рухається у бік підвищення. Близько третини респондентів очікують подорожчання капіталу у 2023 році. У зв'язку з цим високий попит на кредити буде обмежуватися реальною платоспроможністю потенційних позичальників, що оцінюватиметься за посиленими вимогами стандартів всіх видів кредитування. У 2022 році вже зафіксовано зниження рівня схвалення кредитних заявок. Тому, банки й надалі очікують стримане зростання реального рівня задоволення попиту на бізнес-кредити та іпотеку й прогнозують посилення всіх видів ризиків. Більшість банків регулярно переглядають стандарти корпоративного кредитування з урахуванням динамічності факторів ризику для ведення бізнесу, посилюючи вимоги переважно для довгострокових та валютних позик.

Загалом, на фоні зростання процентного, валютного та операційного ризиків у четвертому кварталі 2022 року ризик ліквідності знизився – і це вперше з початку військової агресії проти незалежності України. Тому, покращення динаміки корпоративного кредитування та подальшого скорочення роздрібного кредитного портфеля цілком очікуване за умов стабільної оборонно-наступальної ситуації на українському фронті. Втім, у першому кварталі 2023 року банки очікують посилення усіх видів ризиків, що не дозволяє їм застосувати програми лояльності, окрім, як зазначалося вище, програм реструктуризації кредитів.

Варто відмітити, що стан валютного ринку утримується у визначеному фарватері курсової політики Національного банку. Цьому сприяє збільшення міжнародних резервів за рахунок надходжень від міжнародних партнерів, яким компенсується чистий продаж валюти Національним банком для покриття різниці між попитом і пропозицією на валютному ринку України. Обсяги валютних інтервенцій Національному банку диктуються з боку попиту значними бюджетними видатками наприкінці 2022 року, а з боку пропозиції – поєднанням зниження експортних надходжень та наслідків повномасштабної війни для економічної діяльності експортерів.

Певним чином валютний курс підтримує переоцінка фінансових інструментів унаслідок зміни ринкової вартості та курсів валют. Тільки за січень 2023 року за рахунок переоцінки вартість фінансових інструментів зросла на 225,7 млн. дол. США [8].

У січні 2023 року міжнародні резерви України становили 29921,8 млн. дол. США. – це вище на 3% за показник рік тому перед початком війни. Поточний обсяг міжнародних резервів забезпечує фінансування 3,7 місяця майбутнього імпорту [8].

Посилилася роль такого джерела фінансування видатків бюджету як боргові цінні папери держави. Від початку повномасштабної війни до 31 січня 2023 року Уряд України залучив від розміщення ОВДП на аукціонах 203 741,4 млн. грн., 1 969,2 млн. дол. США та 1 006,7 млн. євро. На погашення за внутрішніми борговими цінними паперами за аналогічний період спрямовано 222 395,9 млн. грн., 2 793,3 млн. дол. США та 662,6 млн. євро [8].

Національний банк разом із Урядом України докладають зусиль для активізації гривневого сегменту внутрішнього боргового ринку. Зокрема, з цією метою Національний банк з 11 січня 2023 року надав можливість банкам покривати до 50% від загального обсягу

обов'язкових резервів за рахунок бенчмарк-ОВДП [8].

Зі свого боку, Міністерство фінансів підвищує ставки за гривневими ОВДП. Зокрема, якщо на початку жовтня 2022 року максимальна ставка за гривневими військовими ОВДП становила 16% річних, то у січні 2023 року вона зросла до 19,7% річних [8].

Найбільший обсяг цих цінних паперів сконцентрований банками – первинними дилерами. Другим за обсягом є портфель військових облигацій у власності громадян та бізнесу України. Він становить на 01.02.2023 року

21 422,0 млн. грн. або 21,3% від загального обсягу придбаних гривневих військових ОВДП; 344,1 млн. дол. США або 32,0% від загального обсягу ОВДП, номінованих у доларах США; 92,4 млн. євро або 17,4% від загального обсягу ОВДП, номінованих у євро. Обсяг військових облигацій внутрішньої державної позики у власності нерезидентів становить 8 217,1 млн. грн. та

9 млн. дол. США [8]. Водночас Міністерство фінансів здійснює у встановлені терміни чергові погашення військових ОВДП.

Національний банк України розширює співпрацю з міжнародним центральним депозитарієм цінних паперів Clearstream. Зокрема, досягнуто домовленостей щодо розширення існуючого «лінку» з Clearstream та включення додаткових видів активів до переліку фінансових інструментів, що обслуговуватимуться через нього. Згадаємо, що у 2019 році Clearstream вийшов на українські ринки капіталу і запустив «лінк» з депозитарієм Національного банку України. Це дало змогу забезпечити доступ іноземних інвесторів до ринку державних цінних паперів, номінованих у гривні. За перші місяці після оголошення про старт проекту іноземні інвестиції в гривневі ОВДП зросли від майже нуля до 44 млрд. грн., а за результатами першого року функціонування «лінку» обсяг іноземних інвестицій у державний борг України сягнув рекордних 129 млрд. грн. У 2022 році, незважаючи на повномасштабну війну росії проти України, Clearstream безперебійно забезпечував повноцінне функціонування ринку гривневих ОВДП на міжнародних фінансових майданчиках, надаючи надійний доступ до українських фінансових інструментів іноземним інвесторам. Тому, завдяки розширенню «лінку» іноземні інвестори матимуть можливість здійснювати не лише операції з державними цінними паперами України, а й з іншими фінансовими інструментами повоєнного відновлення.

Висновки. Отже, банківська система України тримає свій фінансовий фронт та безперебійно забезпечує потреби держави, бізнесу та населення в умовах війни. Банки є достатньо капіталізованими, утримують належний рівень ліквідності, відновили рентабельність та демонструють можливість утримувати параметри кон'юнктури фінансового ринку України у фарватері середньострокового планування бюджетних показників. Національний банк України в умовах війни продовжує забезпечувати транспарентну монетарну політику, забезпечуючи курс на збереження стабільності української гривні та захист інтересів вкладників і кредиторів через дієві процедури моніторингу фінансової стабільності комерційних банків, застосування адміністративних методів та індикативних методів регулювання їх діяльності.

Серед основних змін у банківській діяльності слід зазначити підготовку до посилення ризиків, чим зумовлюються очікування посилення вимог кредитної політики та подорожчання фінансових ресурсів на ринку позикових капіталів. Водночас очікуване розширення фондування коштів українців на банківських депозитах здатне пом'якшити рівень цінової кон'юнктури на фінансовому ринку.

Створюються умови для активізації внутрішнього та зовнішнього боргових ринків. Це сприятиме зростанню транскордонних інвестицій, підвищенню ліквідності українських ринків капіталу та підтримав їх функціонування насамперед у частині інструментів післявоєнної реконструкції та відновлення зруйнованої інфраструктури та економіки України.

Подальші наукові дослідження за окресленою проблематикою статті доцільно проводити у ключі аналізу поточного стану функціонування банківської системи з урахуванням динаміки рівня монетарних та немонетарних ризиків, а також новітніх практик банківництва.

Список літератури

1. Мордань Є. Ю., Онопрієнко Ю. Ю. Структурно-логічна схема державного регулювання банківської системи України. Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка. 2020. №1. С. 93-103.

2. Салтан Р. О., Русіна Ю. О., Коваленко Д. І. Сучасний стан розвитку фінансової стійкості банківської системи України. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2021. №12. С. 12-16.
3. Гладких Д. М. Ключові проблеми капіталізації банківської системи України та напрями її зростання. Бізнес Інформ. 2021. №5. С.327-333.
4. Ільчук П. Г., Коць О. О., Мартинюк Д. Я., Рак-Млинарська Е. Стан, динаміка та проблеми ліквідності банківської системи України. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Проблеми економіки та управління. 2020. Т.4. №2. С. 27-36.
5. Кубах Т. Г., Руденко Є. Ю. Оцінювання взаємозв'язку фінансової стійкості банківської системи та фінансової безпеки держави. Modern economics. 2021. №26. С. 55-63.
6. Харабара В. М., Грешко Р. І., Третякова О. В., Гладчук О. В. Механізм забезпечення фінансової стабільності банківської системи України Ефективна економіка. 2022. №11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_11_20 (дата звернення 03.01.2023р.)
7. Чиж Н. М. Функціонування банківської системи України: проблеми та перспективи. Бізнес Інформ. 2022. №4. С. 103-110.
8. Національний банк України: сайт. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення 10.02.2023).

References

1. Mordan' Ye. Yu., Onopriyenko Yu., Yu. (2020). Structural and logical scheme of state regulation of the banking system of Ukraine. Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Seriya : Ekonomika, 1, 93-103 [In Ukrainian].
2. Saltan, R. O., Rusina, YU. O., & Kovalenko, D. I. (2021). Current state of development of financial stability of the banking system of Ukraine. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka", 12, 12-16 [In Ukrainian].
3. Hladkykh, D. M. (2021). Key problems of capitalization of the banking system of Ukraine and directions of its growth. Biznes Inform, 5, 327-333 [In Ukrainian].
4. Il'chuk P. H., Kots' O. O., Martynyuk D. YA., & Rak-Mlynars'ka E. (2020). Status, dynamics and liquidity problems of the banking system of Ukraine. Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnik". Seriya : Problemy ekonomiky ta upravlinnia, 4, 2, 27-36 [In Ukrainian].
5. Kubakh T. H., Rudenko YE. YU. (2021). Assessment of the relationship between the financial stability of the banking system and the financial security of the state. Modern economics , 26, 55-63 [In Ukrainian].
6. Kharabara V. M., Hreshko R. I., Tretiakova O. V., & Hladchuk O. V. (2022). Mechanism of ensuring financial stability of the banking system of Ukraine. Efektyvna ekonomika, 11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_11_20 (accessed 03 January 2023) [In Ukrainian].
7. Chyzh N. M. (2022). Functioning of the banking system of Ukraine: problems and prospects. Biznes Inform, 4, P. 103-110 [In Ukrainian].
8. Natsional'nyi bank Ukrainy: sait [National Bank of Ukraine: website]. URL: <http://www.bank.gov.ua> (accessed 10 January 2023) [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2023

Прийнята до публікації 11.02.2023

ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ МИТНОЇ ВАРТОСТІ ІМПОРТНИХ ТОВАРІВ

Дубовик О. Ю., кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: oed0305@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4668-4738

Анотація. Стаття присвячена вирішенню проблеми подолання конфлікту інтересів бізнесу та держави при визначенні митної вартості імпортованих товарів. Мета дослідження полягає у виявленні проблем, що виникають у процесі визначення та коригування митної вартості при розмитненні імпортованих товарів, та розробці шляхів узгодження інтересів держави і бізнесу при вирішенні цього питання. Досліджено фіскальну значимість митних платежів із ввезених в Україну товарів. Проведено аналіз результатів роботи Державної митної служби України за правильністю визначення суб'єктами ЗЕД митної вартості імпортованих товарів. Визначено правові підстави для ухвалення митним органом рішення про коригування заявленої митної вартості товару та подальші дії декларантів. Доведено, що важливим елементом митної політики є застосування спрощених митних процедур під час оформлення імпорту товарів через впровадження ефективного механізму пост-митного контролю.

Ключові слова: митна вартість, митні платежі, імпорт, зовнішньоекономічна діяльність, митний контроль, митний пост-аудит.

PROBLEMS OF DETERMINING THE CUSTOMS VALUE OF IMPORTED GOODS

Dubovyk Olga, PhD in Economics, Assistant Professor of the Department of Finance, Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
e-mail: oed0305@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4668-4738

Abstract. There is a problem of the conflict of interests of business and the state regarding the results of adjusting the customs value of imported goods with the establishment of its fair value, the regulation of which should be carried out at the legislative level using the leading technologies and forms of customs control. It remains relevant even today. It is necessary to further study the ways of settling this issue and improving the institution of customs value through the harmonization and unification of the customs legislation of Ukraine with international norms of customs control.

Purpose. The purpose of the article is to study the problems that arise in the process of determining the customs value during customs clearance of imported goods, and to develop ways to reconcile the interests of the state and business when solving this issue.

Results. Taxes paid during customs clearance of goods imported into the customs territory of Ukraine are quite large - more than a third of state budget revenues and 9-10% of GDP. But the situation changed radically in 2022 due to the large-scale invasion of Russian troops into Ukraine.

An important issue of modern customs control is the reliable determination of the customs value of goods imported into the territory of Ukraine. This also depends on the tax base for customs payments that go to the state budget. Some unscrupulous importers use schemes of underestimating the customs value of goods, which directly affects their value when imported into the customs territory of Ukraine.

The article defines the legal basis for declaring the customs value of goods by the importer and the possibility of its adjustment by the customs authority. The results of the work of the State Customs Service of Ukraine on the correctness of determining the customs value of imported goods by subjects of foreign economic activity in recent years were studied.

In the process of customs clearance of goods, customs authorities try to adjust the customs value of imported goods due to insufficient or unreliable data in the documents. However, statistics show that almost 90% of court cases on this matter are resolved in favor of the business.

Conclusions. The cost and speed of customs procedures significantly affects the international development of Ukrainian business. One of the most priority directions for improving the efficiency of customs control procedures is the implementation and development of customs post-audit. For this, it is necessary to solve the problem of obtaining preliminary customs information from the customs authorities of partner countries regarding goods that are objects of export to Ukraine; receipt by customs authorities of high-quality and timely preliminary information from transport operators regarding concluded logistics contracts; ensure a gradual transition to the administration of customs payments based on the results of the post-audit.

Keywords: customs value, customs payments, import, foreign economic activity, customs control, customs post-audit.

JEL Classification: G100.

Постановка проблеми. У митному законодавстві України існує шість методів визначення митної вартості товарів, що імпортуються. Коригування митної вартості митним органом, з одного боку, призводить до збільшення податкових надходжень у бюджет країни, а з іншого – до додаткових витрат імпортерів та підвищення ціни продажу товарів на внутрішньому ринку. Виникає проблема конфлікту інтересів бізнесу та держави щодо результатів коригування митної вартості імпортованих товарів із встановленням справедливої її величини, врегулювання якої повинно здійснюватися на законодавчому рівні із застосуванням провідних технологій і форм митного контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми формування митної вартості імпортованих товарів задля вирішення оперативних та стратегічних зовнішньоекономічних завдань займалися такі вітчизняні науковці та практики як Бережнюк І. Г., Биков І. О., Войцещук А. Д., Герчаківський С. Д., Гребельник О. П., Коваль М. Н., Рекун В. А., Тоцька Т. С. та інші. Проблеми впровадження ефективного механізму пост-митного контролю в діяльність вітчизняних митних органів у своїх наукових працях підіймали такі вчені як Берзан О. О., Дорофєєва Л. М., Омельченко О. І., Сливка О. А., Фальковський А. О., Шереметинська О. В. та ін.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема вибору методу визначення митної вартості товарів, що імпортуються на митну територію України, залишається актуальною і сьогодні. Необхідне подальше дослідження шляхів врегулювання цього питання та удосконалення інституту митної вартості через гармонізацію і уніфікацію митного законодавства України з міжнародними нормами митного контролю.

Мета дослідження полягає у виявленні проблем, що виникають у процесі визначення та коригування митної вартості при розмитненні імпортованих товарів, та розробці шляхів узгодження інтересів держави і бізнесу при вирішенні цього питання.

Основний матеріал. Імпорт є одним з поширених митних режимів, який пов'язаний з купівлею українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з ввезенням їх на територію України зі сплатою податків та зборів при митному оформленні та контролі. Податки, які сплачуються при здійсненні розмитнення імпортованих на митну територію України товарів, складають доволі велику величину – більше третини доходів державного бюджету 2018-2021 рр. та 9-10 % ВВП (рис. 1).

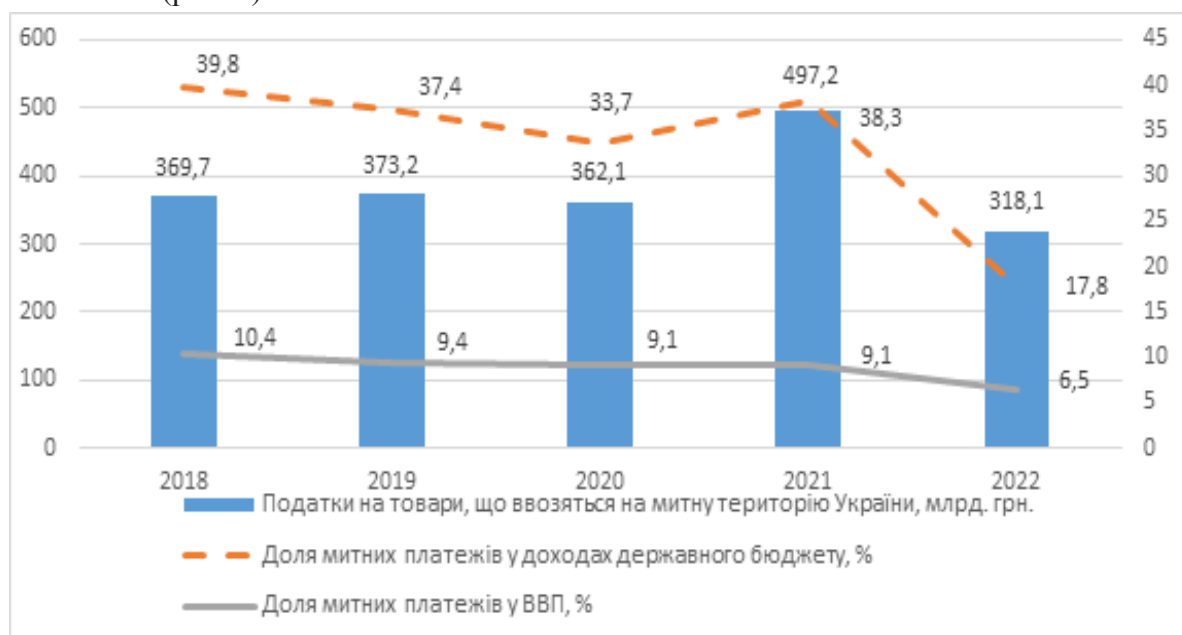

Рис. 1. Фіскальна значимість митних платежів з ввезених в Україну товарів у 2018-2022 рр.

Джерело: розраховано авторкою на основі [1]

Але ситуація докорінно змінилася у 2022 р. через широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну. Падіння питомої ваги імпорتنих митних платежів у ВВП до 6,5 % та у доходах державного бюджету до 17,8 % пов'язано, перш за все, з тимчасовим звільненням від оподаткування товарів, що ввозились на митну територію України платниками єдиного податку, транспортних засобів, що ввозились громадянами, а також звільненням від сплати ввізного мита під час імпорту товарів підприємствами. Також були звільнені від оподаткування операції з ввезення на митну територію України товарів оборонного призначення. Не останню роль зіграло і скорочення імпорту на 3,9 % (рис. 2), а саме: з країн СНД – на \$ 9 млрд., Азії - на \$ 2,6 млрд., Америки - на \$ 1,5 млрд., ЄС - на \$ 1,3 млрд.

Збільшення тіньового обігу підакцизних товарів також суттєво вплинуло на доходи бюджету-2022. План із сплати акцизного податку із ввезених в Україну підакцизних товарів виконаний лише на 31 %. На сьогодні частка тіньового ринку алкогольної продукції оцінюється фахівцями у межах 40 %, нафтопродуктів – 17-23 %, тютюнових виробів – майже 20 % [2]. Основними схемами незаконного ввезення тютюнових виробів є «чорна» контрабанда, перерваний транзит, зловживання пільгами, митне шахрайство та застосування корупційних схем.

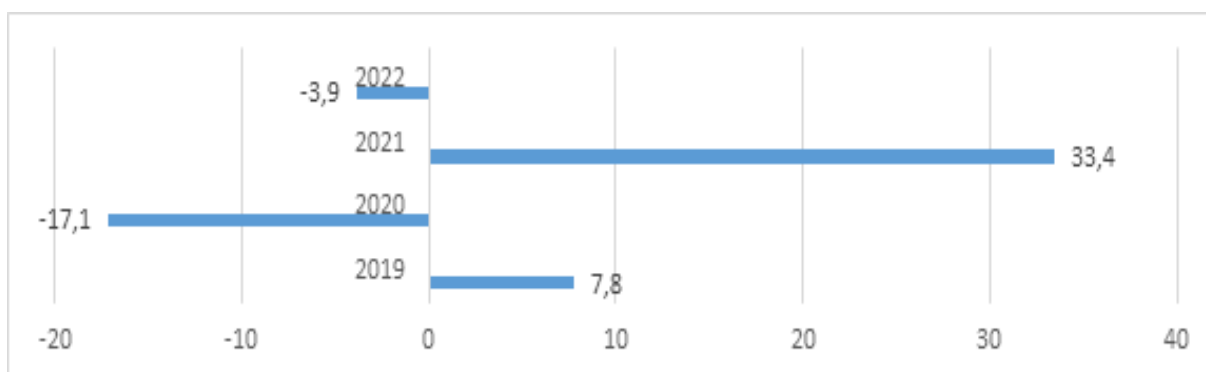

Рис. 2. Зміна імпорту товарів і послуг в Україні у 2019-2022 р., у % до попереднього року

Джерело: розраховано авторкою на основі [1]

Важливим питанням сучасного митного контролю є достовірне визначення митної вартості товарів, що ввозяться на територію України. Від цього залежить і база оподаткування митними платежами, які надходять до державного бюджету. Деякі недобросовісні імпортери використовують схеми заниженої митної вартості товарів, що безпосередньо впливає на їх вартість при ввезенні на митну територію України. В умовах воєнного конфлікту, падіння імпорту і нестачі власних коштів у державі залучення додаткових податкових надходжень сьогодні має вкрай важливе значення.

Порядок та методи визначення митної вартості товарів регулюються розділом III Митного кодексу України [3] та нормами міжнародного права, зокрема, положеннями Генеральної угоди з тарифів та торгівлі. Існує шість методів розрахунку митної вартості товару – один основний (за ціною договору щодо товарів, які імпортуються) і п'ять другорядних (за ціною договору щодо ідентичних товарів, подібних товарів, на основі віднімання та додавання вартості, резервний). Ці методи застосовуються декларантом у порядку їх перерахування (у разі неможливості застосування попереднього методу).

Для підтвердження заявлених відомостей про митну вартість декларант подає до митного органу такі документи: зовнішньоекономічний договір (контракт), рахунок-фактуру або інвойс, банківські платіжні документи (якщо рахунок сплачено), інші платіжні та/або бухгалтерські документи, транспортні (перевізні) документи, страхові документи тощо.

Підрозділи митного аудиту здійснюють постійний аналіз митних оформлень на предмет виявлення ознак порушень митного законодавства шляхом аналізу документів та відомостей, які надавалися митним органам під час митного оформлення товарів, що переміщувались на митну територію України. Митницями Держмитслужби регулярно виявляються факти порушень митного законодавства в частині законності надання (отримання) пільг і звільнення від оподаткування, правильності визначення бази оподаткування імпортованих товарів, порушення правил класифікації згідно з Українською класифікацією товарів ЗЕД,

недотримання вимог митних режимів та інші.

При здійсненні контрольних функцій за правильністю визначення митної вартості у 2022 р. було скориговано (збільшено) митну вартість товарів на 26,5 млрд. грн. та додатково надійшло у державний бюджет 6,3 млрд. грн. податків (рис. 3). Це менше, ніж у минулих роках. Але попри складну політичну та економічну ситуацію митниця країни продовжує свою ефективну роботу.

За результатами контролю за повнотою бази оподаткування легкових транспортних засобів, що ввозилися на митну територію України з території США, додаткові надходження до бюджету за рахунок включення витрат на перевезення та страхування автомобілів у 2022 р. становили 519,78 млн. грн.

Лише за січень 2023 р. митними аудиторами виявлено 76 фактів порушень митного законодавства орієнтовно на суму 20 млн. грн., 25 % з яких пов'язано з не підтвердженням митної вартості товарів [5].

Рис. 3. Результати роботи Державної митної служби України за правильністю визначення суб'єктами ЗЕД митної вартості імпортованих товарів, млрд. грн.

Джерело: розраховано авторкою на основі [4]

Митні органи мають виняткову компетенцію в питаннях перевірки та контролю правильності обчислення декларантом митної вартості. Правовою підставою для ухвалення митним органом рішення про коригування заявленої декларантом митної вартості товару за іншим методом є дотримання таких умов:

- подання суб'єктом господарювання до митного оформлення неповного пакета документів;
- ненадання на вимогу контролюючого органу додаткової уточнюючої документації на підтвердження числового значення заявленої митної вартості;
- виявлення митним органом у поданій документації розбіжностей, які унеможливають визначення безпосередньо митної вартості товару за основним методом.

Однак митниця має вимагати лише ті документи, які дають можливість пересвідчитись у правильності чи помилковості задекларованої митної вартості. Митний орган повинен зазначити:

- конкретні обставини, які викликали сумніви;
- причини неможливості їх перевірки на підставі наданих декларантом документів;
- обґрунтувати необхідність перевірки спірних відомостей.

Митним органом при ухваленні рішення про коригування митної вартості товарів повинна бути зазначена послідовність застосування методів визначення митної вартості та причини, через які не був застосований кожен із методів, що передують методу, обраному митним органом. Коригування митної вартості товарів у бік збільшення веде до їх подорожчання та знижує мотивацію бізнесу імпортувати ці товари, зважаючи на економічну доцільність.

У митному законодавстві закладено принципи прозорості та мінімізації митних процедур для митного оформлення товару. Як показує практика, в Україні за останні роки стрімко зростає кількість справ по оскарженню рішень про коригування митної вартості товарів та карток відмови в прийнятті митної декларації, митному оформленні випуску чи пропуску товарів, транспортних засобів комерційного призначення. Декларант, якщо він незгодний, може оскаржувати рішення про коригування та підвищення митної вартості шляхом подання скарг, заяв до митних органів та позовних заяв до суду.

Статистика свідчить, що із 1654 розглянутих за 6 місяців 2021 року справ про визначення

митної вартості товарів, 1485 було вирішено саме на користь бізнесу [6]. За підсумками 11 місяців 2022 р. з 1753 розглянутих судових справ 1555 вирішено на користь позивачів [7]. Тобто, у цій категорії спорів платники податків виграють майже 90 % справ.

А поки у митному або судовому органі розглядається справа, імпортер має наступні варіанти дій:

- можна випустити товар у вільний обіг під гарантію сплати митних платежів до бюджету, а вже після цього збирати документи для відстоювання заявленої митної вартості. При позитивному результаті сплачені платежі мають бути повернені імпортеру;
- можна розмістити товар на складі тимчасового зберігання. Однак даний спосіб є затратним з огляду на необхідність сплати послуг за зберігання товару;
- можна повернути товар відправнику. Однак такий варіант є найбільш радикальним і найменш бажаним.

Вартість та швидкість проходження митних процедур значним чином впливає на міжнародний розвиток українського бізнесу. Одним з найбільш пріоритетних напрямків підвищення ефективності процедур митного контролю є впровадження та розвиток митного пост-аудиту, який полягає у перевірці діяльності учасників ЗЕД, що здійснюється після завершення митного оформлення. Тобто це запровадження на всьому ланцюгу постачання, від імпортера до кінцевого споживача, контролю за базою оподаткування, у тому числі ПДВ, та, відповідно, за податком на прибуток вже на митній території України [8].

Світові тенденції не передбачають тотального митного контролю під час ввезення товарів. Ключовим елементом митної політики ЄС є застосування спрощених митних процедур під час оформлення імпорту товарів через впровадження ефективного механізму пост-митного контролю. Він повинен створити баланс між зацікавленістю суб'єктів ЗЕД і одержанням державою фіскального ефекту.

Висновки. Світова спільнота розглядає митну справу передусім не як інструмент реалізації фіскальної політики держави, а як засіб забезпечення безпеки ланцюга постачання товарів і сприяння зовнішній торгівлі. Тому потрібен системний підхід у забезпеченні застосування ефективних форм митного контролю митної вартості імпортованих товарів задля реалізації економічних інтересів держави, посилення національної безпеки, захисту внутрішнього ринку та вітчизняних законослухняних імпортерів і товаровиробників.

Вирішити проблему «надмірної фіскалізації» митниці можна такими шляхами:

- створення умов для отримання Україною попередньої митної інформації від митних органів країн-членів ЄС стосовно товарів, що є об'єктами експорту в Україну з території ЄС;
- отримання митними органами якісної і вчасної попередньої інформації від транспортних операторів щодо укладених логістичних контрактів;
- запуск в Державну митну службу повноцінного з точки зору організаційно-кадрового забезпечення та ефективного митного пост-аудит контролю;
- поступовий перехід до адміністрування митних платежів за результатами пост-аудиту [9].

Створення ефективної та результативної служби пост-митного контролю й митного аудиту дозволить митниці виконувати свої завдання (контроль і випуск товарів та збір доходів), одночасно сприяючи законній торгівлі.

Список літератури

1. Бюджет 2018-2022 рр. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538 (дата звернення: 30.03.2023).
2. Підакцизні товари під час війни. Чому їх накрила тінь? New voice. 05.02.2023. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/pidakcizni-tovari-pid-chas-viyni-vidiyshli-u-tin-rinku-tyutyunu-y-alkogolyu-50301137.html> (дата звернення: 30.03.2023).
3. Митний кодекс України: Закон від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
4. Плани та звіти роботи за 2020-2022 рр. Офіційний сайт державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (дата звернення: 01.04.2023).
5. Контроль за декларуванням товарів після завершення митного оформлення здійснюється і під час дії воєнного стану. Офіційний сайт державної митної служби України. URL: [63](https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/kontrol-za-deklaruvanniam-tovariv-pislia-zavershennia-</div><div data-bbox=)

mitnogo-oformlennia-zdiisniuietsia-i-pid-chas-diyi-voienno-go-stanu-1083 (дата звернення: 01.04.2023).

6. Мусієнко Н., Барановська С. Спори щодо коригування митної вартості товару: актуальна судова практика. LIGA ZAKON. 18.11.2021. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/207595_spori-shchodo-koriguvannya-mitno-vartost-tovaru-aktualna-sudova-praktika (дата звернення: 02.04.2023).

7. Звіт щодо стану розгляду судами справ за участі митниць Держмитслужби протягом 11 місяців 2022 року. Офіційний сайт державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/rozgliad-sporiv-u-sudovomu-poriadku> (дата звернення: 02.04.2023).

8. Сливка О. Постаудит як форма митного контролю в Україні та його перспективи. Адміністративне право і процес. 2018. № 6. С. 201-203.

9. Острікова Т. Двобій з митними проблемами: чотири нищівні удари. Економічна правда. 09.08.2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/9/650376/> (дата звернення: 03.04.2023).

References

1. Biudzheth 2018-2022 rr. Ofitsijnyj sajt Ministerstva finansiv Ukrainy [Budget for 2018-2022. Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538 [in Ukrainian].

2. Pidaktsyzni tovary pid chas vijny. Chomu ikh nakryla tin'? New voice (05.02.2023). [Excise goods during the war. Why did the shadow cover them? New voice]. Retrieved from <https://biz.nv.ua/ukr/markets/pidakcizni-tovari-pid-chas-viyi-vidiyshli-u-tin-rinku-tyutyunu-y-alkogolyu-50301137.html> [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada Ukrainy (2012) [Verkhovna Rada of Ukraine]. Mytnyj kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine] (№ 4495-VI, 13 bereznia) [Act № 4495-VI, March 13]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> [in Ukrainian].

4. Plany ta zvity roboty za 2020-2022 rr. Ofitsijnyj sajt derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy [Work plans and reports for 2020-2022. Official website of the State Customs Service of Ukraine]. Retrieved from <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> [in Ukrainian].

5. Kontrol' za deklaruvanniam tovariv pislia zavershennia mytnoho oformlennia zdiisniuiet'sia i pid chas dii voiennoho stanu (2023). Ofitsijnyj sajt derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy [Control over the declaration of goods after completion of customs clearance is also carried out during martial law. Official website of the State Customs Service of Ukraine]. Retrieved from <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/kontrol-za-deklaruvanniam-tovariv-pislia-zavershennia-mitnogo-oformlennia-zdiisniuietsia-i-pid-chas-diyi-voienno-go-stanu-1083> [in Ukrainian].

6. Musiienko, N., Baranovs'ka, S. (2021). Spory schodo koryhuvannya mytnoi vartosti tovaru: aktual'na sudova praktyka [Disputes regarding the adjustment of the customs value of goods: current case law]. LIGA ZAKON. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/analytics/207595_spori-shchodo-koriguvannya-mitno-vartost-tovaru-aktualna-sudova-praktika [in Ukrainian].

7. Zvit schodo stanu rozghliadu sudamy sprav za uchasti mytnyts' Derzhmytshluzhby protiahom 11 misiatsiv 2022 roku (2022). Ofitsijnyj sajt derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy [Report on the state of court consideration of cases involving the customs of the State Customs Service during 11 months of 2022. Official website of the State Customs Service of Ukraine]. Retrieved from <https://customs.gov.ua/rozgliad-sporiv-u-sudovomu-poriadku> [in Ukrainian].

8. Slyvka, O. (2018). Post-audit as a form of customs control in Ukraine and its prospects. Administratyvne pravo i protses, 6, 201-203 [in Ukrainian].

9. Ostriкова, T. (09.08.2019). Dvobij z mytnymy problemamy: chotyry nyschivni udary [Duel with customs problems: four devastating blows]. Ekonomichna Pravda [Economic truth]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/9/650376/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.01.2023

Прийнята до публікації 23.01.2023

МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Жердецька Л.В., доктор економічних наук, доцент, завідувачка кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: lzherdetska@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5398-868X

Камбур М.В. студентка VI курсу Одеського національного економічного університету, м. Одеса, Україна
e-mail: maskambur@gmail.com

***Анотація.** У статті висвітлені теоретичні та практичні аспекти макроекономічної політики, яку здійснюють центральні банки. Основними складовими макроекономічної політики є монетарна та макропруденційна.*

За результатами проведеного аналізу встановлено, що у відповідь на кризу, спричинену пандемічними обмеженнями, центральні банки послабили інструментарій макропруденційної політики. Встановлено, що такі регуляторні дії були достатньо синхронними для більшості країн. Проте нерівномірність відновлення національних економік та відмінності у регуляторному ландшафті зумовлюють різні темпи поновлення макропруденційних обмежень.

Наступним чинником, який формує сучасні умови формування та імплементації макроекономічної політики, є повномасштабне вторгнення росії в Україну. На цій основі у дослідженні проаналізовані дії Національного банку України у сфері монетарного, валютного та пруденційного регулювання. Встановлено, що в сучасних умовах цілком обґрунтованою виглядає монетарна рестрикційна політика з одночасним пом'якшенням макропруденційного інструментарію та низкою фіскальних заходів, які повинні сприяти відновленню банківського кредитування.

***Ключові слова:** монетарна політика, макропруденційна політика, пандемія Covid-19, повномасштабне вторгнення, антикризові заходи.*

MACROECONOMIC POLICY OF CENTRAL BANKS UNDER THE MODERN CONDITIONS

Zherdetska Liliia, D.Sc. (Economics), Associate Professor, Head of the Banking Department, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine
e-mail: lzherdetska@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5398-868X

Kambur Mariia, 6th year student of the Odesa National Economic University, Ukraine
e-mail: maskambur@gmail.com

***Abstract.** Introduction. The current conditions shaping the economic environment are not related to excessive growth, but rather to problems in resuming economic growth and deepening recession. The main challenges of modern environment, that require improvement of approaches to the use of macroeconomic policy, are the following: quarantine restrictions in connection with the Covid-19 pandemic; geopolitical instability and war in Ukraine in connection with aggression from russia. Purpose. Improvement of methodological approaches to assessing results of the macroeconomic policy of central banks under the modern conditions.*

Results. Based on the results of the analysis, it was established that in response to the crisis caused by pandemic restrictions, central banks mitigated the tools of macroprudential policy. It was established that such regulatory actions were sufficiently synchronous for most countries. However, uneven recovery of national economies and differences in the regulatory landscape led to different rates of renewal of macroprudential restrictions. The next factor that shapes the current conditions for the formation and implementation of macroeconomic policy is the full-scale invasion of russia into Ukraine. On this basis, the research analyzed the actions of the National Bank of Ukraine in the field of monetary, currency and prudential regulation. It has been established that in the current conditions a monetary restrictive policy with a simultaneous softening of the macroprudential toolkit and a number of fiscal measures that should contribute to the restoration of bank lending appears to be fully justified. In the field of prudential policy and banking supervision, it is necessary to highlight the following measures:

- special mode of operation of legislative acts (for example, the Regulation on the determination by banks of Ukraine of the amount of credit risk for active banking operations);*
- mitigating of the conditions for conducting bank stability assessments in 2022 (non-application of influence measures for violation of economic regulations and currency position limits);*
- relaxation of requirements regarding reporting deadlines for all financial market participants;*
- reduction of risk weights for unsecured consumer loans from 150% to 100%.*

Conclusions. Therefore, during the period of the corona crisis and at the beginning of full-scale aggression by the russian federation,

the anti-crisis policy of the NBU is characterized by the mitigating of measures in the field of monetary regulation and banking supervision (the only exception is currency regulation). Such measures in the conditions of pandemic restrictions made it possible to somewhat revive the development of lending and ensure the accumulation of the necessary capital by banks. In the conditions of war, taking into account the forecast of a significant increase in inflation and a fall in GDP, a restrictive monetary policy with a simultaneous softening of the macroprudential toolkit and a number of fiscal measures that should contribute to the restoration of bank lending appear to be fully justified.

Keywords: *monetary policy, macroprudential policy, Covid-19 pandemic, full-scale invasion, anti-crisis measures.*

JEL Classification: E320, G210.

Постановка проблеми. До початку розгортання світової економічної кризи 2007 року вважалося, що фінансова система є саморегульованою, а фінансова стабільність забезпечувалася засобами мікропруденційного регулювання та монетарної політики. При цьому макрофінансова стабільність забезпечувалася засобами монетарної політики. Іншими словами, лише монетарну політику можна було віднести саме до макроекономічного напрямку державного регулювання, що здійснювалося центральним банком. Однак кризові явища призвели до необхідності переосмислення таких підходів стосовно регулювання фінансових ринків. Нині вважається, що, крім монетарної політики, необхідним є існування надійного механізму регулювання і нагляду, здатного розпізнавати й запобігати фінансовим шокам, перш ніж вони призведуть до кризи, водночас зберігаючи сприятливі умови для розвитку фінансових інновацій. Такий механізм макрорегулювання забезпечується засобами макропруденційної політики. Отже, на сьогоднішній день макроекономічна політика центрального банку представлена 2-ма основними напрямками – монетарною та макропруденційною політиками.

Необхідно зазначити, що в деяких країнах банківський нагляд здійснюється окремим органом, що діє поза межами центрального банку, а макропруденційна політика – органом, де головуюча роль може належати уряду, а не центральному банку. Перші макропруденційні інструменти почали запроваджуватися ще в 2000 році, проте обґрунтована система макропруденційного інструментарію почала формуватися після глобальної економічної кризи, що розпочалася в 2007-2008 рр. Сформована система макропруденційного інструментарію покликана забезпечити згладжування економічної циклічності та забезпечити макрофінансову стабільність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Руйнівні наслідки останньої фінансової кризи зумовили значний інтерес з боку науковців до питань формування й реалізації макропруденційної політики. Наукові праці присвячено класифікації інструментів макропруденційного нагляду, регулюванню цін активів й кредитних циклів та запобіганню фінансовому зараженню. Науковці Міжнародного Валютного фонду провели дослідження взаємозв'язку між окремими складовими державної політики – макропруденційною, монетарною, фіскальною та іншими структурними політиками. Базельським комітетом розроблено рекомендації у сфері макропруденційної політики, які стосуються визначення глобально значущих фінансових інститутів та особливостей їх регулювання. Згодом з'явилися дослідження ефективності окремих макропруденційних інструментів, які використовувалися до 2008 року. Водночас варто зауважити, що сучасні умови, які формують економічне середовище, пов'язані не з надмірним зростанням, а з радше з проблемами у відновленні економічного зростання та з поглибленням рецесії. Це потребує додаткового оцінювання макроекономічної політики центрального банку в сучасних умовах.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. До таких специфічних сучасних умов, які потребують удосконалення підходів до використання інструментарію макроекономічних політик центрального банку, варто віднести наступні: карантинні обмеження у зв'язку із пандемією Covid-19; геополітична нестабільність та військові дії в Україні у зв'язку із агресією з боку росії. Ці умови потребують додаткового уточнення змісту макроекономічної політики центрального банку та підходів до її аналізу.

Мета дослідження. Відповідно до зазначеного вище метою дослідження є удосконалення методологічних підходів до оцінки результатів макроекономічної політики центральних банків у сучасних умовах.

Основний матеріал. Першим із напрямів дослідження є оцінювання економічної ситуації та макроекономічного регулювання, що сформувалися внаслідок пандемічних обмежень через коронавірусну інфекцію Covid-19. Передусім варто зауважити, що макрофінансова реакція на пандемію була дуже потужною. Фінансові та регуляторні органи в усьому світі відреагували на неї послабленням макропруденційних вимог та вжиттям регуляторних

заходів щодо вимог до капіталу, ліквідності та резервів банків.

Дії регуляторів включали послаблення широкого спектру інструментів, спрямованих на те, щоб надати банкам можливість продовжувати кредитування підприємств та домогосподарств. Це відбувалося шляхом вивільнення наявних буферів (наприклад, антициклічного буферу капіталу); заохочення владою банків використовувати наявні буфери (наприклад, коефіцієнт покриття ліквідності та буфер консервації капіталу); або відтермінуванням поетапного запровадження нових обмежень. Зокрема, в країнах з перехідною економікою та країнах, що розвиваються, багато центральних банків пом'якшили резервні вимоги, щоб зменшити стрес з фінансуванням та підтримати кредитування [1] (рис. 1).

Надалі, по мірі відновлення після пандемії, широкі буфери (такі як антициклічний буфер капіталу) повинні відновлюватися лише поступово, щоб не створювати проциклічних ефектів на кредитування економіки. Крім того, корисно відстежувати та обмежувати зростання конкретних вразливостей за допомогою вибіркового макропруденційних заходів. Такі заходи мають бути спрямовані на уникнення загального посилення фінансових умов.

Важливим питанням щодо політичної бази в цьому контексті є те, що лише декілька країн, які мали антициклічний буфер капіталу, увійшли в кризу з позитивною ставкою буферу капіталу. І навіть у тих випадках, коли ставка була позитивною, наявний буфер часто був незначним, що призводило до пом'якшення вимог у більшості випадків не більше ніж на 1 відсотковий пункт.

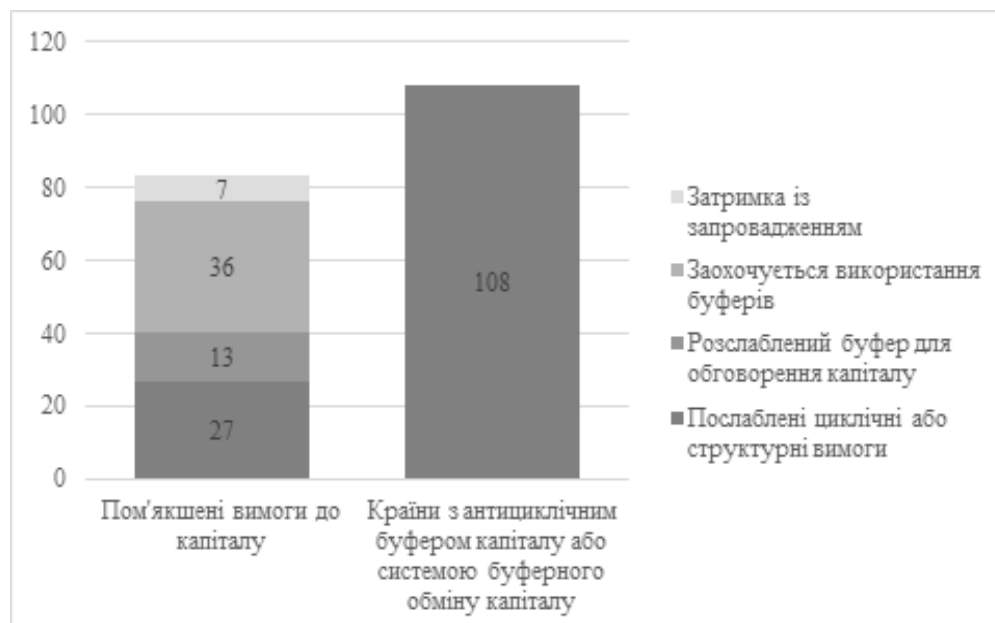

Рис. 1. Пом'якшення макропруденційних вимог до капіталу за країнами 2020 р.

Джерело: складено за даними [2]

Можна припустити, що регуляторні органи були надмірно впевнені у здатності «кредитного розриву» забезпечити раннє попередження про кризу, що насувається. Оскільки кредитний розрив не сигналізував про тривогу перед шоком, спричиненим COVID-19, лише деякі країни подумали про створення буферів. Це означає, що багатьом країнам бракувало політичного простору для надання ефективної допомоги своїм банкам.

Більше того, значна частка країн з ринками, що формуються, та країн, що розвиваються, взагалі не мають жодного вільного капіталу. Якщо банки перебувають у стресовому стані, то єдиним життєздатним варіантом може виявитися більш м'яке ставлення до жорстких вимог до капіталу (або інших мінімальних пруденційних вимог, наприклад, щодо обліку непрацюючих кредитів).

У більшій кількості країн варто розглянути можливість проведення позитивного балансу протягом більшої частини часу, за умови, що фінансові умови є легкими, який потім послаблюватиметься в періоди стресу платоспроможності, що загрожує набутти проциклічного характеру [2].

Залежно від обставин в країні, це може бути позитивна антициклічна буферна ставка капіталу або буфер системного ризику, відкалібрований до переважаючих макрофінансових вразливостей.

Нещодавні емпіричні дослідження, проведені з використанням даних кредитних реєстрів під час пандемії COVID-19, свідчать про небажання банків використовувати буфери капіталу, які є предметом регуляторних вимог, таких як буфер консервації капіталу, навіть якщо банки заохочувалися до цього органами нагляду [3; 4]. Небажання банків може бути зумовлене відсутністю потреби у їх використанні у світлі широкої політичної підтримки, або ринковою стигматизацією, невизначеністю щодо потенційних майбутніх кредитних збитків, а також очікуваннями наглядових органів щодо відновлення використаних буферів.

Результати аналізу, який було проведено МВФ, стверджують, що більшість банків навряд чи добровільно використовують буфери для підтримки кредитування, коли таке використання призведе до дефіциту капіталу, який може вплинути на ціну акцій банку [5]. За наявності цих ефектів банк вирішить добровільно використати свої буфери лише тоді, коли створення вартості за рахунок більшого кредитного портфеля компенсує витрати від падіння ціни акцій, пов'язаного з дефіцитом капіталу.

Можливість використання буферів механічно відкриває дефіцит капіталу в банку з точки зору оцінки. Це пов'язано з очікуванням того, що банку доведеться відновлювати буфери після їх використання. Якщо рентабельність капіталу банку не є значно вищою за номінальну, вартість, пов'язана з доходами, отриманими від приросту кредитного портфеля (коли банк розгортає буфери), не зможе повністю компенсувати негативний вплив на оцінку від дефіциту капіталу.

Варто зауважити, що серед основних факторів, що стимулюють добровільне використання буферів, прибутковість банку є найбільш важливим. Профіль прибутковості банку не тільки визначає потенціал банку щодо органічного та своєчасного формування буферів, але й потенціал банку щодо отримання достатньо високого прибутку на вкладені кошти від використання буферів у розумні строки.

Крім того, для того, щоб банк міг використовувати свій буфер, він повинен мати достатньо великий управлінський буфер, тобто буфер понад існуючі регуляторні вимоги до буферів.

Це узгоджується з емпіричними дослідженнями, які показують, що «запас міцності» понад комбіновані регуляторні буферні вимоги є ключовим чинником готовності банків використовувати свої буфери капіталу [3, 5].

У багатьох країнах зростає вразливість, спричинена підвищенням цін на житло та боргів домогосподарств. Зростання цін з початку пандемії зумовлене двома факторами. По-перше, шок, спричинений COVID-19, призвів до значного зміщення уподобань у бік споживання житлових послуг, оскільки люди проводили більше часу вдома. По-друге, нова м'яка монетарна політика призвела до надзвичайно низьких іпотечних ставок у багатьох країнах. Ризик у майбутньому полягає не стільки в тому, що ціни на житло обваляться, скільки в тому, що зростання цін на житло призведе до подальшого збільшення заборгованості домогосподарств, що, в свою чергу, посилить макрофінансовий зворотний зв'язок у разі несприятливих шоків, таких як майбутнє підвищення облікових ставок (і ставок за іпотечними кредитами).

Значній кількості країн слід розглянути можливість запровадження граничних значень співвідношення обслуговування боргу до доходу або граничних значень співвідношення кредитів до доходу з метою підвищення стійкості домогосподарств. Відносно невелика кількість країн наразі застосовує обидва ці заходи, натомість велика кількість країн покладається на обмеження співвідношення кредитів до вартості застави, які є менш ефективними у зменшенні проциклічного накопичення боргу.

Звичайно, ці інструменти потрібно ретельно впроваджувати, і їх запровадження має бути спрямоване на зменшення надмірно сильного впливу на покупців, які вперше купують житло. Деякі емпіричні дослідження свідчать про те, що перші покупці менш схильні до дефолту, що потенційно виправдовує більш диференційований підхід при калібруванні заходів для цієї групи [6; 7; 8]. Слід також враховувати можливі ефекти витоку, особливо якщо інструменти не застосовуються рівномірно до всіх потенційних кредиторів.

У ряді країн шок, спричинений COVID, призвів до зростання державного боргу. У багатьох з цих випадків збільшення суверенного боргу було компенсовано збільшенням ризиків банків перед суверенним боргом. В результаті зв'язок між банками та державою посилюється.

Макропруденційні інструменти можуть забезпечити кращий баланс вигод і витрат.

Наприклад, буфер системного ризику, заснований на надмірній концентрації ризиків на одного суверена, може стимулювати диверсифікацію і підвищити стійкість у спосіб, що дозволяє уникнути проциклічності, оскільки владі легше управляти таким буфером у випадку стресу.

За результатами існуючих досліджень [1-4; 7,8] можна дійти висновку, що значна частка країн послабила буфер капіталу та загальну макропруденційну політику під час COVID-19. Це не було характерним для будь-якого регіону чи групи країн, оскільки послаблення є характерним як в країнах з розвинутою економікою так і на ринках, що розвиваються, а також в усіх географічних регіонах, які увійшли до вибірки дослідження. Фактично, 65% країн пом'якшили макропруденційну політику в цілому, а 29% - лише за індексом буферу капіталу. Загалом, це порівняння підкреслює безпрецедентну хвилю макропруденційних послаблень під час COVID-19 по всьому світу. Таке повсюдне пом'якшення макропруденційної політики могло відображати масштабний характер шоку, спричиненого COVID-19 у 2020 році, але воно також могло відображенням посилення жорсткості макропруденційних позицій з 2015 року, що уможливило такий тип агресивного пом'якшення політики.

Для оцінки передкризової економічної ситуації та відповідь на явище Covid-19 в Україні в дослідженні оцінено поєднання інструментарію монетарної та макропруденційної політики в Україні. Починаючи з 2019 року монетарна політика НБУ узгоджується зі світовими тенденціями, спрямована на зниження ключових процентних ставок та розширення можливостей рефінансування. Тим часом останні рішення Ради НБУ свідчить про зміни напрямку монетарної політики [9].

Рис. 2. Динаміка облікової ставки та основні заходи НБУ у сфері макропруденційного регулювання за період з 01.01.2013 по 01.07.2022 рр.

Джерело: складено за даними: [9]

Такі рішення у «постковідний» період зумовлені підвищеними ризиками інфляції та прогнозами зростання інфляції до 8,5% у 2021 році [9]. Пом'якшення макропруденційної політики також пов'язують із запровадженням карантинних обмежень та затримкою впровадження деяких інструментів. Вважаємо, що в майбутньому, на тлі зростання інфляційних ризиків та зростання процентних ставок, необхідно сприяти економічному зростанню на основі використання таких інструментів макроекономічної політики, як національна макрообачливість.

Натомість різке збільшення облікової ставки НБУ до 25% на початку 2022 року пов'язане з військовою агресією з боку росії, яка почалася в 2014 році, а на сьогоднішній день трансформувалася у повномасштабне вторгнення. Це кризове явище необхідно детальніше дослідити з боку використання інструментарію макроекономічної політики.

За останні 15 років відбулися події, які пройшли через цілу гаму економічних потрясінь. Зовсім недавно пандемія спочатку призвела до значного негативного шоку попиту, за яким слідували періодичні «відскоки» по мірі того, як економіка знову відкривалася, а потім знову частково зупинялася, а також до повторних шоків пропозиції, оскільки виробничі ланцюги

боролися з перебоями через обмеження на пересування та інші бар'єри, встановлені для стримування вірусу COVID-19. Війна в Україні є останнім шоком у постачанні, і цього разу дефіцит продовольства може стати наступним значним ризиком сучасності. Натомість Китай, схоже, зараз переживає поєднання негативних шоків попиту та пропозиції, оскільки зусилля уряду, спрямовані на боротьбу з вірусом, виявляються складними, а наслідки відчуваються в усьому світі. Якщо споживчі настрої погіршаться і запанує песимізм це може, в свою чергу, супроводжуватися майбутнім негативним шоком попиту. Це в останню чергу є наслідком узгоджених зусиль, спрямованих на використання фінансової політики в широких масштабах для пом'якшення удару від шоків у сфері охорони здоров'я, які розпочалися в березні 2020 року [10].

Варто додати, що війна помітно погіршила короткострокові глобальні економічні перспективи. Початковий вплив на світову економіку насамперед позначився на сировинних ринках. Ціни на сировинні товари, які постачають росія та Україна, включаючи енергоносії, пшеницю, добрива та деякі метали, різко зросли. У багатьох країнах з ринками, що формуються, та країнах, що розвиваються, зростання цін на продовольство та енергоносії загострює проблеми бідності та, в деяких випадках, продовольчої незахищеності, а також посилює інфляційний тиск, який і без того вже наростає. Фінансові ринки були нестабільними на тлі зростання невизначеності та геополітичної напруженості [10]. У багатьох країнах, що імпортують сировинні товари, спостерігався відтік капіталу і помітно зросла вартість запозичень. Факт значної тривалості війни може ще більше підірвати глобальну довіру та послабити глобальне зростання, погіршити продовольчу безпеку, збільшити витрати на фінансування та ризик фінансових криз у деяких країнах, що розвиваються, та з перехідною економікою. Війна також може посилити політичну невизначеність і призвести до фрагментації глобальної торгівлі та мереж іноземних інвестицій – каналів, які в минулому відігравали фундаментальну роль у підтримці зростання, скорочення бідності, цінової стабільності, а також енергетичної та продовольчої безпеки. Ці ризики можуть бути посилені існуючими факторами вразливості, включаючи високий борг і низькі запаси деяких товарів, таких як пшениця і олія. Ці ризики є взаємопов'язаними та взаємно посилюються і можуть призвести до значного падіння світової економіки.

Пом'якшення наслідків війни для життя людей, засобів до існування та економічного зростання вимагатиме ретельно вивіреної політики. Будуть потрібні узгоджені зусилля для розміщення біженців, задоволення їхніх основних потреб і сприяння їхній безперешкодній інтеграції в приймаючі громади. Коли війна вщухне, значна мобілізація ресурсів буде необхідна для відновлення в Україні. Під тиском зростання цін на продукти харчування та інші товари першої необхідності, уряди можуть піддатися спокусі запровадити політику контролю за цінами та субсидій, але це може виявитися контрпродуктивним. Натомість, належним чином вивірена політика соціального захисту може захистити вразливі групи населення від різкого зростання споживчих цін. Монетарні та фінансові органи влади можуть повідомляти про чіткі, залежні від даних стратегії контролю над інфляцією, одночасно зміцнюючи макропруденційні рамки для захисту від фінансового стресу [11].

Війна в Україні спричинила значне зростання волатильності на фінансових ринках та виражену корекцію цін на активи. Домінуючий довоєнний тренд зростання дохідності безризикових облігацій частково змінився на протилежний, а ціни на акції суттєво знизилися. Варто зауважити, що ризик подальшої різкої корекції цін на активи залишається серйозним, оскільки можлива ескалація війни, її вплив на економічне зростання та ступінь жорсткості монетарної політики, необхідної для стримування зростаючого інфляційного тиску. Також з точки зору фінансової стабільності, на початку російського вторгнення в Україну існувало занепокоєння щодо наслідків для фінансового сектору у світі. Зв'язки між окремими банками та їхніми російськими дочірніми компаніями були одним з аргументів для такого хвилювання. Під час глобальної фінансової кризи варто констатувати, що ризики та мережеві ефекти можуть накопичуватися до загальної системної кризи. Вважаємо, що трансмісійний механізм «погіршення макроекономічних умов → зростання інфляції» буде основним наслідком війни в Україні для фінансової стабільності в світі. Це може збільшити волатильність ринків, кредитний ризик та ризик ліквідності. Для суб'єктів з високою заборгованістю, таких як суверенні держави Євросони, домогосподарства та корпорації, це призведе до вищих виплат за відсотковими ставками та може спричинити ризики для боргової стійкості. Найбільший ризик буде для вразливих позичальників: для корпорацій зростання цін на фактори виробництва може призвести до зниження маржі, а для домогосподарств ціни на житло можуть особливо постраждати від ризику корекції. Банки також зіткнуться зі

зниженням прибутків через погіршення макроекономічного середовища. Однак їхні буфери повинні бути достатніми в якості першої лінії захисту від ризиків. Ці ризики є стандартним наслідком погіршення макроекономічного середовища. Вони не повинні призвести до серйозного епізоду фінансової нестабільності. Національна макропруденційна політика має бути ретельно скоригована з урахуванням нової макроекономічної ситуації, а також специфіки кожної окремої країни. Досі, з початку війни, не було серйозних наслідків для фінансової системи світу, навіть після ліквідації значної кількості дочірніх компаній російських банків. Крім того, банки також краще підготовлені, ніж у 2008 році, щоб протистояти подальшим ризикам. Дефолт російської федерації не виключений, проте його наслідки також не повинні бути катастрофічними. Вимоги до капіталу є достатніми на даний момент і не передбачають посилення фінансової нестабільності, подібної до наслідків світової фінансової кризи [12].

Отже, банки України відреагували на кризу великими резервами капіталу та ліквідності, працюючи стабільно та ефективно, і сформулювали плани на випадок надзвичайних ситуацій. Довіра вкладників до банків була збережена: у перші кілька тижнів після початку війни кількість грошей на рахунках домогосподарств і підприємств зросла. Однак зараз зростання вкладів призупинилося. Хоча наразі ліквідність банківської галузі не викликає занепокоєння, ризик ліквідності все ще може стати реальністю у воєнний час, і його не можна ігнорувати. Банки продовжують кредитувати навіть під час війни, але лише деякі підприємства та галузі, зокрема сільське господарство, потребували збільшення фінансування. Враховуючи невизначеність макроекономічних умов і фінансових умов позичальників, масштабне кредитування бізнесу зараз можливе лише за розширеної програми державної підтримки. Кредитний ризик сьогодні залишається ключовим для банків, і його реалізація є найбільшою загрозою для галузі. Фінансові установи поступово починають визнавати понесені та очікувані збитки. Проте, не дивлячись на різке зростання резервних відрахувань, банківська система України залишається прибутковою за підсумками 2022 року. Цей факт можна пов'язати з тим, що НБУ дотримуватиметься політики пом'якшення регулювання з ціллю допомогти банкам подолати кризу. З кінця липня НБУ знизив вагу ризику беззаставних споживчих кредитів зі 150% до 100%. За оцінками НБУ, більшість фінансових установ мають достатній капітал для покриття значних збитків від кредитного ризику. Збереження операційної прибутковості дозволить банкам самостійно відновлювати капітал після переживання глибоких етапів поточної кризи. НБУ надасть банкам достатньо часу для підготовки та реалізації планів оздоровлення. Надалі дії регуляторів залежатимуть від зміни ринкових умов.

Варто зауважити, що з першого дня російського вторгнення НБУ вжив масштабних заходів для підтримки фінансових установ і позичальників. Досвід, отриманий під час кризи Covid-19, сприяв швидкій реакції регуляторів: багато заходів схожі на ті, що були вжиті у 2020 році. Однак цього разу вони були більш рішучі щодо співвідношення загроз. Серед заходів макроекономічної політики НБУ варто відмітити наступні [12]: регулювання транскордонних потоків капіталу та валютного курсу; активізація політики рефінансування; пом'якшення пруденційного регулювання та одночасне регулювання розподілу банківського прибутку.

На цій основі варто зазначити, що купівля іноземної валюти та транскордонні платежі були заборонені, за винятком критичних потреб імпорту. Офіційний курс гривні до долара залишався фіксованим на рівні 24 лютого, але знято обмеження щодо курсу спотового ринку. Пізніше ці обмеження були пом'якшені. З 24 лютого банки можуть рефінансувати бланковим рефінансуванням на 1 рік. Умови рефінансування змінилися у зв'язку зі зниженням ризику ліквідності. Зараз банк може отримати позику без застави, лише якщо відплив фізичних осіб становить 5% і більше порівняно з довоєнним рівнем, а якщо він не має ОВДП, то його можна передати під заставу. Також переглянуто методологію оцінки ОВДП як забезпечення рефінансування: цінні папери приймаються за справедливою вартістю без коригувального коефіцієнта, але не вище номіналу. У разі порушення банками пруденційних нормативів, лімітів відкритої валютної позиції та термінів подання статистичної звітності через російську агресію, НБУ не накладає жодних санкцій. Передбачається, що після війни банк матиме достатньо часу, щоб привести свою діяльність до стану відповідають нормативним вимогам. Виконання різноманітних нормативних вимог було відкладено або призупинено. НБУ відмовився від планів активувати буфери капіталу, підвищити вагові коефіцієнти ризику та мінімальні значення NSFR для валютних ОВДП до 100% згідно із раніше затвердженим графіком. Тимчасово послабити вимоги до управління проблемними активами та призупинити вимоги щодо регулярного оновлення планів відновлення, переоцінки та

перевірки застави. Також запроваджено офіційну «кредитна відпустку» для позичальника. Під час дії воєнного стану та протягом 30 днів після його скасування чи скасування закон забороняє кредитним установам нараховувати штрафи, відсотки та підвищувати відсотки за кредитами. Для кредитів, реструктуризованих через війну, НБУ спрощує метод оцінки кредитного ризику. Водночас банкам заборонено розподіляти капітал, особливо виплачувати дивіденди. Проте на період воєнного стану призупинено виїзний фінансовий моніторинг та перевірки.

Висновки. Отже, в період коронакризи та на початку повномасштабної агресії з боку рф антикризова політика НБУ характеризується пом'якшенням заходів у сфері монетарного регулювання та банківського нагляду (виключення складає лише валютне регулювання). Такі заходи в умовах пандемічних обмежень дозволили дещо поживити розвиток кредитування та забезпечити накопичення банками необхідного капіталу. В умовах війни з урахуванням прогнозування суттєвого зростання інфляції та падіння ВВП цілком обгрунтованою виглядає монетарна рестрикційна політика з одночасним пом'якшенням макропруденційного інструментарію та низкою фіскальних заходів, які повинні сприяти відновленню банківського кредитування. Заходи, вжиті на початку тотальної війни, дозволили вгамувати паніку і пережити найважчі перші тижні війни: банківський сектор залишився за підсумками 2022 року прибутковим, маючи необхідний рівень ліквідності та вчасно виконуючи власні зобов'язання.

Список літератури

1. Tobias Adrian, Jose Berrospide and Romain Lafarguette. Macrofinancial Feedback, Bank Stress Testing, and Capital Charges. IMF Working Paper. October 11. 2021.
URL: https://www.bde.es/f/webbde/INF/MenuHorizontal/SobreElBanco/Conferencias/2021/4.1.Adrian_Berrospide_Lafarguette_Bank_Stress_Testing_Oct2021.pdf (дата звернення 27.12.2022)
2. Berrospide Jose M., Gupta A., and Matthew P. Seay. Un-used Bank Capital Buffers and Credit Supply Shocks at SMEs during the Pandemic. FEDS Working Paper No. 2021–43. 2021. DOI: <https://doi.org/10.17016/FEDS.2021.043>
3. Couaillier C., Duca M. Lo, Reghezza A., Rodriguez d'Acri C. and Scopelliti A. Bank capital buffers and lending in the euro area during the pandemic European Central Bank. Financial Stability Review. 2021.
URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/financial-stability/fsr/special/html/ecb.fsrart202111_01~111d31fca7.en.html (дата звертання 27.12.2022).
4. José Abad and Antonio Garcia Pascual. Usability of Bank Capital Buffers: The Role of Market Expectations. IMF Working Paper No. 22/021. 2022. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2022/01/28/Usability-of-Bank-Capital-Buffers-The-Role-of-Market-Expectations-511947> (дата звертання 7.02.2023).
5. Guiliana R. Have First-Time Buyers Continued to Default Less? Central Bank of Ireland Financial Stability Notes Vol. 2019, No. 14. 2019. URL: <https://www.centralbank.ie/publication/financial-stability-notes> (дата звертання 27.12.2022).
6. Kelly R., O'Malley T., and O'Toole C. Designing Macro-prudential Policy in Mortgage Lending: Do First Time Buyers Default Less? Central Bank of Ireland Research Technical Paper. 2015. URL: <https://ideas.repec.org/p/cbi/wpaper/02-rt-15.html> (дата звертання 27.12.2022).
7. Erlend Nier, Radu Popa, Maral Shamloo, and Liviu Voinea. Debt Service and Default: Calibrating Macroprudential Policy Using Micro Data. IMF Working Paper No. 19/182. 2019.
URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/08/22/Debt-Service-and-Default-Calibrating-Macroprudential-Policy-Using-Micro-Data-48533> (дата звертання 27.12.2022).
8. Divya Kirti, Yang Liu, Soledad Martinez Peria, Prachi Mishra, and Jan Strasky. IMF Policy Tracker for COVID-19. International Monetary Fund. June 2022. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2022/English/wpica2022114-print-pdf.ashx> (дата звертання 27.12.2022)
9. Жердецька Л.В. Координація монетарної та макропруденційної політики в умовах пандемії Covid-19. Економіка, фінанси, банківська справа та освіта: актуальні питання

розвитку, досягнення та інновації: матеріали VI Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конф. (Одеса, 15-16 квіт. 2021 р.). Одеса: ОНЕУ.

10. Rijkers B., Falcone G., Porto G, Artuc E. War-induced Food Price Inflation Imperils the. 1 Apr 2022. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/war-induced-food-price-inflation-imperils-poor> (дата звертання 27.12.2022).

11. IOM Ukraine Internal Displacement Report: General Population Survey - Round 7, 23 July 2022. International Organization for Migration, Ukraine. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-%E2%80%94internal-displacement-report-%E2%80%94general-population-survey-round-7-17-23-july-2022> (дата звертання 27.12.2022).

12. Звіт про фінансову стабільність, червень 2022 року. Financial stability report. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku> (дата звертання 27.12.2022).

References

1. Tobias Adrian, Jose Berrospide and Romain Lafarguette (2021) Macrofinancial Feedback, Bank Stress Testing, and Capital Charges. IMF Working Paper. October 11. Retrieved from https://www.bde.es/f/webbde/INF/MenuHorizontal/SobreElBanco/Conferencias/2021/4.1.Adrian_Berrospide_Lafarguette_Bank_Stress_Testing_Oct2021.pdf (date of access 27.12.2022)
2. Berrospide Jose M., Gupta A. & Matthew P. Seay (2021). Un-used Bank Capital Buffers and Credit Supply Shocks at SMEs during the Pandemic. FEDS Working Paper No. 2021–43. DOI: <https://doi.org/10.17016/FEDS.2021.043>
3. Couaillier C., Duca M. Lo, Reghezza A., Rodriguez d'Acri C. & Scopelliti A. (2021) Bank capital buffers and lending in the euro area during the pandemic European Central Bank. Financial Stability Review. Retrieved from https://www.ecb.europa.eu/pub/financial-stability/fsr/special/html/ecb.fsrart202111_01~111d31fca7.en.html (date of access 27.12.2022).
4. José Abad and Antonio Garcia Pascual (2022) Usability of Bank Capital Buffers: The Role of Market Expectations. IMF Working Paper No. 22/021.. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2022/01/28/Usability-of-Bank-Capital-Buffers-The-Role-of-Market-Expectations-511947> (date of access 7.02.2023).
5. Guiliana, R. (2019) Have First-Time Buyers Continued to Default Less? Central Bank of Ireland Financial Stability Notes. 14. Retrieved from <https://www.centralbank.ie/publication/financial-stability-notes> (date of access 27.12.2022).
6. Kelly, R., O'Malley, T., & O'Toole C. (2015) Designing Macro-prudential Policy in Mortgage Lending: Do First Time Buyers Default Less? Central Bank of Ireland Research Technical Paper. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/cbi/wpaper/02-rt-15.html> (date of access 27.12.2022).
7. Erlend Nier, Radu Popa, Maral Shamloo, and Liviu Voinea (2019). Debt Service and Default: Calibrating Macroprudential Policy Using Micro Data. IMF Working Paper No. 19/182. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/08/22/Debt-Service-and-Default-Calibrating-Macroprudential-Policy-Using-Micro-Data-48533> (date of access 27.12.2022).
8. Divya Kirti, Yang Liu, Soledad Martinez Peria, Prachi Mishra, and Jan Strasky (2022). IMF Policy Tracker for COVID-19. International Monetary Fund. June. Retrieved from <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2022/English/wpia2022114-print-pdf.ashx> (date of access 27.12.2022)
9. Zherdetska, L.V. (2021). Coordination of monetary and macroprudential policy in the conditions of the Covid-19 pandemic. Economy, finance, banking and education: current issues of development, achievements and innovations: materials of the 6th International Science-Practice. Internet Conf. (Odesa, April 15-16, 2021) Odesa: ONEU, [in Ukrainian].
10. Rijkers, B., Falcone G., Porto, G, & Artuc, E. (2022) War-induced Food Price Inflation Imperils. Apr. Retrieved from <https://cepr.org/voxeu/columns/war-induced-food-price-inflation-imperils-poor> (date of access 27.12.2022).
11. IOM Ukraine Internal Displacement Report: General Population Survey - Round 7, 23 July 2022. International Organization for Migration, Ukraine. Retrieved from <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-%E2%80%94internal-displacement-report-%E2%80%94general-population->

survey-round-7-17-23-july-2022 (date of access 27.12.2022).

12. Financial stability report. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku> (date of access 27.12.2022). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.01.2023

Прийнята до публікації 23.01.2023

МІСЦЕ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН БАНКІВ ЗІ СТЕЙКХОЛДЕРАМИ

Коваленко В. В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: kovalenko-6868@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2783-186X

Анотація. Метою статті є дослідження особливостей та механізмів корпоративної соціальної відповідальності та її місця у забезпеченні ефективної системи управління взаємовідносинами банків зі стейкхолдерами. У роботі визначено, що соціальна відповідальність передбачає добровільні дії банку, спрямовані на те, щоб у своїй діяльності враховувати інтереси суспільства, працівників, партнерів та інших стейкхолдерів. Корпоративна етика банку являє собою певну культуру взаємодії керівництва і персоналу між собою і з зовнішніми стейкхолдерами. Деталізовано основні кількісні критерії оцінювання рівня соціальної відповідальності банків через встановлення взаємовідносин: персонал (трудова відповідальність), споживачі, бізнес-партнери, суспільство та навколишнє середовище, держава (економічна відповідальність). З погляду управління соціальною відповідальністю у банках України доведено, що ця система поступово набирає обертів щодо сприйняття її стейкхолдерами. Банки реалізують соціальну активність, але цільові аудиторії не завжди зацікавлені в знайомленні із соціальною відповідальністю або самі установи недостатньо афішують свої успіхи у цьому напрямку діяльності. Дотримання соціальної відповідальності – це визначення зобов'язань, філософія поведінки управлінського персоналу, що впливає на поведінку, дії всього персоналу банку та сприяє сталому розвитку не лише самого підприємства, а й суспільства в цілому. У висновках наголошується, що сучасні принципи управління повинні сприяти формуванню комплексу дій, націлених на забезпечення безпеки та розвитку суб'єктів внутрішнього (добробут співробітників, акціонерів) і зовнішнього середовища банку (розвиток суспільства, збереження навколишнього середовища) зокрема, та людства в цілому, не порушуючи цінностей та правил, на яких базується корпоративна культура.
Ключові слова: стейкхолдери, корпоративне управління, корпоративна соціальна відповідальність, соціальні програми, банківський бізнес.

THE PLACE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN ENSURING AN EFFECTIVE SYSTEM OF BANKS 'RELATIONSHIPS WITH STAKEHOLDERS

Kovalenko Victoria, D.Sc. (Economics), Professor, Professor, Department of Banking, Odessa National University of Economics, Ukraine
e-mail: kovalenko-6868@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2783-186X

Abstract. In the article, the author considers the main aspects of the place of corporate social responsibility in ensuring an effective system of managing the relationship between banks and stakeholders. The purpose of the research article is to study the features and mechanisms of corporate social responsibility and its place in ensuring an effective system of managing the relationship between banks and stakeholders. It is substantiated that the social responsibility of business today is not only the reality of today, but also an urgent need of the world community. The management of a modern bank is one of the most important areas of activity, as banks have become at the center of economic, political and social nature. Therefore, there is a need to choose an adequate efficiency model; development and implementation of a system of tools that allow at all levels of the bank to make sound management decisions on resource provision in order to increase its value for all stakeholders, expressed in its profitability and stability of financial relations between them. The paper identifies that social responsibility involves voluntary actions of the bank aimed at taking into account the interests of society, employees, partners and other stakeholders. The bank's corporate ethics is a culture of interaction between management and staff among themselves and with external stakeholders. The author of the article identifies the main quantitative criteria for assessing the level of social responsibility of banks through the establishment of relationships, namely: staff (labor responsibility), consumers, business partners, society and the environment, the state (economic responsibility). It is proved that the observance of the principles of social responsibility is the definition of responsibility, the philosophy of management behavior that influences the behavior, actions of all bank staff, which in turn contributes to sustainable development not only the company but society as a whole. In the conclusions of the article, the author emphasizes that modern management principles should contribute to the formation of a set of actions aimed at ensuring security and development of internal (welfare of employees, shareholders) and external environment of the bank (social development, environment) and humanity as a whole rules. Corporate culture is based on them.

Keywords: stakeholders, corporate governance, corporate social responsibility, social programs, banking.

JEL Classification: G210; M140.

Постановка проблеми. Нові реалії України суттєво впливають на формування сприятливих умов для забезпечення інтересів громадян, бізнесу, суспільства і держави, подальшого розвитку країни як демократичної держави зі сталою та зростаючою ринковою економікою, держави, що керується європейськими політичними й економічними цінностями.

Діяльність банків тісно пов'язана із взаємодією з широким колом стейкхолдерів, які функціонують як всередині організації, так і за її межами. Широкий спектр теорій, розроблених у попередньому сторіччі, таких як SWOT-аналіз, теорія п'яти сил конкуренції Портера, теорія ланцюга створення вартості, агентська теорія, давали тільки часткову відповідь на питання про взаємодію підприємства із його стейкхолдерами [1].

До 2016 року банківська система України знаходилася у стані системної кризи, яка зумовлена сировинною моделлю розвитку національної економіки, постійним дефіцитом довгострокових банківських ресурсів, диспропорціями банківських балансів та неефективними діями монетарного регулятора, що в кінцевому результаті призвело до трикратної девальвації гривні, вразливості банків та їхніх клієнтів до валютних шоків. Починаючи з 2017 року, банківська система була повністю очищена і показує позитивні результати.

Управління сучасним банком є однією з найбільш важливих сфер діяльності, оскільки банки опинилися у центрі подій економічного, політичного та соціального характеру. Тому виникає потреба щодо вибору адекватної моделі ефективності; розробки та запровадження системи інструментів, які дозволяють на всіх рівнях банку приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо ресурсного забезпечення з метою зростання його цінності для всіх стейкхолдерів, вираженої у його прибутковості та стійкості фінансових відносин між ними [2, с. 76].

У цьому контексті актуалізується питання щодо визначення ролі корпоративної соціальної відповідальності у забезпеченні ефективної системи управління взаємовідносинами банків зі стейкхолдерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування та розвитку системи управління взаємовідносинами банків зі стейкхолдерами висвітлюються такими українськими ученими, як І. Вороначак [3] та В. Козуб [4]. У працях цих авторів розглядається питання міжнародних та національних моделей соціальної відповідальності бізнесу.

У наукових працях А. Антонова [5], О. Грішнєвої [6], Т. Лункіної [7], О. Олійник [8], розглядаються особливості розвитку корпоративної соціальної відповідальності у банківському секторі України.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій з цієї проблематики, наукові дослідження потребують подальшого розвитку. Дієвість механізму корпоративної соціальної відповідальності у сучасній банківській практиці можна визначити як таку, що потребує подальших досліджень, особливо це стосується її ролі у системі управління взаємовідносинами банків зі стейкхолдерами.

Мета дослідження. Мета статті полягає у дослідженні особливостей та механізмів корпоративної соціальної відповідальності та її місця у забезпеченні ефективної системи управління взаємовідносинами банків зі стейкхолдерами.

Основний матеріал. Соціальна відповідальність бізнесу нині – це не лише реалії сьогодення, але і нагальна необхідність світової спільноти.

У більшості праць висвітлення сутності поняття «соціальна відповідальність» здійснюється з врахуванням лише однієї ознаки або характерної риси досліджуваного поняття. Наприклад, М. Фрідман [9, с. 122], вважає, що єдина відповідальність бізнесу – це зростання прибутку акціонерів, оскільки бізнес допомагає суспільству уже тим, що виробляє товари, забезпечує його необхідними послугами і створює робочі місця. За теорією А. Керолла [5], Г. Боуена [6] підтримка соціальної відповідальності полягає у відповідності економічним, правовим, етичним і дискреційним очікуванням суспільства у наш час.

У 1999 році на Всесвітньому економічному форумі у Давосі Кофі Аннаном вперше було офіційно використано поняття «корпоративної соціальної відповідальності» [10]. У 2000 р. ООН ініціювала міжнародний рух у сфері дотримання прав людини, трудових відносин, навколишнього середовища і боротьби з корупцією – Глобальний договір (UN Global Compact, 2000). Зміст договору полягає у десяти принципах, якими має керуватись менеджмент суб'єктів господарювання з метою здійснення соціально відповідального

бізнесу.

Ми погоджуємося з думкою Я. Є. Вербицької, яка вважає, що конкурентна позиція передбачає визначення основних індикаторів, за допомогою яких можна оцінити досягнутий рівень стабільності ринкової кон'юнктури щодо капіталізації, збалансованості залучених і розміщених ресурсів банку та їх достатності [11, с. 52]. Водночас автор наголошує, що збалансованість залучених і розміщених ресурсів банку та їх достатності можлива тільки за умови встановлення у банку програми соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність передбачає добровільні дії банку, спрямовані на те, щоб у своїй діяльності враховувати інтереси суспільства, працівників, партнерів та інших стейкхолдерів. Корпоративна етика банку являє собою певну культуру взаємодії керівництва і персоналу між собою і з зовнішніми стейкхолдерами, часто на основі «кодексу честі», від неформальних правил і етичних норм до офіційної місії компанії, слідування яким дає бізнесу змогу зміцнити свої конкурентні позиції у довгостроковій перспективі [12, с. 19-20].

Можна виокремити підходи до класифікаційної оцінки соціально-відповідального бізнесу. Підходи, що мають на меті кількісну оцінку рівня соціальної відповідальності: оцінка рівня соціальних інвестицій, розрахунок кількісних показників оцінки соціальної відповідальності. Підходи, на основі яких здійснюється якісна оцінка соціальної відповідальності: складання соціальних рейтингів та соціальних звітів, розрахунок якісних показників соціальної відповідальності.

Основні кількісні критерії оцінювання рівня соціальної відповідальності банків наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні критерії оцінювання рівня соціальної орієнтованості банків у розрізі стейкхолдерів

Стейкхолдери (зацікавлені сторони)	Кількісні критерії
Персонал (трудова відповідальність)	співвідношення середнього розміру заробітної плати у банківських установах до середнього розміру заробітної плати у галузі; коефіцієнт плинності кадрів; частка працівників-інвалідів до загальної кількості працівників банківських установ; питома вага коштів, які виділені керівництвом на виплату премій та інших заохочувальних і компенсаційних виплат, у фонді оплати праці; кількість робітників, охоплених соціальними пільгами та які мають медичне страхування; частка працівників, які пройшли підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації у загальній чисельності працівників; частка розміру коштів, які були виділені на поточні витрати на охорону праці, техніку безпеки та службу безпеки у загальних витратах банківських установ
Споживачі	частка соціальних продуктів і послуг банків у загальному асортименті; частка мікrokредитів у загальному кредитному портфелі банків; рівень достовірності і добросовісності реклами фінансових продуктів і послуг
Бізнес-партнери	коефіцієнт виплати дивідендів; частка розміру коштів, які були виділені на публікацію соціальної звітності та соціальну рекламу у витратах на маркетинг; співвідношення розміру коштів, які були виділені на реалізацію соціальних проєктів та КСВ, до витрат на маркетинг банків
Суспільство та навколишнє середовище	частка розміру коштів, які були виділені на участь у благодійних акціях, в інших операційних витратах банків; на спонсорську допомогу місцевим культурним, освітнім та спортивним заходам, в інших операційних витратах банків

Держава (економічна відповідальність)	коефіцієнти податкового навантаження на банківський сектор; частка розміру коштів, які були виділені на реалізацію програм співпраці з органами державного управління та іншими громадськими організаціями, у валових витратах банків
---------------------------------------	---

Джерело: сформовано автором з використанням матеріалів [7; 13]

З погляду управління соціальною відповідальністю у банках України можна відзначити, що ця система поступово набирає обертів щодо сприйняття її стейкхолдерами. Банки реалізують соціальну активність, але цільові аудиторії не завжди зацікавлені в ознайомленні із соціальною відповідальністю або самі установи недостатньо афішують свої успіхи у цьому напрямку діяльності.

Проаналізуємо напрями корпоративної соціальної відповідальності у банківському секторі України на основі ТОП-10 банків (табл. 2).

Таблиця 2

Напрямки корпоративної соціальної відповідальності ТОП 10 банків України

Банк	Характеристика політики КСВ	Основні засоби реалізації
АТ «Ощадбанк»	Захист незахищених категорій населення	☐ інклюзивні відділення; ☐ соціальні кредити; ☐ допомога особам з вадами зору; ☐ допомога співробітниками банку тяжкохворим дітям; ☐ навчання у сфері фінансових послуг; ☐ реконструкція та оновлення об'єктів тощо
АТ «Райффайзен Банк Аваль»	Багатоаспектна	☐ прозоре ведення бізнесу; ☐ соціальний захист співробітників, аналіз задоволення роботою; ☐ економія всіх видів ресурсів; ☐ спонсорство, благодійництво у різних сферах
АБ «Укргазбанк»	Еконапряма	☐ ековідділення, екокредити, випуск екологічно чистих платіжних карток; ☐ фінансування енергозберігаючих проєктів
АТ «Альфа-Банк»	Допомога дітям-сиротам та тяжкохворим дітям	корпоративне волонтерство
АТ «Укрсиббанк»	Класична	☐ створення інклюзивних робочих місць; ☐ розвиток персоналу; ☐ дотримання прав людини та уникнення дискримінації; ☐ підтримка низько вуглецевої економіки; ☐ збереження культурної спадщини

АТ КБ «Приват-Банк»	Багатоаспектна	☐ комфортні умови праці; ☐ працевлаштування інвалідів; ☐ фінансова грамотність персоналу та населення; ☐ зменшення паперового документообігу; ☐ екологічна технологія інкасації; ☐ благодійний фонд
АТ «Укресімбанк»	Допомога медичним закладам та тяжкохворим дітям	☐ програма «Разом за життя»; ☐ платіжна карта з відрахуванням у благодійний фонд при кожній транзакції; ☐ досягнення високого рівня корпоративної культури; ☐ підтримка енергозберігаючих технологій
ПАТ «ПУМБ»	Багатоаспектна	☐ здоров'я та безпека співробітників; ☐ благополуччя та розвиток співробітників; ☐ розвиток місцевих спільнот; ☐ довкілля та енергоефективність; ☐ взаємодія із зацікавленими сторонами; ☐ корпоративне волонтерство; ☐ якість продукції та послуг; ☐ бізнес-етика
ПАТ «Креді Агріколь Банк»	Багатоаспектна	☐ розвиток людського капіталу; ☐ пільгові умови надання банківських послуг співробітникам банку; ☐ щомісячний день донора; ☐ благодійна допомога неприбутковим установам, дитячим будинкам; ☐ підтримка сектору енергоефективності; ☐ спонсорство у сфері культури, навчання, ІТ-технологій, агробізнесу
ПАТ «ОТП Банк»	Багатоаспектна	☐ інвестування у соціальні проекти; ☐ підвищення рівня добробуту громадян; ☐ поліпшення екологічної ситуації у країні; ☐ сприяння створенню оптимальних умов для реалізації інтелектуального і творчого потенціалу талановитої молоді.

Джерело: сформовано автором з використанням даних офіційних сайтів банків

Аналіз корпоративної соціальної відповідальності провідних банків України дозволяє виділити основні її напрями: захист незахищених категорій населення (особи з інвалідністю та вадами, постраждалі внаслідок проведення антитерористичної операції, тимчасово

переміщені особи, діти-сироти, тяжкохворі діти і дорослі та інші категорії населення); екологічний напрям роботи (використання енергоощадних приладів, економія всіх видів ресурсів, підтримання низько вуглецевої економіки, еко- кредитування, випуск екологічно чистих платіжних карток тощо); розвиток персоналу та підвищення рівня комфорту робочого місця та соціального захисту працівників, працевлаштування осіб з інвалідністю; корпоративне волонтерство, благодійництво та спонсорство.

Виходячи із вище зазначеного, доходимо висновку, що кожна банківська установа повинна мати таку рубрику з метою підвищення довіри до неї та ефективності управління конкурентною позицією банку. Формування рубрики соціальної відповідальності банків повинно виходити із позицій встановлення ініціатив соціально-відповідальної діяльності, дотримання принципів, визначення рівнів управління соціальною відповідальністю (табл. 3).

Таблиця 3

Основні положення формування соціальної відповідальності банків у системі забезпечення ефективного управління взаємовідносинами зі стейкхолдерами

Напрямок	Видові характеристики	Зміст
Ініціативи соціально-відповідальної діяльності банків	Благодійні справи	залучення уваги суспільства до певної соціальної потреби або допомога у зборі коштів, залучення учасників та волонтерів
	Благодійний маркетинг	зобов'язання робити внески або відраховувати відсотки від обсягів продажу на благодійну справу
	Корпоративний соціальний маркетинг	підтримка кампаній покращення суспільного здоров'я або безпеки та сприяння захисту навколишнього середовища
	Корпоративна філантропія	пожертвування безпосередньо благодійній організації зазвичай у вигляді грошових грантів, подарунків та / або товарів і послуг
	Волонтерська робота в інтересах суспільства	підтримка та заохочення працівників щодо допомоги місцевим громадським організаціям та ініціативам
	Соціально-етичні підходи до ведення бізнесу	впровадження практики ведення бізнесу та інвестиції, що сприяють підвищенню добробуту суспільства та збереженню навколишнього середовища
Рівні управління соціальною відповідальністю	Внутрішній	реалізація банком соціальної відповідальності перед персоналом (створення сприятливих умов праці, соціальний розвиток колективу, сприятливий психологічний клімат, підвищення кваліфікації персоналу, можливість працівників приймати участь в управлінні банком)
	Зовнішній	реалізація соціальної відповідальності перед клієнтами банку (задоволення потреб клієнтів на найвищому рівні)
	Соціальний	реалізація соціальної відповідальності перед громадою, суспільством (в межах території, на якій працює банк сприяння стійкому розвитку суспільства через участь у вирішенні соціальних проблем, підвищення рівня культурного розвитку населення, стимулювання ділової активності)

Принципи	Відкритість та прозорість діяльності	банк має прозоро та об'єктивно здійснювати підготовку обов'язкової фінансової звітності по національним та міжнародним стандартам, а саме: результати фінансової та операційної діяльності; власність на великі пакети акцій та розподіл прав голосу; фактори ризику, що прогножуються; питання, пов'язані з працівниками та зацікавленими особами; структура і політика управління та організаційна структура банку; розкриття системи ціноутворення на банківські послуги та продукти
	Спрямованість діяльності на побудову доброзичливих і взаємовигідних відносин з усіма зацікавленими	ґрунтується на безперечному дотриманні принципів корпоративного управління і ділової етики, прийнятих у світовій фінансовій практиці
	Неухильне виконання вимог законодавства та протидія усім видам корупції	чітке дотримання законодавства України: банківського, адміністративного, податкового та іншого
	Стимулювання формування громадянського суспільства через благодійні та спонсорські програми	реалізується у процесі проектування нових продуктів та послуг банку, у рамках процесу внутрішніх консультацій, з урахуванням фінансової безпеки банку та потреби суспільства

Джерело: сформовано автором з використанням матеріалів [7; 13]

Отже, дотримання соціальної відповідальності – це визначення зобов'язань, філософія поведінки управлінського персоналу, що впливає на поведінку, дії всього персоналу банку та сприяє сталому розвитку не лише самого підприємства, а й суспільства в цілому. Менеджмент соціальної відповідальності є джерелом виникнення корпоративної соціальної відповідальності.

Тобто сучасні принципи управління повинні сприяти формуванню комплексу дій, націлених на забезпечення безпеки та розвитку суб'єктів внутрішнього (добробут співробітників, акціонерів) і зовнішнього середовища банку (розвиток суспільства, збереження навколишнього середовища) зокрема, та людства в цілому, не порушуючи цінностей та правил, на яких базується корпоративна культура.

Виходячи з такої логіки, можна визначитися з основними принципами соціально відповідального менеджменту банку у системі корпоративної культури, а саме: принцип відповідальності перед працівниками, принцип доброчесності, принцип послідовності щодо розвитку, принцип цілісності та взаємовигідності, принцип перспективності.

На підставі вищезазначеного, можна схематично представити модель менеджменту соціальної відповідальності у системі корпоративної культури банку (рис. 1).

Корпоративна культура у банках повинна включати такі компоненти як: уявлення про місію; ціннісні установки; моделі поведінки; стиль керівництва; діюча система комунікації; норми ділового спілкування між членами колективу і з клієнтами; шляхи вирішення конфліктів; прийняті в організації традиції і звичаї та символіка.

Удосконалення системи корпоративної відповідальності у банках України можливе за рахунок врахування зарубіжного досвіду, використовуючи технологію бенчмаркінгу.

Процес управління корпоративними соціальними програмами повинен складатися з п'яти етапів: визначення пріоритетів соціальної політики, створення спеціальної структури управління соціальними програмами, реалізація програм навчання у сфері соціальної відповідальності, реалізація соціальних програм, оцінка та доведення до відома зацікавлених сторін результатів соціальних програм.

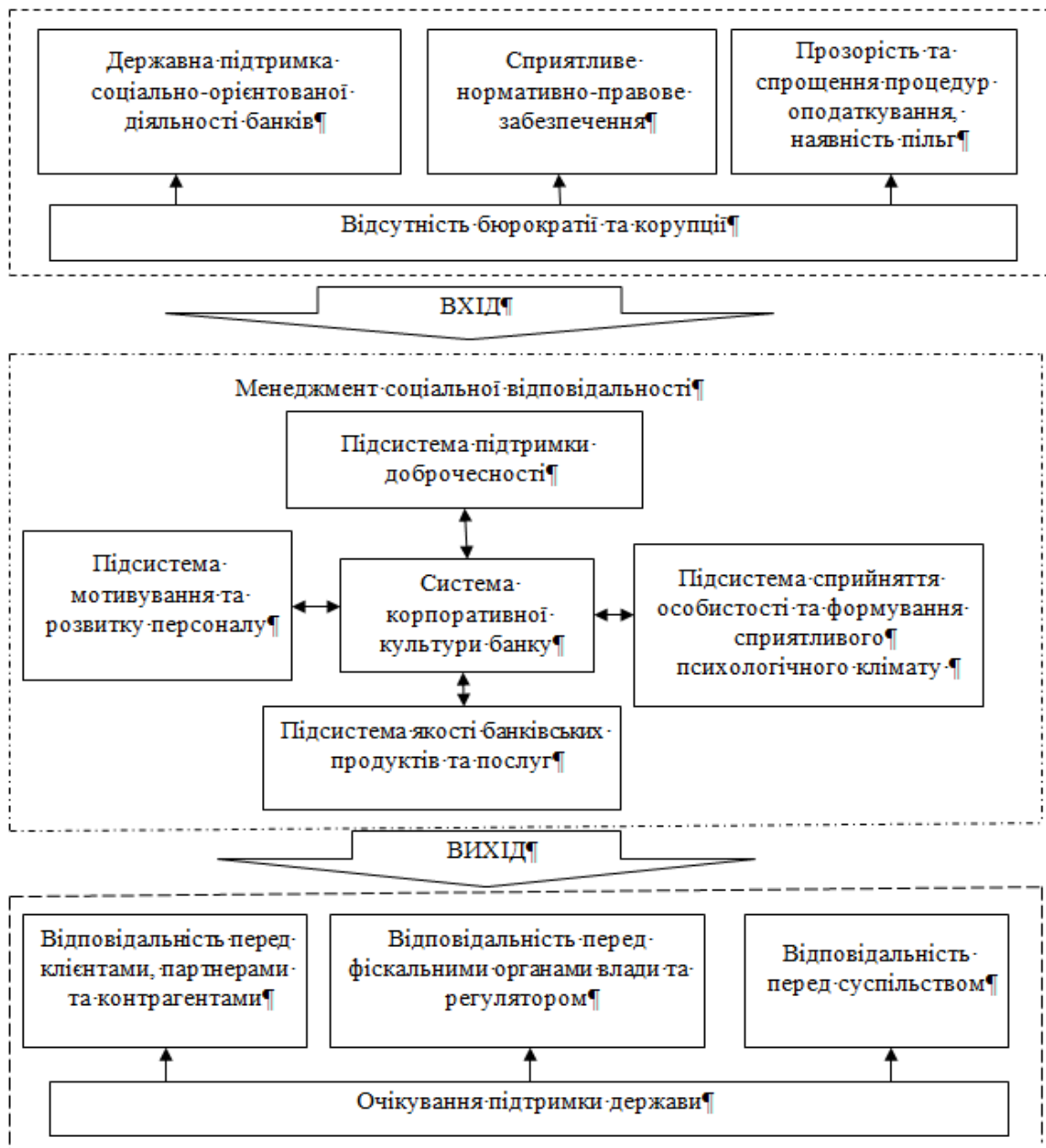

Рис. 1 Модель менеджменту соціальної відповідальності банку

Джерело: авторська розробка

Процес використання корпоративної соціальної відповідальності у відносинах банку зі стейкхолдерами повинен передбачати наступні заходи: створення сприятливої корпоративної культури; формування ефективної системи матеріальних та нематеріальних стимулів для персоналу банку; інвестиції у навчання та підвищення кваліфікації персоналу; формування прозорої системи роботи банку, забезпечення достатнього рівня підзвітності перед акціонерами та іншими основними стейкхолдерами; надання якісних та конкурентоспроможних послуг клієнтам, професійне обслуговування, проведення роботи з інформування про послуги, що надаються; виконання нормативних вимог Національного банку України, вчасне подання звітності, виконання вимог щодо договорів рефінансування; сумлінне ведення бухгалтерського обліку, дотримання законодавства, вчасна сплата податків; тісна взаємодія з акціонерами, вчасна виплата дивідендів тощо; забезпечення високої якості корпоративного управління; належне управління фінансовими та нефінансовими ризиками; дотримання правил сумлінної конкуренції, виконання зобов'язань за всіма договорами вчасно та в повному обсязі [2,

с. 82].

В Україні для оцінки банківського сектору застосовується індекс прозорості, який здійснює оцінку веб-сайтів компаній на предмет розкриття інформації та діяльності у сфері корпоративної соціальної відповідальності за 4 основними критеріями: звітність, зміст, навігація, доступність. Також формується рейтинг управління корпоративною репутацією «Репутаційні активісти» від журналу «Бізнес», Агентства PR-Service та Noks Fishes, що відображає репутацію банківських установ згідно з соціальною орієнтованістю та позиціями (табл. 4).

Таблиця 4

Рейтингування банківських установ відповідно до репутаційних активістів 2021 р.

№	Банківська уста- нова	Репутаційна стабільність	Іміджевий капітал КСВ	Медіа активність	Інноваційний підхід	Антикризова стійкість	Середній бал
1	Приватбанк	38,87	35,45	37,09	38,09	36,18	185,68
2	Універсалбанк	34,80	33,00	35,60	35,80	34,00	173,20
3	Альфа-банк Україна	35,11	33,11	32,00	32,44	31,22	163,88
4	Ідея банк	34,00	32,50	32,00	31,50	32,75	162,75
5	Таскомбанк	32,86	28,00	34,57	30,26	32,29	157,88
6	Ощадбанк	34,50	31,36	32,82	28,64	30,51	156,78
7	Укргазбанк	33,83	32,02	32,17	29,09	29,67	156,78
8	Райффайзен Банк Аваль	32,67	30,22	31,44	28,06	29,56	151,95
9	Мегабанк	29,50	28,50	29,00	29,50	31,00	147,50
10	Укрексімбанк	32,60	32,14	29,14	25,98	27,29	147,15

Джерело: сформовано автором з використанням матеріалів [16]

Слід відмітити, щороку рейтинг банків відповідно до репутаційних активістів змінюється. Так, наприклад, Приватбанк у 2019 р. посідав 3 позицію, а у 2020 р. – 4 позицію. Відповідно до першої позиції, яку банк зайняв у 2021 р., можна стверджувати про вдосконалення системи корпоративної соціальної відповідальності, що позитивно впливає на взаємовідносини зі стейкхолдерами.

Висновки. В результаті дослідження було встановлено, що під стейкхолдерами банку слід розуміти групи економічного впливу (фізичні та юридичні особи), які мають фактичний вплив на певні етапи ланцюга створення вартості, прийняття управлінських рішень комерційного банку, можуть сприяти або перешкоджати досягненню цілей установи, а також обмежувати її доступ до певних видів ресурсів або такий вплив може бути потенційним, тобто виникати внаслідок діяльності соціально-економічних суб'єктів.

Нині більшість досліджень, пов'язаних із теорією стейкхолдерів, спрямовані саме на ідентифікацію інтересів зацікавлених сторін. Тому необхідним є зміщення акценту на визначення саме цілей, яких необхідно досягти при взаємодії з кожним зі стейкхолдерів; чинників, що впливають на досягнення цих цілей та можливих ризиків.

Отже, соціально відповідальний бізнес у банківському секторі характеризується багатогранністю напрямків роботи. Банки використовують здебільшого класичні моделі корпоративної соціальної відповідальності: соціальна та екологічна, які в результаті розгалужуються на різні види соціальної підтримки та роботи. Аналіз засвідчив, що найбільші банки використовують декілька варіацій корпоративної соціальної відповідальності. Здійснюючи вплив на різні сторони життя суспільства, банки використовують розгалужену

систему корпоративної соціальної відповідальності або обирають один напрямок роботи і реалізують його в повному обсязі.

До напрямків розвитку корпоративної соціальної відповідальності на основі бенчмаркінгу можна віднести: боротьба з голодом, підтримка постраждалих від стихійних лих; інклюзивні банкомати; усунення гендерної дискримінації; програми фінансування житла; догляд за безпритульними тваринами; перехід до відновлюваних джерел енергії; баланс між роботою та сім'єю; полегшення виходу на роботу з відпустки по догляду за дитиною; боротьба з відмиванням коштів; менеджмент фінансових злочинів; проведення антикорупційної політики; відповідальний маркетинг; підтримка та нагородження соціально відповідальних установ; підтримка здоров'я співробітників, управління стресами; робота з політиками та академічними і дослідницькими установами; зменшення викидів вуглекислого газу; відмова від одноразових стаканчиків; відпустки при бажанні здійснювати волонтерську діяльність; сертифікація персоналу, який працює з особами з інвалідністю; системи перетворення мови на текст; програми стажування студентів; робота вдома та мобільна робота; екологічна освіта та «зелені» облигації.

Список літератури

1. Бездітний В. Корпоративне управління в банках України. Розгляд нормативного регулювання експертами. Юридична газета. 2013. № 49. С. 12–13.
2. Коваленко В. В., Сергеева О. С. Стейкхолдери та їх вплив на розвиток банківського бізнесу. Економічний дискурс. Міжнародний науковий журнал. 2020. Вип. 2. С. 75-85. DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-2-8>.
3. Ворончак І. О. Національні моделі соціальної відповідальності бізнесу: особливості та механізм формування. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 17. С. 24-29. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-4>.
4. Козуб В. О., Чернишова Л. О. Вплив зарубіжного досвіду на формування вітчизняної моделі соціально-відповідального бізнесу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 25. Ч.1. С. 121-125.
5. Антонов А. В. Напрями стимулювання розвитку корпоративної соціальної відповідальності: зарубіжний досвід. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 8. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=926>. (дата звернення 10.12.2022).
6. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2011. №1(15). С. 39-46.
7. Лункіна Т. І., Каратай Т. М. Оцінка соціально-орієнтованої політики у банківських установах України. «Modern Economics». 2017. №6. С. 130-137.
8. Олійник Л. В. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в банківському секторі України. Фінанси, облік, банки. 2019. № 1 (24). С. 57-67. DOI:<http://dx.doi.org/10.31558/2307-2296.2019.1.6>
9. Fridman M. The Social Responsibility of Business is to increase its Profits. New York Times Magazine. 1970. 13 September. P. 122-126.
10. Sardak S., Bilskaya O., Simakhova A. Potential of economy socialization in the context of globalization. Economic Annals-XXI. 2017. № 164 (3-4). P. 4-8.
11. Вербицька Я. Є. Напрями забезпечення конкурентної позиції банків України. Стан, проблеми та перспективи вдосконалення економіки України: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 2-3 жовтня 2015 р.) / За заг. ред.: М. М. Палінчак, В. П. Приходько, А. Krynski. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Ч. 2. С. 51-54.
12. Благов Ю. Е. Концепция корпоративной социальной ответственности и стратегическое управление. Российский журнал менеджмента. 2004. №3. С. 17-34.
13. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження. URL: http://www.un.org.ua/files/Concept_Paper.pdf. (дата звернення 12.12.2022).
14. Котлер Ф., Армстронг Г. Основы маркетинга : пер. с англ. [9-е изд.]. М. : Издательский дом «Вильямс», 2003. 1200 с.
15. Ласукова А. С. Сутність поняття «соціальна корпоративна відповідальність» та його впровадження в банках України. Научный вестник ДГМА. 2011. №1 (7). С. 286-290.

16. Репутационные активисты. Результаты рейтинга. URL:<http://repactiv.com.ua/ru/results>. (дата звернення 15.12.2022).

References

1. Bezditnyy, V. (2013). Corporate governance in Ukrainian banks. Consideration of regulatory regulation by experts. *Yurydychna hazeta*, 49, 12–13. [In Ukrainian].
2. Kovalenko, V.V, Sergeeva, O.S. (2020). Stakeholders and their impact on the development of the banking business. *Ekonomichnyy diskurs. Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal*, 2, 75-85. DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-2-8>. [In Ukrainian].
3. Voronchak, I. O. (2018). National models of social responsibility of business: features and mechanism of formation. *Ekonomika i suspil'stvo*, 17, 24-29. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17--4>. [In Ukrainian].
4. Kozub, V.O., Chernyshova, L.O. (2019). The influence of foreign experience on the formation of the domestic model of socially responsible business. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. 25, 1, 121-125. [In Ukrainian].
5. Antonov, A.V. (2015). Areas of stimulating the development of corporate social responsibility: foreign experience. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=926>. (Accessed 10, Desember, 2022). [In Ukrainian].
6. Grishnova, O.A. (2011). Social responsibility in the context of overcoming the systemic crisis in Ukraine] *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika*, 1(15), 39-46. [In Ukrainian].
7. Lunkina, T.I., Karatay, T.M. (2017). Assessment of socially-oriented policy in banking institutions of Ukraine. «Modern Economics», 6, 130-137. [In Ukrainian].
8. Oliynyk, L.V. (2019). Development of corporate social responsibility in the banking sector of Ukraine] *Finansy, oblik, banky*, 1 (24), 57-67. DOI: [http // dx.doi.org / 10.31558 / 2307-2296.2019.1.6](http://dx.doi.org/10.31558/2307-2296.2019.1.6). [In Ukrainian].
9. Fridman, M. (1970). The Social Responsibility of Business is to increase its Profits. *New York Yimes Magazine*, 13 September, p. 122-126.
10. Sardak, S., Bilskaya, O., & Simakhova, A. (2017). Potential of economy socialization in the context of globalization. *Economic Annals-XXI*, 164 (3-4), 4-8.
11. Verbytska, Ya.Ye. (2015). Directions for ensuring the competitive position of Ukrainian banks. *Stan, problemy ta perspektyvy vdoskonalennya ekonomiky Ukrayiny: materialy dopovidey Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Uzhhorod, 2-3 zhovtnya 2015 r.) / Za. zah. red.: M. M. Palinchak, V. P. Prykhod'ko, A. Krynski. Uzhhorod: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2, 51-54. [In Ukrainian].*
12. Blagov, Yu. E. (2004). The concept of corporate social responsibility and strategic managementto *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta*, 3, 17-34. [In Russian].
13. Social responsibility of business: understanding and implementation. Retrieved from http://www.un.org.ua/files/Concept_Paper.pdf.
14. Kotler, F., Armstrong, G. (2003). *Osnovy marketinga*. M.: Publishing house "Williams". [In Russian].
15. Lasukova, A.S. (2011). The essence of the concept of "social corporate responsibility" and its implementation in the banks of Ukraine. *Nauchnyy vestnyk DHMA*, 1 (7), 286-290. [In Ukrainian].
16. Reputational activists. Rating results. Retrieved from <http://repactiv.com.ua/ru/results>.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2023
Прийнята до публікації 23.01.2023

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДХОДІВ ДО РОЗРОБЛЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ БАНКІВ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Лозинська О. І., аспірант кафедри митної справи і фінансових послуг, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна
e-mail: olgalozinskaya1@gmail.com
ORCID ID:0000-0003-2882-3546

***Анотація.** Метою статті є дослідження особливостей і уточнення сутності та структури ринку фінансових послуг на основі узагальнення теоретичних і методичних аспектів трансформації існуючих підходів до розроблення маркетингової стратегії банку в умовах розвитку процесів діджиталізації економіки. У роботі визначено, що ринок фінансових послуг є складовою фінансової системи, яка припускає використання відповідної інфраструктури та інноваційних фінансових технологій і призначена для обслуговування реального сектору економіки, являє собою систему ринків, інститутів та економічних відносин між окремими суб'єктами, призначених для купівлі-продажу фінансових послуг, в результаті чого відбувається рух фінансових ресурсів і задовольняються потреби учасників у необхідних грошових коштах та отриманні додаткового доходу від їх розміщення. Цифровізація економіки суттєво впливає на всі аспекти функціонування ринку фінансових послуг, змінюючи його інституційну структуру, фінансові технології та інструменти, впливаючи на особливості взаємовідносин між суб'єктами ринку. Конкретизовано класифікаційну ознаку «користувач фінтехпослуг» з точки зору маркетингового підходу до визначення структури ринку FinTech інновацій. Сформовано трьохвимірну структурну модель ринку фінансових послуг в умовах діджиталізації економіки, яка відображає три вектори розвитку ринку фінансових послуг, а саме, диверсифікацію ринків (та інститутів) фінансових послуг; диверсифікацію FinTech інновацій (та фінансових технологій); диверсифікацію та збільшення споживачів фінтехпослуг (що обумовлене зростанням рівня фінансової інклюзії). Узагальнено існуючі підходи до розробки маркетингової стратегії банку, що дозволило стверджувати, що він є складним комплексним процесом і представляє собою синтез ситуаційного, системного, клієнтоорієнтованого, конкурентоорієнтованого, продуктового та клієнтського підходів. Запропоновано власне визначення фінансової послуги як соціально-економічної категорії, яка відображає спрямованість на задоволенням індивідуальних фінансових потреб споживачів, врахування їх інтересів та пов'язана з систематичним, на постійній основі виконанням операцій із фінансовими активами, що призводить до отримання споживчої вартості, фінансового продукту, прибутку або соціального ефекту на основі врахування маркетингового підходу та визначення ряду переваг. Визначено перелік показників (параметрів-характеристик) для оцінки рівня діджиталізації окремих банків. Розглянуто складові банківського маркетингміксу «7Р» в умовах цифрової трансформації банківської діяльності, запропоновано методичний підхід до оцінки цифрової трансформації банківського маркетингу на основі побудови його цифрового профілю. Обґрунтовано важливість системного впровадження цифрових інструментів банківського маркетингу. Запропоновано методичний підхід до встановлення взаємозалежності розвитку українського ринку платіжних карток та нефінансових секторів економіки країни для пояснення характеру зміни ситуації на ринку банківських платіжних карток з урахуванням динаміки параметрів економічного розвитку, що створює підґрунтя для визначення моделей, які будуть придатними для практичного використання на етапі прогнозування впливу процесів діджиталізації на реальний сектор економіки та сферу банківського маркетингу фінансових послуг. У висновках доведено, що діджиталізація економіки здійснює значний вплив на розвиток ринку фінансових послуг як в усьому світі, так і в Україні зокрема, обумовлюючи технологічні, продуктові, структурні зрушення, певні трансформаційні процеси, які вимагають адекватного аналізу та інструментів прогнозування. Це дозволить забезпечити банкам реалізацію їх конкурентних переваг на основі дослідження й визначення впливу або взаємозв'язку між параметрами рівня діджиталізації і рівнем конкурентоспроможності на ринку фінансових послуг на основі системної взаємодії і розширенням складу учасників ринку, використання технічних засобів, платформ, що вимагає формування іншої бізнес-моделі, заснованої на інтеграції інноваційних інструментів та рішень в єдиній екосистемі.*

***Ключові слова:** банківський маркетинг, діджиталізація економіки, маркетингова стратегія банку, ринок фінансових послуг, цифрова трансформація.*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF TRANSFORMATION OF APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF MARKETING STRATEGY OF BANKS IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

Lozynska Olha, Ph. D. student of the Department of Customs and Financial Services, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine
e-mail: olgalozinskaya1@gmail.com
ORCID ID:0000-0003-2882-3546

Abstract. The purpose of the article is to study the features and clarify the essence and structure of the financial services market based on generalization of theoretical and methodological aspects of transformations of existing approaches to the development of a bank's marketing strategy in the context of the development of the processes of digitalization of the economy. The paper defines the financial services market as a component of the financial system, which involves the use of appropriate infrastructure and innovative financial technologies and is intended to serve the real sector of the economy, is a system of markets, institutions and economic relations between individual entities intended for the purchase and sale of financial services, resulting in the movement of financial resources and satisfying the needs of participants in the necessary funds and obtaining additional income from their placement. The digitalization of the economy significantly affects all aspects of the functioning of the financial services market, changing its institutional structure, financial technologies and instruments, and influencing the peculiarities of relations between market participants. The author specifies the classification feature "user of financial services" in terms of a marketing approach to determining the structure of the FinTech innovation market. A three-dimensional structural model of the financial services market in the context of the digitalization of the economy is formed, which reflects three vectors of development of the financial services market, namely, diversification of financial services markets (and institutions); diversification of FinTech innovations (and financial technologies); diversification and increase in consumers of FinTech services (due to the growing level of financial inclusion). The existing approaches to the development of a bank's marketing strategy are generalized, which allowed to assert that it is a complex integrated process and is a synthesis of situational, systemic, customer-oriented, competitive, product and client approaches. The author proposes her own definition of financial service as a socio-economic category which reflects the focus on meeting individual financial needs of consumers, taking into account their interests and is associated with systematic, ongoing operations with financial assets, which leads to obtaining consumer value, financial product, profit or social effect based on the marketing approach and determining a number of advantages. The list of indicators (parameters-characteristics) for assessing the level of digitalization of individual banks is determined. The components of the bank marketing mix "7P" in the context of digital transformation of banking activities are considered, a methodological approach to assessing the digital transformation of bank marketing based on building its digital profile is proposed. The importance of systematic implementation of digital banking marketing tools is substantiated. A methodological approach to establishing the interdependence of the development of the Ukrainian payment card market and non-financial sectors of the country's economy is proposed to explain the nature of changes in the situation on the bank payment card market, taking into account the dynamics of economic development parameters, which creates the basis for determining models that will be suitable for practical use at the stage of forecasting the impact of digitalization processes on the real sector of the economy and the sphere of bank marketing of financial services. The conclusions prove that the digitalization of the economy has a significant impact on the development of the financial services market both globally and in Ukraine in particular, causing technological, product, structural shifts, certain transformational processes that require adequate analysis and forecasting tools. This will allow banks to realize their competitive advantages based on the study and determination of the impact or relationship between the parameters of the level of digitalization and the level of competitiveness in the financial services market based on systemic interaction and expansion of market participants, the use of technical means, platforms, which requires the formation of a different business model based on the integration of innovative tools and solutions in a single ecosystem.

Keywords: bank marketing, digitalization of the economy, bank marketing strategy, financial services market, digital transformation.

JEL Classification: G210; M310.

Постановка проблеми. Практика функціонування учасників відносин в умовах діджиталізації (цифровізації) економіки, потребує нових теоретичних положень та методичних підходів до забезпечення безпеки фінансового ринку України. В умовах нестабільного економічного середовища набувають актуальності питання визначення перспектив розвитку, а також конкретизації напрямів та методів управління фінансами економічних агентів, адаптації її до особливостей етапу розвитку ринку фінансових послуг, вирішення сучасних проблем в аспекті зміни нормативно-правової бази регламентації діяльності учасників грошово-кредитного ринку України.

Поява та розвиток FinTech інновацій призвели до суттєвих трансформацій параметрів фінансових послуг, що в свою чергу призвело до якісно нових форм взаємодії між власниками та користувачами фінансових послуг, фінансовими посередниками. Цифрові технології певним чином вплинули на зміну ролі держави на ринку фінансових послуг, на підходи та інструменти у роботі фінансових інституцій, на очікування та звички клієнтів, обумовили розвиток демократизації фінансових послуг та зростання фінансової інклюзії.

Трансформаційні процеси цифровізації відбуваються і на ринку фінансових послуг, викликаючи його суттєві структурні зміни, підвищуючи рівень складності, відповідно змінюючи вимоги клієнтів і законодавства. В умовах діджиталізації ринку фінансових послуг важливо виявити та проаналізувати найсуттєвіші тенденції його розвитку, урахування яких дозволить виділити найбільш важливі аспекти діяльності основних учасників фінансових ринків.

За останні десять років вітчизняний фінансовий ринок трансформувався з моделі традиційного корпоративного бізнесу банків до цілих екосистем банківського та небанківського ринків. В сучасному світі на ринку фінансових послуг відкриті банківські послуги та відкриті дані продовжують залишатися центром як для діючих банків, так і для конкурентів. Fintech-компанії не лише пропонують ціннісні пропозиції, орієнтовані на

споживача, але й використовують можливості для допомоги діючим банкам, використовуючи відкритий банкінг (наприклад, обмін даними, управління клієнтами, згода, надання прав та цифрові послуги управління ідентичністю). Зі свого боку, стає поширеною практика, коли діючі банки об'єднуються з фінтех-компаніями, щоб отримати доступ до технологій, необхідних для покращення їх досвіду роботи з клієнтами.

Використання фінансових технологій (FinTech) є ключовою ознакою діяльності сучасних фінансових компаній, які використовують фінансові інновації в поєднанні з можливостями ІТ і, тим самим, дозволяють реалізувати додаткові можливості розвитку ринку фінансових послуг. Застосування нових підходів на етапі взаємодії фінансових установ (банків та інших) з користувачами фінансових послуг (клієнтами банків) створює значний синергетичний ефект від поєднання таких можливостей, підвищує рівень комфорту споживачів фінансових послуг, продукує умови для забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в країні, та в загальному сенсі сприяє формуванню цифрового простору і позитивного іміджу економіки країни.

Аналіз показників статистики в аспекті існуючих тенденцій цифровізації фінансового ринку України підтверджує достатньо високий потенціал для забезпечення зростання фінтех-компаній та відповідних сервісів, що є свідченням високого рівня його конкурентоспроможності. Сучасні методики інтегральної оцінки діджиталізації світової економіки у розрізі окремих галузей свідчать про масштабні зміни у відносинах між учасниками фінансових відносин (державні установи, фінтех-компанії, «класичні» учасники фінансового ринку, інвестори, суспільство) під впливом інтеграції як традиційних, так і інноваційних цифрових технологій.

Глобальний розвиток цифрових технологій останнього десятиріччя створив передумови для реалізації зусиль усіх учасників фінансових відносин під наглядом регуляторів усього світу, зокрема й центральні банки країн ЄС, в аспекті впровадження цифрових валют.

У цьому контексті актуалізується необхідність уточнення змісту поняття «фінансова послуга» та визначення структури ринку фінансових послуг в умовах діджиталізації економіки на основі узагальнення підходів до розроблення маркетингової стратегії банку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливі аспекти визначення сутності та структурування ринку фінансових послуг досліджували І. В. Абрамова [1], Н. М. Внукова [2], Л. М. Горбач [3], Д. І. Дема [1], О. Б. Каун [3], Ю. М. Коваленко [4], І. В. Недільська [1], В. М. Трокоз [1], М. С. Рахман [5], І. О. Школьник [6], В. В. Шевцова [5].

Дослідженню впливу цифровізації економіки на ринок фінансових послуг присвятили свої праці В. В. Коваленко [7], А. Я. Кузнецова [8], А. А. Мазаракі [9], В. І. Міщенко [10], А. Ю. Семенов [11].

Теоретичні аспекти поняття фінансової послуги досліджувались такими науковцями, як М. Дубина [12], І. Подзигун [13], С. Науменкова [14], С. Міщенко [14], М. Рахман [5], В. Шевцова [5] та інші.

Слід відмітити, що в багатьох працях з теорії маркетингу значна увага приділяється саме підходам до вибору маркетингової стратегії [15]. Сьогодні найбільш широко в практичній діяльності застосовують наступні підходи: 1) підхід, оснований на матриці І. Ансоффа «товар-ринок»; 2) матриця «Бостон консалтинг груп»; 3) матриця «Мак Кінсі – Дженерал Електрик»; 4) програма побудована на впливі ринкової стратегії на прибуток (PIMS); 5) стратегічна модель Портера; 6) матриця балансу життєвих циклів СГП.

Можна виділити два основних поведінкових підходи до розробки маркетингової стратегії на рівні суб'єкта господарювання (підприємства, банку): 1) клієнтоорієнтований підхід (спрямований, перш за все, на дослідження поведінки споживачів, визначення факторів, що спонукають споживачів до зміни своєї поведінки, аналізу їхніх потреб, рівню задоволення цих потреб та орієнтацію маркетингової політики та стратегії діяльності саме на задоволення існуючих потреб споживача, клієнта); 2) конкурентоорієнтований підхід (полягає у тому, що підприємство при розробці та реалізації маркетингової стратегії досліджує поведінку конкурентів і фактори, що спонукають конкурентів до зміни своєї поведінки на ринку; головна мета такого підходу – обійти конкурента, наприклад, за ціною, якістю або асортиментом продукції, швидкістю подачі товару-новинки на ринок, а потім сформуванню у споживача уявлення, що саме ця продукція задовольнить якусь його потребу, активно доводячи інформацію до потенційного клієнта про наявність такого товару та її унікальні відмінності від аналогічної продукції інших продавців на ринку).

На етапі систематизації науковець Болгов В. Є. [16] в своєму дослідженні виділяє: 1) системний підхід – комплексний процес з чітким алгоритмом дій та використання методів й інструментів, опирається на чітку теоретичну базу, що дозволяє прогнозувати результати

впровадження цієї стратегії; 2) ситуаційний підхід – процес прийняття управлінських рішень, що базується на виборі єдиного можливого із певної множини можливих, виходячи з мінливості оточуючого середовища, знань, вмінь та навичок керівних органів, розвинутої інтуїції, реакції та відповідальності управлінців.

Це дозволяє зазначити, що системний та ситуаційний підходи є найефективнішим засобом розробки маркетингових управлінських рішень в умовах ринкових коливань завдяки злагодженості та упорядкованості. Крім того, розробка сучасної маркетингової стратегії має представляти собою синтез системного та ситуаційного підходів, що дозволяє поєднати комплексність з швидкою реакцією на умови мінливого зовнішнього середовища. На думку Кобця Д. Л. [17] будь-який підхід до розробки маркетингової стратегії повинен враховувати цільові сегменти ринку. Як зазначає Васильєва Т. А. [18] у процесі розробки сучасних підходів маркетингової стратегії банку необхідним є створення корпоративної ідентичності бренду банку. Ідентичність бренду банку – це унікальний набір ознак, за якими споживачі впізнають банківську установу серед конкурентів (ці ознаки можуть бути як матеріальні, так і змістовні). У процесі функціонування та стратегічного розвитку банку формування підходів щодо розробки ефективної маркетингової стратегії банку базується на завоюванні споживачів через якісну розробку його бренду.

В іншій науковій праці дослідники [19] виділяють продуктовий (вирішується задача, як продати той чи інший банківський продукт) та клієнтський (вирішується задача як залучити та утримати ту чи іншу групу споживачів банку, якнайповніше задовольнити їх потреби в банківському обслуговуванні та побудувати взаємовигідні ефективні відносини з ними) підходи.

Вплив процесів цифровізації на банківський маркетинг досліджувався багатьма вітчизняними і закордонними вченими, серед них: Б. Луців [20], В. Коваленко [21], В. Міщенко [10], С. В. Міщенко [10], Т. Гірченко [22], Э. Д. Маккарти, А. Hanlon [23], D. Chaffey та інші.

Відокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій з цієї проблематики, теоретичні підходи до уточнення сутності та співвідношення понять «фінансовий ринок» та «ринок фінансових послуг» потребують подальшого розвитку.

Цифрова екосистема передбачає забезпечення набору гнучких послуг, здатних швидко адаптуватися до постійно мінливих потреб бізнесу, інтегруючи автоматизацію технологічних операцій, відносини зі споживачами і зростання ринків. При цьому в масштабі національної економіки залишається невіршеним багатоаспектний комплекс проблем, починаючи з формату правового поля, врахування певної моделі функціонування цифрової валюти, використання ключової технології та інших.

Використання ефективного методичного інструментарію дозволить порівнювати ефективність функціонування економік світу, створювати відповідні рейтинги та в подальшому проводити аналіз факторів, які дозволили окремим країнам досягти таких значущих результатів. Це вимагає необхідності проведення системних досліджень з метою систематизації і узагальнення досвіду використання відповідного інструментарію оцінювання ступеня діджиталізації як на рівні економік країн (макрорівень), так і відповідних сфер діяльності (галузей або секторів), а також для визначення і порівняння рівня цифровізації окремих банків (мікроекономічний аспект).

Залишаються не в повній мірі розробленими теоретичні аспекти набуття нових якостей моделі банківського маркетингу в умовах цифрових трансформацій та методичні підходи до оцінки рівня цифровізації комплексу маркетингових інструментів банків.

Мета дослідження. Мета статті полягає в уточненні сутності та структури ринку фінансових послуг на основі дослідження теоретичних і методичних аспектів трансформацій існуючих підходів до розроблення маркетингової стратегії банку в умовах розвитку процесів діджиталізації сучасної економіки.

Основний матеріал. Виходячи з результатів узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності та співвідношення понять «фінансовий ринок» та «ринок фінансових послуг», треба визнати їх тісний зв'язок, багатоаспектність та неоднозначність їх трактування більшістю вчених. В той же час, треба відзначити, що переважає точка зору про рівноцінність фінансового ринку та ринку фінансових послуг як складових фінансової системи, та про пріоритетну роль фінансового ринку як механізму розподілу фінансових ресурсів.

Отже, узагальнення трактувань ринку фінансових послуг дає підстави надати наступне визначення: ринок фінансових послуг є складовою фінансової системи, яка припускає

використання відповідної інфраструктури та інноваційних фінансових технологій і призначена для обслуговування реального сектору економіки, являє собою систему ринків, інститутів та економічних відносин між окремими суб'єктами, призначених для купівлі-продажу фінансових послуг, в результаті чого відбувається рух фінансових ресурсів і задовольняються потреби учасників у необхідних грошових коштах та отриманні додаткового доходу від їх розміщення. Цифровізація економіки суттєво впливає на всі аспекти функціонування ринку фінансових послуг, змінюючи його інституційну структуру, фінансові технології та інструменти, впливаючи на особливості взаємовідносин між суб'єктами ринку. З точки зору маркетингового підходу до визначення структури ринку FinTech інновацій, найбільш далекосяжною є класифікаційна ознака «користувач фінтехпослуг».

Врахування цієї класифікаційної ознаки та виду FinTech інновацій дозволяє сформуванню трьохвимірну структурну модель ринку фінансових послуг в умовах діджиталізації економіки, перевагами якої є можливості:

визначити горизонтальний (декілька фінтехпослуг для одного сегменту споживачів фінансових послуг) та вертикальний ринок (одна послуга для багатьох сегментів споживачів фінансових послуг) для кожної фінтехпослуги;

визначити, до якого сегменту ринку фінансових послуг відноситься та чи інша FinTech інновація, а значить, яким саме фінансовим установам доцільно впроваджувати таку інновацію;

позиціонувати FinTech інновацію на ринку фінансових послуг, що поряд із сегментуванням ринку користувачів фінансових послуг надасть можливості щодо розробки ефективних маркетингових стратегій для фінансових установ, які є учасниками ринку фінансових послуг.

Результати узагальнення існуючих підходів до розробки маркетингової стратегії банку, дозволяють стверджувати, що він є достатньо складним комплексним процесом і представити їх у графічному вигляді на рис. 1.

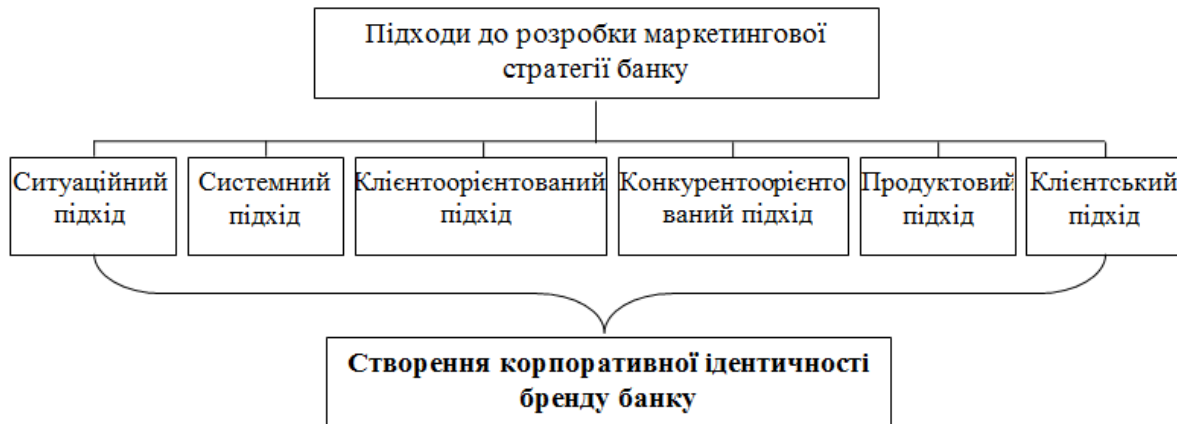

Рис. 1. Узагальнення підходів до розробки маркетингової стратегії банку

Джерело: авторська розробка

Вважаємо, що ефективна розробка сучасної маркетингової стратегії має представляти собою синтез ситуаційного, системного, клієнтоорієнтованого, конкурентоорієнтованого, продуктового та клієнтського підходів. Саме поєднуючи усі розглянуті підходи, банк змушений під час розробки маркетингової стратегії оцінювати свої сильні і слабкі сторони з точки зору можливостей і загроз зовнішнього та внутрішнього середовищ, клієнтів й конкурентів, продуктів та послуг тощо.

Діджиталізація фінансової сфери передбачає підвищення рівня клієнтоорієнтованості та кастомізації фінансових послуг (один із шляхів відійти від конкурентів, стати унікальним брендом із певним набором товарів чи послуг), актуалізує персоналізований підхід до споживачів та використання різноманітних каналів продажів – віртуальних, гібридних, гнучких тощо.

В Україні переваги діджиталізації ринку фінансових послуг реалізуються не в повній

мірі, що обумовлено низкою факторів, серед яких: низький рівень фінансової грамотності населення, незадовільний рівень захисту прав споживачів, брак довіри до фінансових інститутів, недостатня спроможність населення до заощаджень. В цих умовах відкривається можливість забезпечити зміну поведінки споживачів фінансових послуг через впровадження ефективних маркетингових інструментів.

Урахування маркетингових аспектів за результатами досліджень дозволило надати власне визначення фінансової послуги. Отже, у межах маркетингового підходу, фінансова послуга – соціально-економічна категорія, яка відображає спрямованість на задоволенням індивідуальних фінансових потреб споживачів, врахування їх інтересів та пов'язана з систематичним, на постійній основі виконанням операцій із фінансовими активами, що призводить до отримання споживчої вартості, фінансового продукту, прибутку або соціального ефекту.

Використання маркетингового підходу до трактування поняття фінансової послуги має ряд переваг, а саме: націлює на фінансові потреби споживачів, чим забезпечується клієнтоорієнтованість та персоналізація послуги; підкреслює важливість надання фінансових послуг в інтересах споживачів, що гарантує підвищення їх довіри до фінансових інститутів; акцентує увагу на споживчій вартості фінансового продукту як результату надання фінансової послуги, що підвищує її привабливість та кастомізацію.

В національних реаліях і врахування умов параметрів інтеграції економіки до європейської спільноти НБУ реалізував перший етап інноваційного проекту в платіжній сфері щодо випуску власної ЦВЦБ – е-гривні. Цілком позитивний результат ключового моменту діджиталізації національної економіки став можливим завдяки певним попереднім заходам: ретельному аналізу міжнародного досвіду; дослідженню правових аспектів, макроекономічного ефекту, а також визначенню чітких підходів до проектування оптимальної бізнес моделі.

Заслужують на увагу результати практичної частини впровадження даного інноваційного проекту – випуску обмеженої кількості е-гривні на основі технології блокчейн-платформи “е-гривня”, що дозволило сформулювати певні позиції параметрів для розуміння характеристики електронної гривні, виходячи з того, що: е-гривня розглядається як цифрова валюта, що імітується НБУ; е-гривня може бути визначена як національна цифрова валюта, що є фіатною валютою; е-гривня має відповідати обов'язковій умові – обмінюватись без обмежень на готівкові або безготівкові кошти у співвідношенні 1:1; е-гривня не є дохідним інструментом, отже, це засіб платежу, а не накопичення.

При цьому слід зазначити, що на етапі реалізації пілотного проекту залишається остаточно невирішеним питання – Е-гривня може бути як анонімною ЦВЦБ, так і з ідентифікацією користувача. Для його остаточного вирішення НБУ у перспективі слід зробити принциповий вибір, оскільки кожний варіант має свої переваги і недоліки.

У межах Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року розроблено перелік заходів, дій та визначено виконавців, а також перелік індикаторів досягнення стратегічних цілей в кожному з трьох стратегічних напрямів: розвинена кешлес-економіка; високий рівень цифрової та фінансової грамотності; стала фінтех-екосистема.

На етапі розробки фінтех-стратегії було використано законодавчу базу та практичний досвід щодо впровадження підходів до розбудови фінтеху провідними фінрегуляторами (США, Великої Британії, Сінгапуру, ОАЕ, Казахстану, Австралії, Литви та Угорщини), а також результати системних досліджень щодо побудови сталих екосистем від Deloitte, World Bank, KPMG, ESMA, ЕВА, McKinsey, European Commission, CB Insights [24, 25].

Основними індикаторами визначено:

- перехід більшості учасників ринку на стандарти відкритого банкінгу та інструменти віддаленої ідентифікації та верифікації;
- запуск регуляторної «пісочниці» та зростання кількості інноваційних продуктів, протестованих у ній, до 16-20 на рік;
- збалансований розвиток усіх ніш фінтеху;
- поширення використання інноваційних технологій у наглядових та регуляторних процесах;
- підвищення цифрової та фінансової грамотності населення, а також рівня підготовки професійних кадрів на ринку (особливо напередодні імплементації PSD2) та розвиток талант-пулу на базі академічного середовища;
- входження Національного банку України до Глобальної мережі фінансових інновацій (GFIN) [26].

Відображення і розширення результатів Індексу цифрової економіки та суспільства (DESI)

шляхом пошуку індикаторів, які відображають аналогічні трансформації в країнах, що не входять до ЄС здійснюється на основі розрахунку двох індексів, які в свою чергу визначаються п'ятьма індикаторами: 1) зв'язок (розширення широкосмужової інфраструктури та її якість); 2) людський капітал – цифрові навички (необхідні для використання можливостей, які формуються в умовах розвитку цифрового суспільства); 3) використання громадянами Інтернету (різні види діяльності, що здійснюються громадянами в Інтернеті); 4) інтеграція бізнес-технологій (діджиталізація бізнесу і розвиток каналу онлайн-продажів); 5) цифрові державні послуги (діджиталізація державних послуг і формування електронного уряду).

Існують також й інші методики вимірювання рівня діджиталізації на рівні окремих галузей економіки (Міжнародного союзу електрозв'язку), що є свідченням про те, що універсальної методики, яка враховує сучасні умови їх функціонування.

Інша ситуація складається при вирішенні даної проблеми на мікрорівні. Існуючого усталеного і загальноприйнятого переліку показників для оцінки рівня діджиталізації окремих банків в сучасному вимірі часу для здійснення їх порівняння і рейтингування не існує. Труднощі з доступом до офіційної інформації щодо параметрів вимірювання окремих аспектів інноваційної діяльності мають місце і також не є систематизованими, обов'язковими. Такий стан речей призводить до неможливості формування «класичної» системи показників з метою оцінювання рівня діджиталізації окремого банку в аспекті порівняння його з іншим.

Вирішення даного завдання (формування системи показників), на наш погляд, можливе за рахунок відбору певних параметрів-характеристик діяльності банків, які використовують інноваційні фінансові технології і можуть бути визначені усіма банками у якості загальноприйнятних при оцінюванні, що призводить або може призвести до якісних змін (результативності діяльності). Це в першу чергу може бути пов'язано і з розвитком клієнтської бази, кількістю персоналу, новими видами та кількістю фінансових послуг, фінансових сервісів, зростанням прибутку, і розширенням географії діяльності банку.

Результати дослідження даної проблеми дозволяють підтвердити доцільність при визначенні переліку показників (параметрів-характеристик) враховувати й наступні кількісні параметри такої співпраці (кількість транзакцій, кількість стартапів-проектів; обсяги їх фінансування; кількість віддалено ідентифікованих клієнтів; зміна кількості платіжних сервісів; спрощення й прискорення платежів; застосування систем тучного інтелекту на етапі попередження шахрайських або ризикових операцій; підвищення рівня автоматизації бізнес-процесів та використання великих баз даних; зменшення ризику, фінансових і інших видів втрат від своєчасних заходів забезпечення кібербезпеки, надійності сервісів, їх токенизація та ін.).

Це висуває також нові завдання перед банківським маркетингом та призводить до суттєвої трансформації моделі самого маркетингу. На зміну традиційній моделі «4P» (продукт, ціна, місце та просування) приходять більш адаптовані до цифрової економіки моделі, серед яких, на наш погляд, особливий інтерес викликає модель «7P»: продукт, просування, ціна, місце, люди, процеси, фізичне оточення.

Модель «7P» була розроблена Е. Джеромом Маккарті та опублікована в книзі «Основи маркетингу. Управлінський підхід» (1960р.), але зараз науковці називають цю модель структурою «7P» для комплексу цифрового маркетингу [23].

Розглянемо більш детально компоненти моделі «7P» в аспекті їх застосування для цифрового банківського маркетингу.

Перше «P» – «Продукт» – в умовах цифровізації банківської діяльності припускає впровадження інноваційних банківських продуктів/послуг, заснованих на цифрових технологіях – FinTech інновацій, FinTech-стартапів.

Друге «P» – «Ціна», на наш погляд, включає в себе інструменти підвищення ефективності ціноутворення на банківські продукти/послуги через автоматизацію ціноутворення на основі банківських інформаційних платформ.

Третє «P» – «Місце» включає канали надання банківських послуг за межами традиційного відділення банку за допомогою самообслуговування через різні канали комунікацій (банкомати та термінали самообслуговування, телефонний банкінг, СМС-банкінг, інтернет-банкінг та мобільний банкінг) [21, с.116].

Четверте «P» – «Просування» включає, цифрові інструменти просування банківських продуктів на ринок: цифрову рекламу, контентмаркетинг, маркетинг у соціальних медіа (SMM), пошукове просування (SEO), трафік-менеджмент (traffic management), E-mail маркетинг, CRM (управління взаємовідносин зі споживачами), контекстну рекламу тощо

[22, с. 61].

П'яте «Р» – «Люди» зосереджує увагу на банківському персоналі, бо саме персонал реалізує маркетингові комунікації з клієнтами. У форматі цифрового банківського маркетингу до банківського персоналу підвищуються вимоги стосовно навичок та компетенцій щодо аналізу потреб і мотивацій попиту окремих соціальних груп населення, а також орієнтація на пріоритет загальнолюдських цінностей [20, с. 28]. Інноваційні аспекти взаємодії банків з клієнтами вимагають формування у банківського персоналу нових професійних навичок, відповідно з боку банків – нових підходів до найму персоналу, тренінгів та систем мотивації, розробки методів зворотного зв'язку, впровадження маркетингових інформаційних систем. Інструменти цифрового маркетингу надають банківському персоналу можливість формувати персоніфікований профіль клієнта, аналізувати його поведінкову модель та вподобання та як результат, визначати оптимальні маркетингові інструменти забезпечення лояльності клієнтів.

Шосте «Р» – «Процеси» включає інструменти цифрового банкінгу, які дозволяють інтегрувати банківські технології та людські ресурси, при цьому дотримуючись правильного балансу, виходячи з потреб цільової аудиторії та особливостей продукту [22], синергетичне поєднання цифрових інструментів і каналів маркетингових комунікацій в єдину систему.

Сьоме «Р» – «Фізичне оточення» включає інструменти формування корпоративної культури, іміджу, бренду банку, які формують своєрідне середовище споживача у мовах цифровізації банківської діяльності та повинні ґрунтуватись на підставі уявлень та очікувань клієнтів про банківські продукти та послуги. Завдання брендів доцільно визначати та вирішувати, на основі результатів динамічного аналізу існуючих проблем споживачів банківських послуг, можливості якого значно розширюються з використанням цифрових інструментів (таргетинг, ретаргетинг, Веб-аналітика, лідогенерація, Big Data тощо).

Рівень впровадження інструментів банківського цифрового маркетингу в розрізі комплексу інструментів «7Р» може бути індикатором визначення позиції банку щодо співвідношення в його діяльності стратегій традиційного, інтернет або цифрового маркетингу. Такий підхід дозволяє визначати цифровий профіль банку стосовно використовуваних ним стратегій (табл. 1).

Таблиця 1

Цифровий профіль маркетингу банку (умовний приклад)

Комплекс 7Р	Традиційний банківський маркетинг				Інтернет-маркетинг банку				Цифровий банківський маркетинг			
	Оцінка рівня впровадження цифрового маркетингу, балів											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Продукт												
Ціна												
Місце												
Просування												
Люди												
Процеси												
Фізичне оточення												

Джерело: авторська розробка

Під цифровим профілем маркетингу банку будемо розуміти стан цифровізації комплексу банківських маркетингових інструментів, оцінений експертами за 12-бальною шкалою. Пропонуємо ввести наступну градацію рівнів цифровізації банківської діяльності у балах та у відсотках:

1 – 4 балів означає, що в середньому до 33% банківських маркетингових інструментів є цифровими. Це свідчить про низький рівень цифровізації банківського маркетингу та про застосування банком переважно традиційного маркетингу;

5 – 8 балів означає що в середньому до 66% банківських маркетингових інструментів є цифровими. Це свідчить про середній рівень цифровізації банківського маркетингу та про застосування банком переважно Інтернетмаркетингу;

9 – 12 балів означає що в середньому до 100% банківських маркетингових інструментів є цифровими. Це свідчить про високий рівень цифровізації банківського маркетингу та про застосування банком переважно цифрового маркетингу.

Таким чином, вважаємо важливим гармонійне поєднання всіх інструментів банківського маркетингміксу на основі цифрових технологій, саме такий підхід дозволить реалізувати синергетичний ефект системної цифрової трансформації банківського маркетингу та банківської діяльності в цілому.

Сучасний процес розвитку фінансових технологій характеризується розширенням спектру фінансових інструментів цифрової економіки. Враховуючи безперервне зростання питомої ваги та значення цифрових товарів, а також відповідних інструментів і способів їх оплати, сучасну цивілізацію можна обґрунтовано назвати цифровою. До нових функцій можна віднести ті, які, окрім традиційних платіжних засобів, готівкових та безготівкових розрахунків, підтверджують збільшення поширення цифрових інструментів та криптовалют. Зростають обсяги та кількість платежів, які здійснюються через небанківські фінансові установи.

В порівнянні з більшістю країн світу Україна має унікальний досвід прискореного впровадження нових платіжних систем та інструментів. Лише у 1996 році в Україні почали роботу міжнародні карткові платіжні системи Visa та EuroPay International (партнер MasterCard). Так, вже у 2003 році Україна посідала третє місце у Східній Європі за кількістю виданих пластикових карток. Для створення досить розвиненої інфраструктури для обслуговування платіжних карток Україні знадобилося лише 6-7 років прискореного розвитку, тоді як, природно, США та країни Західної Європи витратили на таку ж відстань понад 30 років.

Результати, отримані при аналізі досліджуваних параметрів та відповідної статистичної інформації, дали змогу сформулювати систему показників (табл. 1): кількість банків, що беруть участь у карткових платіжних системах (bm); кількість діючих банкоматів (atm); кількість діючих POS-терміналів (pos); кількість активних власників карток (ch); кількість активних карток (ac); кількість безготівкових операцій з картками (в млн. грн. (sumu) і одиниць (sumc)); кількість операцій з виведення готівки (у млн. грн. (sumu) та одиниць (sumc)).

Таблиця 1

Показники та їх умовні позначення на етапі аналізу взаємного впливу досліджуваних факторів

Умовні позначення	Опис показників
bm	Частка банків у банківській системі, які є учасниками карткових платіжних систем
atm	Кількість банкоматів на 1000 осіб
pos	Кількість POS-терміналів на 1000 осіб
ch	Конкретна кількість власників БПК С
ac	Певна кількість активних карток
clu	Частка безготівкових операцій у загальній сумі
cu	Частка касових операцій у загальній сумі
sumu	Сума операцій з БПК (млн. грн.)
trn	Річний оборот на активну картку (дол. США)
clc	Частка безготівкових операцій у загальній кількості
cc	Частка касових операцій у загальній кількості
sumc	Кількість операцій з БПК (млн шт.)
pop	Населення України (тис. чол.)
exc	Курс гривні до долара
gdp	ВВП (млн. грн.)
gdpp	Зростання ВВП
gdppcu	ВВП на душу населення (у грн.)

gdppcd	ВВП на душу населення (у дол. США)
unemp	Рівень безробіття
infl	Рівень інфляції
ipp	Індекс промислового виробництва
ort	Роздрібний товарообіг
izp	Індекс реальної заробітної плати

Дані результатуів аналізу динаміки розвитку ринку платіжних карток в Україні за такими показниками: кількість банкоматів та POS-терміналів на 1000 осіб (pos); частка безготівкових розрахунків та операцій з видачі готівки в загальному обсязі (clс) дозволили графічно представити на рис. 2 динаміку змін інфраструктури карткового обслуговування, а на рис. 3 – представлено графічні результати порівняння динаміки зміни параметрів платіжної інфраструктури та частки операцій з безготівковими розрахунками.

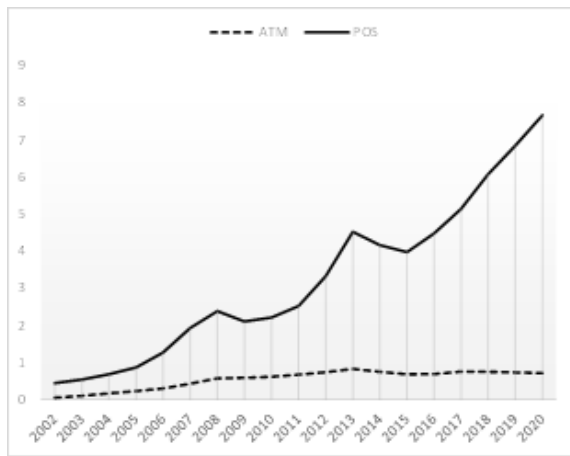

Рис. 2. Кількість банкоматів і POS-терміналів на 1000 осіб

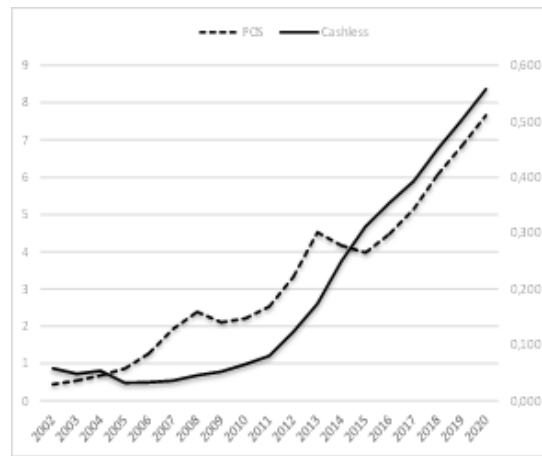

Рис. 3. Порівняння динаміки зміни параметрів платіжної інфраструктури та частки безготівкових розрахункових операцій

Результати аналізу даних, показані на рисунках, свідчать про те, що приблизно до 2010–2012 рр. зростання кількості POS-терміналів призвело до збільшення частки безготівкових операцій. А після цього періоду причинно-наслідкові зміни змінилися, і зростання інтересу до безготівкових розрахунків вже стало причиною вдосконалення платіжної інфраструктури.

У даних табл. 2 виділяються коефіцієнти кореляції між окремими нефінансовими показниками економічного розвитку та показниками розвитку ринку БПК.

Таблиця 2.

Співвідношення між нефінансовими показниками розвитку економіки України та показниками ринку БПК

Показники	bm	atm	pos	ac	clu	sumu	trn
unemp	0,1075	-0,0094	0,2139	-0,3328	0,4236	0,3046	0,0729
infl	0,8853	0,7011	0,9495	0,658	0,9767	0,9623	0,7993
ipp	-0,2206	-0,0715	-0,3877	0,2194	-0,6025	-0,4865	-0,2143
ort	0,8884	0,9562	0,8682	0,8888	0,6633	0,6982	0,9153
izp	0,917	0,8955	0,9558	0,8406	0,8154	0,86	0,9686
Sum(ABS)	3,0188	2,6337	3,3751	2,9396	3,4815	3,3116	2,9704

Джерело: власні розрахунки у STATA

Серед розглянутих показників економічного розвитку країни в нефінансових секторах найбільш міцні зв'язки з показниками ринку платіжних карт мають роздрібний товарообіг

(ort), індекс реальної заробітної плати (izr), індекс інфляції (infl). розвиток. Зв'язок між показниками розвитку ринку платіжних карток і такими показниками, як рівень безробіття та індекс промислового розвитку, виявився незначним.

У свою чергу, отримані дані забезпечують передумови для створення моделей розвитку ринку цифрових платіжних інструментів; ці моделі будуть придатними для практичного використання для прогнозування впливу цифровізації на реальний сектор економіки та сферу послуг.

З прийняттям у червні 2021 року Закону України "Про платіжні послуги" створено основи для модернізації української платіжної інфраструктури. Це дозволить зробити ринок платіжних послуг прозорішим та відкритим для нових гравців, розширити спектр доступних в Україні платіжних рішень та суттєво підвищити якість надання платіжних послуг. Встановлено новий режим електронних грошей в Україні, який передбачає, що емітентами електронних грошей в Україні зможуть бути не тільки банки. Інші визначені Законом надавачі платіжних послуг (крім надавачів нефінансових платіжних послуг та фінансових установ, що мають право на надання платіжних послуг) зможуть випускати електронні гроші та здійснювати операції з ними, в тому числі відкривати та обслуговувати електронні гаманці.

Запровадження Концепції відкритого банкінгу (Digital Banking), яка у повному обсязі буде реалізована у 2025 році, зобов'язує установи, які обслуговують рахунки клієнтів, надавати, за згодою клієнтів, постійний доступ до їхніх рахунків та фінансової інформації іншим надавачам платіжних послуг і дозволить: клієнтам – мати доступ до своїх рахунків, відкритих у різних надавачах платіжних послуг, через один застосунок; надавачам платіжних послуг – пропонувати клієнтам нові сервіси щодо доступу до їхньої інтегрованої платіжної інформації від різних надавачів платіжних послуг в одному місці, та мати технологічну можливість обмінюватися клієнтською інформацією в режимі реального часу.

Актуальним прикладом новітніх банківських продуктів та технологій сучасної діджиталізованої економіки може бути використання платіжних терміналів, безконтактних та мобільних платежів, QR-платежів, електронних та цифрових гаманців, операції з крипто валютами, впровадження правил щодо електронних грошей в Європейському Союзі, діяльність нових фінансових провайдерів електронних грошей.

Новітні технології та інструменти фінансових послуг надають можливість споживачам отримати доступ до фінансової інформації та інших мобільних фінансових послуг за допомогою мобільних застосунків, здійснювати операції в мережі системи PayPal, з'ясовувати як за допомогою чат-ботів побудувати довірливі стосунки між фінансовими провайдерами та споживачами (що є особливо важливим на етапі вибору маркетингової стратегії банку), навчитись використовувати інтерактивні платформи для обслуговування клієнтів.

Висновки. В результаті дослідження було встановлено суттєвий вплив цифровізації економіки на ринок фінансових послуг обумовив необхідність врахування його структурних змін, спричинених появою та динамічним розвитком FinTech інновацій. Запропонована трьохвимірна модель ринку фінансових послуг відображає три вектори розвитку ринку фінансових послуг, а саме, диверсифікацію ринків (та інститутів) фінансових послуг; диверсифікацію FinTech інновацій (та фінансових технологій); диверсифікацію та збільшення споживачів фінтехпослуг (що обумовлене зростанням рівня фінансової інклюзії).

Уточнення трактування сутності поняття фінансової послуги за маркетинговим підходом відповідає сучасним викликам цифрової економіки щодо підвищення ролі споживачів, клієнтів фінансових інститутів на ринку фінансових послуг, забезпечує орієнтацію на необхідність залучення широких верств населення до процесу споживання фінансових продуктів. Використання переваг маркетингової концепції щодо вирішення проблем ринку фінансових послуг потребує розробки ефективних маркетингових стратегій.

Доведено, що діджиталізація економіки здійснює значний вплив на розвиток ринку фінансових послуг як в усьому світі, так і в Україні зокрема, обумовлюючи технологічні, продуктові, структурні зрушення, певні трансформаційні процеси, які вимагають адекватного аналізу та прогнозування, що обумовлює доцільність проведення подальших наукових досліджень в цьому напрямі.

В межах заходів з підвищення рівня фінансової грамотності населення додатковим питанням з точки зору актуалізації маркетингового аспекту діджиталізації є необхідність популяризації цифрової валюти центрального банку (ЦВЦБ) як нового інструменту серед населення з метою набуття цим інструментом статусу дійсно масового продукту, який би

обов'язково вмістив і врахував вже існуючі усталені звички користувачів.

З метою досягнення європейських стандартів на фінансовому ринку, а також виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та інших міжнародно-правових зобов'язань України дорожня карта реалізації Стратегії 2025 включає заходи та дії, спрямовані на імплементацію актів законодавства ЄС у сфері фінансових послуг, яка є продовженням Комплексної програми розвитку фінансового сектору України.

Актуалізовано увагу до результатів огляду світових тенденцій щодо впровадження цифрової валюти окремими країнами світу з використанням методу компаративного аналізу, визначаючи критерії їх позитивного і негативного розвитку: Доцільно констатувати про наявність різноспрямованих тенденцій у розрізі відповідних заходів центральних банків країн, які обумовлюють і підтверджують різноспрямовану динаміку – як позитивні, так й негативні зрушення. В умовах глобального розвитку процесів діджиталізації фінансового ринку Україна має, хоча і віддалені, перспективи щодо налагодження комунікації з іншими регіонами світу як невід'ємної конкурентної переваги з врахуванням характеристик її географічного положення та інших визначальних показників.

Запропонований підхід до формування системи показників оцінки рівня діджиталізації фінансових установ заслуговує на увагу на етапі формування маркетингової стратегії банку в умовах поглиблення процесів цифровізації національної економіки як складової загальної стратегії забезпечення конкурентоспроможності банку на ринку фінансових послуг. Це дозволить забезпечити банкам реалізацію їх конкурентних переваг на основі дослідження й визначення впливу або взаємозв'язку між параметрами рівня діджиталізації і рівнем конкурентоспроможності на ринку фінансових послуг на етапі прийняття управлінських рішень.

Результатом якісної розробки маркетингової стратегії банку є створення корпоративної ідентичності бренду банку, а саме: колективне розуміння відмітних ціннісних властивостей і характеристик, яке дає можливість не тільки втримати існуючі позиції на ринку банківських послуг, але й збільшувати цільову аудиторію клієнтів. Запропонований методичний підхід до визначення цифрового профілю банківського маркетингу дозволяє встановити, на якому етапі розвитку банківського маркетингу знаходиться той чи інший банк, визначити вузькі місця в процесах цифрової трансформації банку, розробити відповідну стратегію подальшого розвитку. Теоретикометодичні аспекти формування банком таких стратегій можуть розглядатись як напрям подальших наукових досліджень.

Таким чином, можна зробити загальний висновок, сучасним і прогресивним моментом у розумінні цифрової трансформації банків, у тому числі їх маркетингових стратегій, розвитку необанків, функціонування сфери фінансових послуг є фундаментальна зміна принципів діяльності інноваційних компаній. Все далі виникають ситуації, коли поява нового продукту і технологічного рішення передбачає складну системну взаємодію з іншими продуктами, розширенням складу учасників ринку, використання технічних засобів, платформ і вимагає формування іншої бізнес-моделі, що заснована на інтеграції інноваційних інструментів та рішень в єдиній екосистемі.

Список літератури

1. Ринок фінансових послуг: навч. посібник / Д. І. Дема, І. В. Абрамова, І. А. Шубенко, Л. В. Недільська, В. М. Трокоз. [2-е вид. перероб. і допов.]. - К.: Алерта, 2013. – 376 с.
2. Розвиток ринків фінансових послуг в умовах європейської інтеграції : монографія / наук. ред. та кер. кол. авт. д-р екон. наук, проф. Н. М. Внукова. Х.: ТО Ексклюзив, 2014. 218 с.
3. Горбач Л. М., О. Б. Каун О.Б. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. Л. М. Горбач, К.: Кондор, 2006. 436 с.
4. Коваленко Ю. М. Фінансовий ринок і ринок фінансових послуг: сутність, сегменти, суб'єкти. Фінанси України, 2013. №1. С. 101 – 112.
5. Рахман М. С., Шевцова В. В. Фінансовий ринок як потенціал інвестиційного поживлення економіки України. БІЗНЕС ІНФОРМ.2019. № 10. С. 192 – 199.
6. Школьник І. О. Фінансовий ринок: сучасний стан і стратегія розвитку: монографія. Суми: Мрія: УАБС НБУ, 2008. 347 с.
7. Коваленко В. В. Розвиток FinTech: загрози та перспективи для банків України. Приазовський економічний вісник. 2018. № 4 (09). С. 127 – 133.

8. Кузнєцова А. Я., Чмерук Г. Г. Аналіз фінансових відносин суб'єктів господарювання з погляду їх електронної взаємодії. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: «Економічні науки». 2020. №6. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-6-6091>
9. Мазаракі А., Волосович С. FinTech у системі суспільних трансформацій. Вісник КНТЕУ. 2018. № 2. С. 5 – 18.
10. Науменкова С. В., Міщенко С.В. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Київ : «Знання». 2010. 532 с.
11. Семенов А. Ю., Цирулик С. В. Тенденції розвитку Fintech послуг на світовому та вітчизняному ринках фінансових послуг. Бізнес Інформ. 2018. № 10. С. 327 – 334.
12. Дубина М. В. Дослідження особливостей взаємозв'язку фінансового ринку та ринку фінансових послуг. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 18. С.21 – 26.
13. Подзигун І. Фінансовий ринок та ринок фінансових послуг: взаємозв'язок та єдність. Журнал «Ринок Цінних Паперів України». 2013. №1–2. С. 83–88
14. Міщенко В. І., Науменкова С.В. Маркетинг цифрових інновацій на ринку банківських послуг. Фінансовий простір. 2018, № 1 (29). С. 75-79.
15. Балановська Т. І., Гавриш О. М. Алгоритм вибору маркетингової стратегії підприємств. URL:<https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/7.1/45.pdf>.
16. Болгов В. Є. Підходи до формування маркетингової стратегії підприємства. 2016. URL : <https://jpv.s.donnu.edu.ua/article/view/3730>
17. Кобець Д. Л. Теоретичні підходи до формування маркетингової стратегії на підприємствах. Економіка та суспільство. 2017. № 13. URL : <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/5868/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%86%D1%8C.pdf>
18. Васильєва Т. А. Підходи до формування маркетингової стратегії банку. БІЗНЕСІНФОРМ, 2012. № 3. С. 218 – 220.
19. Маслова В. О., Сапєнко І. В. Основні підходи до розробки маркетингової стратегії підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018, № 64, URL : http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/1758/1/VETP_2018_64_277_283.pdf
20. Луців Б. Банківський маркетинг в умовах цифрової глобалізації. Світ фінансів. 2020. № 1(62). С. 20-32.
21. Коваленко В. В. Маркетингові банківські комунікації в умовах цифровізації економіки України. Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics», 2020. №21. С. 115-121 URL: <https://modecon.mnau.edu.ua>
22. Гірченко Т. Д., Пархоменко К.С. Цифровий маркетинг як важливий інструмент для забезпечення конкурентної позиції банку. Вісник університету банківської справи 2021, № 2 (41). С. 59-65.
23. Hanlon A. How to use the 7Ps Marketing Mix. Annmarie Hanlon. URL : <https://www.smartinsights.com/marketing-planning/marketing-models/how-to-use-the-7ps-marketing-mix/>
24. The Pulse of Fintech KPMG International Cooperative (“KPMG International”). KPMG International provides no client. 31 July 2019. URL : <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2019/07/pulse-of-fintech-h1-2019.pdf>
25. Six digital growth strategies for banks. 2018. URL : <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/six-digital-growth-strategies-for-banks#>
26. Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finteh2025.pdf?v=4

References

1. Rynok finansovykh posluh: navch. posibnyk (2013). D. I. Dema, I. V. Abramova, I. A. Shubenko, L. B. Nedilska, V. M. Trokoz. [2-e vyd. pererob. i dopov.]. K.: Alerta. [In Ukrainian].
2. Rozvytok rynkiv finansovykh posluh v umovakh yevropeiskoi intehratsii (2014).: monohrafiia / nauk. red. ta ker. kol. avt. d-r ekon. nauk, prof. N. M. Vnukova. Kh.: TO Ekskliuzyv, [In Ukrainian].
3. Horbach, L. M., Kaun, O. B. (2016). Rynok finansovykh posluh: navch. posib. K.: Kondor, 2006. [In Ukrainian].
4. Kovalenko, Yu. M. (2013). Financial market and market of financial services: essence, segments, subjects. Finansy Ukrainy, 1, 101 – 112. [In Ukrainian].
5. Rakhman, M. S., Shevtsova, V. V. (2019). The financial market as a potential for investment revitalization of the Ukrainian economy. BIZNES INFORM, № 10, 192 – 199. [In Ukrainian].
6. Shkolnyk, I. O. (2008). Finansovyi rynok: suchasnyi stan i stratehiia rozvytku: monohrafiia. Sumy: Mriia: UABS NBU, [In Ukrainian].

7. Kovalenko V. V. (2018). FinTech: threats and prospects for Ukrainian. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, 4 (09), 127 – 133. [In Ukrainian].
8. Kuznietsova, A. Ya. Chmeruk, H. H. (2020). Analysis of financial relations of business entities from the point of view of their electronic interaction. *International Scientific Journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*, 6. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-6> [In Ukrainian].
9. Mazaraki, A., Volosovych S. (2018). FinTech in the system of social transformations. *Visnyk KNTEU*, 2, 5 – 18. [In Ukrainian].
10. Naumenkova, S. V. Mishchenko, S.V. (2010) *Rynok finansovykh posluh : navch. posib.* Kyiv : «Znannia». [In Ukrainian].
11. Semenoh, A. Yu., Tsyruyk, S. V. (2018). Trends in the development of Fintech services in the global and domestic markets of financial services. *Biznes Inform*, 10. 327 – 334. [In Ukrainian].
12. Dubyna, M. V. (2016). Study of the peculiarities of the relationship between the financial market and the market of financial services. *Investytsii: praktyka ta dosvid* 18, 21 – 26. [In Ukrainian].
13. Podzyhun, I. (2013). Financial market and market of financial services: interconnection and unity. *Zhurnal «Rynok Tsinnnykh Paperiv Ukrainy»*, 1–2, 83–88. [In Ukrainian].
14. Mishchenko, V. I., Mishchenko, S.V., Naumenkova S.V. (2018). Marketing of digital innovations in the market of banking services. *Finansovi prostir*, 1 (29), 75-79. [In Ukrainian].
15. Balanovska, T. I., Havrsh, O. M. (2016). Algorithm for choosing the marketing strategy of enterprises. Retrieved from <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/7.1/45.pdf> [In Ukrainian].
16. Bolhov, V. Ye. (2016). Approaches to the formation of the enterprise's marketing strategy. Retrieved from <https://jpps.donnu.edu.ua/article/view/3730> [In Ukrainian].
17. Kobets, D. L. (2017). Theoretical approaches to the formation of a marketing strategy at enterprises. *Ekonomika ta suspilstvo*. 13. Retrieved from <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/5868/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%86%D1%8C.pdf> [In Ukrainian].
18. Vasylieva, T. A. (2012). Approaches to the formation of the bank's marketing strategy. *BIZNESINFORM*, 3, 218 – 220. [In Ukrainian].
19. Maslova, V. O., Sapiienko, I. V. (2018). Basic approaches to the development of the enterprise's marketing strategy. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 64, Retrieved from http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/1758/1/VETP_2018_64_277_283.pdf [In Ukrainian].
20. Lutsiv, B. (2020). Bank marketing in the conditions of digital globalization. *Svit finansiv*, 1(62), 20-32. [In Ukrainian].
21. Kovalenko, V. V. (2020). Marketing banking communications in the conditions of digitalization of the economy of Ukraine, *Elektronne naukove fakhove vydannia z ekonomichnykh nauk «Modern Economics»*, 21, 115-121. Retrieved from <https://modecon.mnau.edu.ua> [In Ukrainian].
22. Hirchenko, T. D., Parkhomenko K. S. (2021). Digital marketing as an important tool for ensuring the bank's competitive position. *Visnyk universytetu bankivskoi spravy*, 2 (41), 59-65. [In Ukrainian].
23. Hanlon, A. How to use the 7Ps Marketing Mix. Annmarie Hanlon// Retrieved from <https://www.smartinsights.com/marketing-planning/marketing-models/how-to-use-the-7ps-marketing-mix/>
24. The Pulse of Fintech KPMG International Cooperative (“KPMG International”). (2019). KPMG International provides no client. 31 July. Retrieved from <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2019/07/pulse-of-fintech-h1-2019.pdf>
25. Six digital growth strategies for banks (2017). Retrieved from <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/six-digital-growth-strategies-for-banks#>
26. Stratehiiia rozvytku fintekhu v Ukraini do 2025 roku. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finteh2025.pdf?v=4 [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.01.2023

Прийнята до публікації 15.01.2023

~ МЕНЕДЖМЕНТ ТА БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ ~

УДК 658.5.012.1

DOI:10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-100-107

МОДЕЛЮВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА ПІДПРИЄМСТВАХ
РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

Бедрадіна Г. К., кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна
e-mail: annaconst16@ukr.net
ORCID ID:0000-0001-8202-8709

Мостова К. А., аспірант кафедри менеджменту організацій Одеський національний економічний університет Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна
e-mail: kmostova97@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6394-9497

***Анотація.** Стаття присвячена актуальним питанням щодо удосконалення прийняття управлінських рішень на підприємствах ресторанного бізнесу. Важливою передумовою підвищення ефективності управління є процеси моделювання та прогнозування, аналіз умов прийняття, реалізації й контролю за виконанням управлінських рішень. В статті розглянуто класифікація управлінських рішень. Доведено, що процесний підхід в менеджменті ресторанного бізнесу дозволить приймати ефективні рішення в умовах дефіциту часу та зростаючого обсягу інформації. В умовах конкуренції, зниження обсягів споживання послуг, керівництву підприємств необхідно приймати обґрунтовано об'єктивні рішення в ситуаціях виключної складності. На основі узагальнення теоретичних досліджень в статті запропоновано удосконалена модель процесу прийняття, реалізації й контролю за виконанням управлінських рішень.*

***Ключові слова:** управлінські рішення, підприємство, бізнес-процеси, ресторанний бізнес, моделювання.*

SIMULATION OF MANAGEMENT DECISIONS AT RESTAURANT BUSINESS
ENTERPRISES

Bedradina Ganna, Assistant Professor, Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Odessa National Economics University, Odessa, Ukraine
e-mail: annaconst16@ukr.net
ORCID ID:0000-0001-8202-8709

Mostova Kateryna, Postgraduate, Department of Management of Organizations and Foreign Economic Activity, Odessa National Economics University, Odessa, Ukraine
e-mail: kmostova97@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6394-9497

***Abstract.** The restaurant industry is currently facing its biggest challenge in recent times. In order to survive in difficult conditions, restaurant business owners transform the usual formats of activity and activate all possible reserves and key resources. The effectiveness of managerial activity largely depends on the manager's ability to solve non-standard tasks and problems. The article defines the characteristic features of management decisions. The requirements for management decisions are characterized. A management decision is made by the management system for purposeful influence on the managed system, which ensures obtaining the appropriate results to achieve the specified goal. The ability and ability to make the right decisions constitute the competence of a manager at any level of management. The given classification of management decisions makes it possible to characterize any decision. Making management decisions is an important part of the management activity around which the life of the organization revolves. The decision-making process is complex and multifaceted. It includes a number of stages and operations. The questions about how many and which stages should take place in the decision-making process, what is the specific content of each of them, are solved by managers in different ways. It depends on the manager's qualifications, a certain situation, leadership style and organizational culture. Appropriate measures include reorientation of target criteria, giving new meaning to management functions and delineating vectors for improving business processes of enterprises in the service sector, which will contribute to the realization of their main business goals. Comprehensive validity of decisions means the need to make them on the basis of the most complete and reliable information. They should cover the entire spectrum of issues, the completeness of the enterprise's needs, take into account the peculiarities of the ways of development of the industry and the surrounding environment, include an analysis of resource provision, scientific and technical capabilities, target directions of development, economic and social prospects of the enterprise.*

***Keywords:** management solutions, enterprise, business processes, restaurant business, modeling.*

JEL Classification: M110.

Постановка проблеми. Ескалація пандемії та коливальний локдаун на початку 2020 року створили депресивні настрої в підприємницькому середовищі ресторанного бізнесу, але саме даний сектор економіки достатньо швидко почав відновлюватися і пристосовуватися до нових реалій. Впровадження вимог часу – жорстких санітарних норм дозволило підприємствам ресторанного бізнесу відновити свою діяльність за допомоги впровадження сучасних управлінських рішень та стандартів якості.

Наприкінці лютого 2022 року різні галузі, в тому числі й ресторанний бізнес, зупинили свою діяльність через бойові дії на території нашої держави. Український бізнес зазнав більших втрат, ніж за час пандемії. Від початку війни в Україні зачинилися близько 7 тисяч ресторанів та кафе [1].

Ринок зменшився приблизно на 25% у порівнянні з лютим 2022 року. У деяких областях падіння ринку становило понад 50% (Харківська, Миколаївська, Запорізька, Луганська області), у Київській, Одеській, Дніпропетровській областях – до 30 %. Разом з тим, у західних областях спостерігається досить позитивна динаміка. У Львові та області кількість ресторанів та кафе зросла приблизно на 30 %, у Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях відзначене зростання приблизно на 20 %. Але, незважаючи на скрутні часи, з червня почали відкриватися ресторани у Києві, а також у західних областях. Загалом відкрилось понад 2 тисячі закладів.

Найбільш інтенсивне набув розвитку ресторанний ринок у Львові – понад 500 нових закладів області з початку війни. З усіх міст західних регіонів України, Львів виявився найбільш космополітичним і найбільш заповненим. В сучасних умовах ведення ресторанного бізнесу кожному закладу необхідно чітко визначати свої позиції на ринку, а керівництву вміти правильно і вчасно приймати обґрунтовані управлінські рішення. Це все дасть можливість закладу не тільки отримувати прибуток, залучати клієнтів, але і дозволить функціонувати на ринку довгий період часу. Тому наразі і стає питання пошуку оптимальних моделей процесу прийняття управлінських рішень, спираючись на теоретичне підґрунтя, в умовах військового стану в державі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам пошуку ефективних технологій управління бізнес-процесами в сфері ресторанного бізнесу приділялось увага багатьох вчених економістів. Так ще в до воєнні часи науковці в своїх працях надавали пропозиції щодо інноваційних форм ведення бізнесу, аналізували рівні якості ресторанних послуг. Вагомий внесок у теоретичне дослідження сутності управління бізнес-процесами підприємства, оптимізації управління ними здійснили С. О. Арєф'єв, В. А. Поцелуйко [2], М. С. Крамар, В. Г. Щербак [3]. Також широко напрацьована тема інноваційних методів удосконалення бізнес-процесів науковцями Ю. В. Литюга [4], Н. П. Юрчук [5], зокрема питання інноваційних методів управління бізнес-процесами на підприємствах сфери послуг розглянуто в працях: В. Л. Дикань, Ю. В. Слагін [6], Я. Ю. Радченко, Г. М. Гузенко, Н. М. Кривошеєва [7]. Дослідженню ролі бізнес-процесів у структурі менеджменту підприємства присвячено праці зарубіжних вчених А. Lemaska-Majdzik, M. Okreglicka [8], антикризові заходи менеджменту в сфері обслуговування розглядалися: Marques Santos A, Madrid C, Naegeman K, Rainoldi A [9]; система антикризового управління рестораном досліджувалась в праці Klymchuk A., Postova V., Moskvichova O., & Hryhoruk I. [14]. Наразі війна змінила наукові підходи фахівців щодо розробки антикризових заходів та шляхів відновлення ресторанного бізнесу в Україні.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Реалії подальшої невизначеності вимагають трансформації бізнес-середовища сфери ресторанного бізнесу та посилення компетентностей менеджерів, в умовах антикризової протидії. Проте успіх діяльності підприємств даної сфери залежить від ефективності здійснення бізнес-процесів, формування новітніх підходів до антикризового управління, використовуючи комбіновані типи організаційних структур, сучасні інструменти маркетингу, посилюючи інтеграцію бізнес-процесів. Сучасний стан бізнес середовища, як наслідок війни в Україні актуалізує проблеми пошуку ефективних технологій і моделей управлінської діяльності на підприємствах ресторанного бізнесу.

Мета дослідження. Метою статті є узагальнення наукових підходів щодо класифікації управлінських рішень, удосконалення моделі процесу прийняття, реалізації й контролю за виконанням управлінських рішень на підприємствах сфери ресторанного бізнесу.

Основний матеріал. В залежності від низки факторів і умов, власники ресторанного бізнесу почали повертатись до роботи та відновлювати діяльність, перш за все, задля

підтримки фінансового становища країни. Крім того держава також закликає бізнесменів відновлювати роботу у регіонах із відносно спокійною ситуацією. Ресторанний бізнес, як і будь-який інший, поновлює своє функціонування й у інших цілях. Чимало людей в умовах сьогодення потребують послуг, що надає ресторанна галузь. А працівники закладів ресторанного бізнесу, повертаючись до роботи, отримують перш за все фінансову підтримку [10].

Соціальна та професійна структура колективів підприємств ресторанного бізнесу значно ускладнилися, що зумовлене виникненням нових професій, суттєвими змінами в змісті роботи працівників традиційних професій, загальним підвищенням рівня освіти й духовної культури, появою й диверсифікацією можливостей щодо особистості в умовах економічної й політичної демократії. У зв'язку з цим особливого значення набуває розробка, прийняття та контроль виконання управлінських рішень.

Процес прийняття рішень - основний розділ теорії управління. Рішення, які приймає керівник будь-якого підприємства ресторанного бізнесу, визначають не лише ефективність його діяльності, але й можливість динамічного розвитку підприємства, зміцнення його позицій у конкурентному середовищі, ефективність функціонування всіх структурних підрозділів.

Теорія менеджменту розглядає управлінські рішення як найбільш ефективний й раціональний варіант для досягнення кінцевого результату. Процес прийняття й реалізації рішень являє собою послідовну зміну взаємопов'язаних стадій, та етапів дій менеджера, які формують технологію розумового пошуку істини й аналізу помилок. Вимоги, які ставлять до управлінських рішень: всебічна обґрунтованість, необхідна повнота змісту, своєчасність, узгодженість з прийнятими рішеннями.

Своєчасність управлінських рішень означає, що прийняті рішення не повинні відставати від потреб і завдань підприємства, або випереджати їх. Рано прийняті рішення не знаходять відповідних умов для реалізації та розвитку й можуть спровокувати виникнення негативних тенденцій. Запізнілі рішення, є не менш шкідливими, тому що не сприяють вирішенню «перезрілих» завдань й ще більше посилюють негативні процеси [11]. Необхідна повнота змісту рішень означає, що рішення повинне охоплювати всі сфери діяльності підприємства й напрями розвитку. На підприємствах ресторанного бізнесу управлінські рішення повинні охоплювати:

- усі цілі підприємства;
- ресурси, які використовуються для досягнення цілей;
- основні шляхи й способи досягнення цілей;
- часові орієнтири досягнення цілей;
- порядок взаємодії окремих підрозділів і виконавців;
- організацію виконання робіт на всіх етапах реалізації рішень.

Визначальним моментом є умови, в яких приймаються рішення. Рішення можуть прийматись в умовах визначеності або в умовах ризику (невизначеності). В умовах визначеності менеджер впевнений у результатах кожної з альтернатив. В умовах ризику, менеджер може визначити ймовірність успіху для кожної з альтернативи. У цьому разі важливе значення мають його професійна підготовка, ерудованість, досвідченість та інтуїція. Дослідження наукової літератури надає підстави для визначення класифікаційних ознак управлінських рішень (табл. 1). У господарській практиці підприємств усі рішення певним чином взаємопов'язані. Одиничні важливі рішення майже передбачають прийняття менш значних рішень. При цьому масштабні рішення мають значення для всього підприємства в цілому, а не для окремих підрозділів.

Таблиця 1

Класифікація управлінських рішень

Класифікаційна ознака	Типи рішень
Функціональне призначення	Планові, організаційні, регулюючі, активізуючі, контрольні
Зміст	Економічні, соціальні, технічні, наукові тощо
Характер дії	Директивні, нормативні, методичні, рекомендаційні, дозвоільні
Час дії	Стратегічні, тактичні, оперативні
Напрямок впливу	Внутрішнього спрямування, зовнішнього спрямування

Спосіб прийняття	Індивідуальні, колегіальні, колективні
Рівень прийняття рішень	Організація в цілому, її структурні підрозділи, функціональні служби тощо
Ступінь ефективності	Оптимальні, раціональні
Методи підготовки	Креативні, евристичні, репродуктивні
Ступінь структурованості	Структуровані, слабо структуровані, неструктуровані

Джерело: розроблено авторами

Сукупність рішень керівників, що перебувають у певному підпорядкуванні, складає ієрархію прийняття рішень, яка визначає структурні зв'язки між ними. В процесі утворення ієрархії можуть превалювати різноманітні тенденції:

- знизу - вверху (загальні рішення на більш високих рівнях приймаються на основі рішень, прийнятих на нижчих рівнях). Ця побудова є характерною для прийняття інформаційних рішень;

- зверху - вниз, що є притаманною для прийняття організаційних рішень;

- у зустрічному напрямі - рішення на нижніх рівнях приймаються щодо конкретних умов й у межах рішень верхніх рівнів, а рішення на верхніх рівнях приймаються з урахуванням раніше прийнятих рішень на нижніх рівнях. Така побудова є характерною для прийняття технологічних рішень.

В управлінській практиці склалися два підходи до прийняття рішень: індивідуальний і груповий (колективний).

У межах індивідуального підходу найбільше значення має централізація прийняття рішення. Очевидним є той факт, що переважна частина рішень на підприємствах ресторанного бізнесу приймається на вищому рівні управління й, як правило, одним або невеликою групою менеджерів.

У даному разі менеджер вищого рівня управління, відповідальний за прийняття даного рішення, делегує повноваження більш низькому управлінському рівню. Участь у прийнятті рішення працівників окремих структурних підрозділів зумовлюється їх зацікавленістю, що значно підвищує ефективність прийнятого рішення.

Фахівці виділяють кілька різновидів стилів прийняття рішень. Стилю «урівноваженого типу» властива вже сформована вихідна ідея, яка виникла в результаті попереднього аналізу умов і вимог завдання. Розглянемо їх види.

«Імпульсивний» стиль прийняття управлінських рішень притаманний менеджерам, у яких процес висунення гіпотези різко переважає над діями щодо її перевірки та уточнення. Такий менеджер легко генерує ідеї, проте мало піклується про їх оцінку. Це призводить до того, що процес прийняття рішень відбувається спонтанно за відсутності етапу обґрунтування й перевірки. «Інертні рішення» є характерними для менеджерів, які приймають їх досить невпевнено й обережно. Після висунення вихідної гіпотези, її уточнення відбувається досить повільно.

«Ризиковані рішення» нагадують імпульсивні, проте відрізняються від них певними особливостями індивідуальної тактики. Якщо імпульсивні рішення минають етап обґрунтування гіпотези, то ризиковані його не обходять, але їх оцінка відбувається лише після того, як виявиться якась невідповідність.

«Рішення обережного типу» характеризуються особливою ретельністю оцінки гіпотези й критичністю. Такі рішення притаманні менеджерам, які перш ніж дійти якогось висновку, роблять багато різноманітних підготовчих дій. Для даних рішень є притаманною упереджувальна оцінка.

«Обережні» керівники більш чутливі до негативних наслідків своїх дій, ніж до позитивних їх лякають припущені помилки.

Групове (колективне) рішення значною мірою дозволяє знизити степінь ризику, проте потребує більш складної процедури. Серед колективних рішень особливо часто зустрічаються «непомітні рішення», коли хтось із учасників вносить певну пропозицію щодо обговорюваного питання й виникає дискусія.

У разі, якщо рішення приймає авторитетна особа («авторитетне рішення»), це може

призвести до ефективних наслідків, коли авторитет зумів до прийняття рішення уважно вислухати точки зору членів групи й використав таким чином їхню думку. Проте необхідно відмітити, що члени групи в такому разі не сприймають прийняте рішення як власне.

«Рішення меншості» приймається тоді, коли, меншість, підтримуючи одне одного, проводить свою пропозицію. Ті у кого не було певної пропозиції відчують, що рішення прийняте під тиском.

«Компромисні рішення» приймаються в тому разі, коли сторони не можуть домовитись щодо прийняття певного рішення. Приймається таким чином, середнє рішення, яке не задовольняє ані ту, ані іншу сторони. Таке рішення легко порушити при виконанні.

«Рішення більшості» вважається демократичним і успішним. Воно часто виникає в процесі голосування. У тих, хто залишився в меншості, виникає відчуття, що вони не зуміли досить чітко висловити свою позицію. В цьому разі меншість очікує, коли зміниться співвідношення сил, щоб зупинити здійснення прийнятого більшістю рішення.

«Рішення взаєморозуміння» виникає в результаті дискусій, а не голосування. Дискусія продовжується доти, поки кожний із учасників не зможе хоча б частково схвалити висунуту пропозицію. При цьому всі відчують, що вони вплинули на прийняття рішення.

«Одноставне рішення» є досить рідким явищем. Повної одноставності в принципі досягти неможливо, й тому його не потрібно ставити умовою прийняття рішення.

«Групові рішення» є поєднанням багатьох індивідуальних рішень і це підвищує їх ефективність [12, 13].

Таким чином, ефективність управлінських рішень залежить не лише від їх оптимальності, але й від форми доведення до виконавців (оформлення рішень та особистих якостей керівників і підлеглих). Організація виконання прийнятих керівництвом підприємства рішень є специфічною діяльністю менеджерів. Вона передбачає, що менеджери повинні тримати в полі зору всі рішення, знаходити способи впливу на них і керувати ними [14,15].

Спираючись на узагальнення теоретичних напрацювань дослідників в сфері менеджменту нами запропонована удосконалена модель процесу прийняття, реалізації й контролю за виконанням управлінських рішень на підприємствах ресторанного бізнесу (рис. 1). Алгоритм моделі враховує процесний підхід, який передбачає діагностику проблем та пошук альтернативних варіантів рішення. Незалежно від стану виконання повинні підбиватися підсумки реалізації управлінського рішення. Контроль за виконанням рішень крім виховного впливу має й управлінське значення, тобто перевіркою ефективності використання методів прийняття й реалізації рішень.

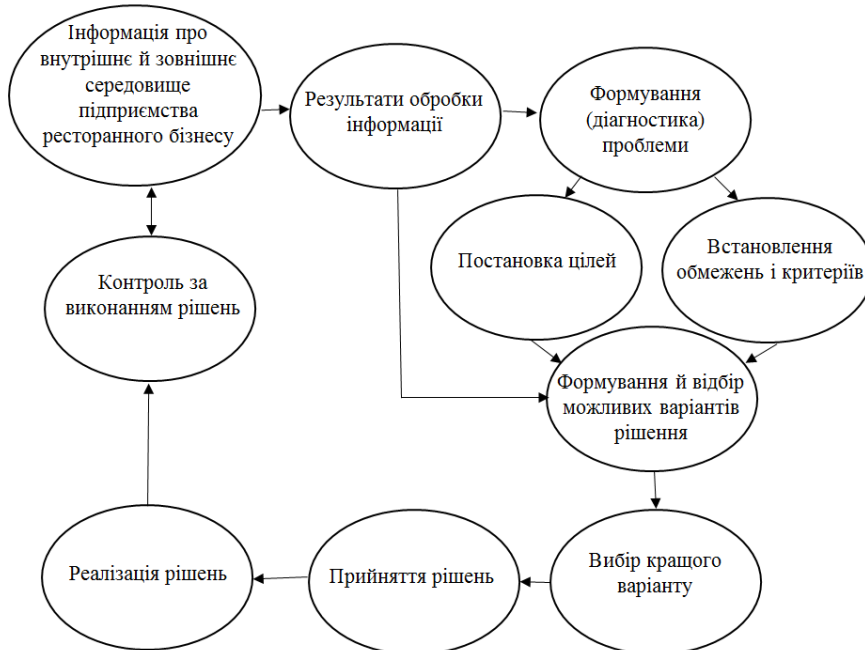

Рис. 1. Удосконалена модель процесу прийняття, реалізації й контролю за виконанням управлінських рішень

Джерело: розроблено авторами

Зважаючи на наслідки повномасштабної війни в країні, коли 40% всіх малих та середніх підприємств ресторанного бізнесу закрились, необхідно формувати нову модель підприємницької поведінки та прийняття управлінських рішень в умовах відновлення ринку ресторанних послуг.

Висновки. У статті проаналізовано види та форми управлінських рішень на підприємствах сфери ресторанного бізнесу. Доведено, що управлінські рішення у тій або іншій мірі завжди містять пропозиції, які практика може не підтвердити, тому що не існує і не може існувати так званих ідеальних управлінських рішень. На наш погляд, достатньо обумовленими можуть вважатися такі рішення, які не відображають окремих деталей події, але правильно фіксують їх загальну направленість і переважні тенденції, залишаючи свободу дій для безпосередніх виконавців. В умовах відновлення секторальної економіки, авторами запропоновано удосконалену модель процесу прийняття, реалізації й контролю за виконанням управлінських рішень. Оптимізація бізнес-процесів є необхідним інструментом забезпечення ефективності управління та беззбиткової діяльності підприємств ресторанного бізнесу в реаліях сьогодення.

Перспективи подальших розробок полягають в апробації запропонованої моделі в закладах ресторанного бізнесу півдня України. Результати дослідницької роботи, в рамках впровадження запропонованої моделі будуть представлені в наступних публікаціях.

Список літератури

1. Зятюк С. Как работали-выживали украинские рестораны, бари та кав'ярні у 2022 році: промовисте дослідження. URL: https://24tv.ua/business/yakim-buv-2022-rik-dlya-ukrayinskih-kafe-bariv-restoraniv-2022_n2228187
2. Ареф'єв С. О., Поцелуйко В. А. Бізнес-процеси підприємства: сутність та класифікація. Формування ринкових відносин в Україні. 2017. № 12. С. 89-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2017_12_19
3. Крамар М. С., Щербак В. Г. Оптимізація управління бізнес-процесами підприємств в Україні. Актуальні проблеми інноваційного розвитку кластерного підприємництва в Україні : матеріал III-ої Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : КНУТД, 2019. С. 86–92.
4. Литюга Ю. В. (2018). Інноваційні методи удосконалення бізнес-процесів. *Economy of enterprise: theory and experience*, VII International Scientific and Practical Conference (С. 103–105). Kyiv, Krakow, Praha, Nairobi: National Economic University named after Vadym Hetman. Krakow. Nairobi (IDIA).
5. Юрчук Н. П. Інформаційні системи і технології як інновація у системі управління бізнес-процесами. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6323>
6. Дикань В. Л., Слагін Ю. В. Інноваційні тенденції розвитку бізнес-процесів приміських пасажирських перевезень. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2016. Вип. 53, С. 9–14.
7. Радченко, Я. Ю., Гузенко, Г. М., Кривошеєва, Н. М. Інноваційний імідж підприємств сфери туристичних послуг. В Сучасні тренди розвитку сервісної економіки: європейський досвід та стратегічні перспективи в Україні, II Всеукраїнська науково-практична конференція Торговельно-економічний коледж Київського національного торговельно-економічного університету. 2019. С. 113–115
8. Lemaska-Majdzik, A., Okreglicka, M. (2015). Identification of Business Processes in an Enterprise Management. In *Economic Prospects in the Context of Growing Global and Regional Interdependencies*, Proceedings of the 22nd International Economic Conference. Pp. 394–403.
9. Marques Santos, A., Madrid, C., Haegeman, K. and Rainoldi, A., Behavioural changes in tourism in times of Covid-19, EUR 30286 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg. 2020. doi:10.2760/00411, JRC121262.
10. Najib M., Abdul Rahman A.A., Fahma F. Business Survival of Small and Medium-Sized Restaurants through a Crisis: The Role of Government Support and Innovation. *Sustainability*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.3390/su131910535>
11. Кармінська-Белоброва М., Шматько Н., Пантелєєв М. Прийняття управлінських рішень, як інструмент підвищення ефективності управління. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2020

Вип. 2. С. 81–85. URL: es_bulletin_2020_2.pdf (kpi.kharkov.ua)

12. Погорєлова Т. О., Андренко К. В., Новікова Ю. Г. Менеджмент підприємств у сучасних умовах ведення господарської діяльності. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). Збірник наукових праць. 2018. № 19 С. 116–120.

13. Босовська М., Бовш Л., Антонюк І. Ресторанні тактики: антипандемічний кейс. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2021. № 2. С. 113-132. URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2021/02\(115\)/10.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2021/02(115)/10.pdf)

14. Klymchuk, A., Postova, V., Moskvichova, O., & Hryhoruk, I. Crisis management of restaurant business in modern conditions. *Journal of Environmental Management & Tourism*. 2021. № 12(4). С. 977-985.

15. Vizzoto, F.; Tessitore, S.; Iraldo, F.; Testa, F. Passively concerned: Horeca managers' recognition of the importance of food waste hardly leads to the adoption of more strategies to reduce it. *Waste Manag.* 2020. № 107. С. 266–275. URL: <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2020.07.045>

References

1. Zyatyuk, S. (2022). Kak pratsyuvai-vizhivali ukrains'ki restorani, bari ta kav'yarni u 2022 rotsi: promoviste doslidzhennya. Retrieved from: https://24tv.ua/business/yakim-buv-2022-rik-dlya-ukrayinskih-kafe-bariv-restoraniv-2022_n2228187 [in Ukrainian]

2. Aref'jev, S. O., Pocolujko, V. A. (2017) Business processes of the enterprise: essence and classification. *Formuvannja rynkovykh vidnosyn v Ukraïni – Formation of market relations in Ukraine*, 12, 89–93. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2017_12_19 [in Ukrainian].

3. Kramar, M. S., Shcherbak, V. G. (2019) Optimizatsiya upravlinnya biznes-protsesami pidpriemstv v Ukraïni [Optimization of business process management of enterprises in Ukraine]. Actual problems of innovative development of cluster entrepreneurship in Ukraine: material of the III All-Ukrainian. scientific-practical conf., Kiev, 28th march 2019): KNUTD, 86–92. Retrieved from: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/14757/1/Cluster2019_P086-092.pdf [in Ukrainian].

4. Lytiuha, Yu. V. (2018). Innovatsiini metody udoskonalennia biznes-protseviv [Innovative methods of business process improvement]. In *Economy of enterprise: theory and experience, Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference* (pp. 103–105). Kyiv, Krakow, Praha, Nairobi. National Economic University named after Vadym Hetman (in Ukrainian).

5. Yurchuk, N. P. (2018). Information systems and technologies as an innovation in the business process management system. *Efektivna ekonomika*. Retrieved from: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/16596.pdf> (in Ukrainian).

6. Dykan, V. L., & Yelahin, Yu. V. (2016). Innovative trends in the development of business processes of suburban passenger traffic. *The Bulletin of Transport and Industry Economics*, 53, 9–14 (in Ukrainian).

7. Radchenko, Ya. Iu., Huzenko, H. M., & Kryvosheieva, N. M. (2019). Innovatsiinyi imidzh pidpriemstv sfery turystychnykh posluh [Innovative image of enterprises in the field of tourist services]. In *Suchasni trendy rozvytku servisnoi ekonomiky: yevropeyskyi dosvid ta stratehichni perspektyvy v Ukraïni [Modern trends in the development of the service economy: European experience and strategic prospects in Ukraine]*, Proceedings of the 2nd Ukrainian Scientific-Practical Conference (p. 113–115). Kyiv College of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].

8. Lemaska-Majdzik, A., & Okreglicka, M. (2015). Identification of Business Processes in an Enterprise Management. In *Economic Prospects in the Context of Growing Global and Regional Interdependencies*, Proceedings of the 22th International Economic Conference (p. 394–403). IECS.

9. Marques Santos, A.; Madrid, C.; Haegeman, K. and Rainoldi, A. (2020). Behavioural changes in tourism in times of Covid-19, EUR 30286 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg. ISBN 978-92-76-20401-5 (online), doi:10.2760/00411 (online), JRC121262.

10. Najib M., Abdul Rahman A.A., Fahma F. Business Survival of Small and Medium-Sized Restaurants through a Crisis: The Role of Government Support and Innovation. *Sustainability*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.3390/su131910535>

11. Karminska-Belobrova M.V., Shmatko N.M., Panteleev M.S. (2020). Prynyattya upravlinskykh rishen yak instrument pidvyshchennya efektyvnosti upravlinnya [Making management decisions as a tool to improve management efficiency]. *Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (economics)*, 2. Retrieved from: <http://es.khpi.edu.ua/article/view/2519-4461.2020.2.81> [in Ukrainian].

12. Pogoryelova, T. O., Andrenko, K. V., Novikova, Yu. G. (2018). Menedzhment pidpriyemstv u suchasnih umovah vedennya gospodarskoyi diyalnosti. Pogoryelova. Visnik Nacionalnogo tehnicnogo universitetu «Harkivskij politehnicnij institut» (ekonomichni nauki). Zbirnik naukovih prac, 19 (1295), 116–120. [in Ukrainian].
13. Bosovska, M., Bovsh, L., Antonyuk, I. (2021). Restoranni taktiki: antipandemichnij kejs. Zovnishnya torgivlya: ekonomika, finansi, pravo, 2, 113-132. Retrieved from: [http://zt.knute.edu.ua/files/2021/02\(115\)/10.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2021/02(115)/10.pdf) [in Ukrainian].
14. Klymchuk, A., Postova, V., Moskvichova, O., & Hryhoruk, I. (2021). Crisis management of restaurant business in modern conditions. *Journal of Environmental Management & Tourism*, 12(4), 977-985.
15. Vizzoto, F.; Tessitore, S.; Iraldo, F.; Testa, F. (2020). Passively concerned: Horeca managers' recognition of the importance of food waste hardly leads to the adoption of more strategies to reduce it. *Waste Manag.* 107, 266–275. Retrieved from: Passively concerned: Horeca managers' recognition of the importance of food waste hardly leads to the adoption of more strategies to reduce it. ScienceDirect.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2023

Прийнята до публікації 15.01.2023

ЕФЕКТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ КОГНІТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МЕНЕДЖЕРА В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Козюра І. В., доктор наук з державного управління, професор кафедри менеджменту, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна
e-mail: ivko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4681-5339

Дорошенко В. В., аспірант, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна
e-mail: vladyslavdoroshenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9278-7167

***Анотація.** Метою дослідження є пошук дієвих інструментів для ухвалення ефективних управлінських рішень в умовах нестабільного зовнішнього середовища з урахуванням індивідуально-психологічних якостей менеджера. Методика дослідження: синтез наукових знань про когнітивні аспекти поведінки менеджера у кризовому середовищі та виокремлення тих знань, що дозволяють ухвалювати оптимальні рішення через теоретичний аналіз наукових робіт з цієї проблематики. На основі дослідження наголошено на необхідності розвитку особистісних характеристик керівника, його професійного зростання для оперативного реагування на незнайому обстановку та продуктивних дій у складних умовах. Досліджені індивідуально-психологічні якості менеджера допоможуть у практичному управлінні економічними процесами за сучасних умов невизначеності та ризику.*

***Ключові слова:** невизначеність, кризовий стан, ухвалення управлінських рішень, когнітивний потенціал менеджера, професійні компетенції, когнітивний контроль, толерантність до невизначеності.*

EFFICIENT TOOLS OF MANAGER'S COGNITIVE POTENTIAL IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Koziura I. V., Doctor of Public Administration, Professor of the Department of Management, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine
e-mail: ivko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4681-5339

Doroshenko V. V., Ph.D. student, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine
e-mail: vladyslavdoroshenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9278-7167

***Abstract. Purpose:** efficient managerial decision-making in conditions of a turbulent environment can not be conducted without taking the manager's individual psychological peculiarities into account. Although full-scale military operations, political and economic instability and risks negatively affect every enterprise in Ukraine, the future opportunities for them to turn crisis into development depends heavily on their managers' decisions. Hence, this investigation aims at searching for special efficient tools for management activity improvement, which leads to unimpaired operation of national enterprises, in the present case - in war-time within the territory of our state.*

***Method:** the theoretical analysis of studies on this matter was carried out, which helped synthesize scientific knowledge in the sphere of cognitive aspects of managerial behavior in crisis conditions and select those, which allow making an intelligent viable decision.*

***Result:** it is stated that personal enhancement and professional growth of a manager is of a great necessity, as it helps to react promptly to unknown situations. Based on the analyzed scientific research papers at the intersection of practical psychology and management, the key cognitive factors that will help managers adapt thinking processes to the situations of uncertainty and to act successfully under challenging conditions of the business environment were discovered.*

***Practical importance:** examining individual psychological peculiarities of a manager helps business administration in practice, promoting Ukraine's economic growth in general and boosting its recovery in the post-crisis era. The material of the research is also a scientific ground for a practicing manager. In particular, it can serve as a basis for designing staff training programs or personal development plans. Moreover, the scientific results of the present article can be used for further study of personal features and cognitive capacity that have influence on the quality of the decision-making process in circumstances of uncertain or incomplete information, since the matter under inquiry is still being understudied in national science.*

***Keywords:** uncertainty, crisis condition, management decision-making, manager's cognitive potential, professional competences, cognitive control, tolerance of uncertainty.*

JEL Classification: J590, M140.

Постановка задачі. У нестабільному зовнішньому середовищі на фоні інтенсифікації глобалізаційних процесів економічна діяльність підприємств здійснюється в умовах, що постійно змінюються, а ризик і невизначеність є іманентно властивими процесу управлінської діяльності. Дедалі частіше управлінцям різних галузей доводиться ухвалювати рішення без можливості всебічно оцінити фактори впливу на організацію, передбачити їх імовірні результати через неясність причинно-наслідкових зв'язків, раціонально обґрунтувати вибір будь-якої з альтернативних стратегій через часткову або повну нестачу необхідної інформації. Навіть звичайні загрози та ризики зумовлюють розвиток трансформаційних процесів і реструктуризацію економіки. Нових оперативних дій з планування, оптимізації та прогнозування від керівників вимагає сучасний кризовий стан в Україні, спричинений веденням військових дій на її території. У такому непередбачуваному середовищі гострої актуальності набувають дослідження особливостей прийняття рішень в умовах невизначеності з метою практичного застосування результатів наукових досліджень для підвищення ефективності функціонування вітчизняних підприємств.

Ухвалення управлінських рішень за таких обставин невизначеності суттєво залежить від суб'єктивних якостей менеджера, тому варто звернути увагу на внутрішні психологічні чинники і властивості поведінки менеджера, що впливають на ефективне виконання ним управлінських функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання впливу невизначеності на процес прийняття управлінських рішень надавали увагу О. М. Филипенко і Т. С. Колеснік. Д. В. Кабаченко розробив оптимізаційну модель прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності. В. П. Решетило та Ю. В. Федотова проаналізували співвідношення категорій «невизначеності» та «ризиків». У роботі

В. Г. Фурика було запропоновано методику розробки та реалізації рішень за невизначеності. С. Б. Кузікова, Л. В. Помиткіна та С. В. Литвин досліджували поняття толерантності до невизначеності як окремих психологічних конструкт, який впливає на вибір керівником альтернативи в умовах невизначеності. Серед зарубіжних науковців, які вивчали цю проблему, – Б. Б. Величковський, К. Е. Сайфуліна, Д. Елсберг, Д. Канеман, Д. Рук та В. Торберт.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині існує велика кількість досліджень процесу прийняття рішень у менеджменті в умовах нестабільного середовища, що постійно змінюється. Однак недостатньо вивчено вплив когнітивних факторів на прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності та ризику. Крім того, особливої уваги та практичного значення набуває вивчення конкретних дієвих інструментів, пов'язаних з індивідуально-психологічними характеристиками менеджера, які можуть бути використані для ухвалення оптимального рішення за сучасних кризових обставин.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження індивідуально-психологічних якостей менеджера, вивчення когнітивних аспектів, що впливають на управлінські дії у нестабільному середовищі за кризового стану та виокремлення дієвих інструментів для прийняття оптимальних управлінських рішень в умовах невизначеності.

Основний матеріал. Поняття невизначеності науковці трактують як стан дефіциту, неповноти інформації, необхідної для прогнозування майбутнього, суперечливість і неоднозначність можливого розвитку подій [5, с. 51-52]. Будь-якій людині притаманно уникати стану невизначеності. Ця природна риса пояснювалася ще А. Маслоу, який стверджував, що одна з найважливіших потреб людини – безпека. Тож вона відчуває себе в безпеці тоді, коли має змогу передбачити варіанти розвитку ситуації та оцінити можливі ризики. Невизначеність, навпаки, виключає можливість аналізу ймовірних ризиків. У керівника, якому не вдається побудувати логічні закономірності щодо шляхів подальшого розвитку ситуації через відсутність необхідних даних, виникає найстаріша і найсильніша, за словами американського філософа Г. Лавкрафта, емоція – страх перед невідомим.

Відповідно до результатів наукового експерименту американського військового аналітика Д. Елсберга під назвою «задача двох урн», було встановлено, що люди схильні ухилятися від вибору варіантів, щодо яких інформація відсутня, а натомість завжди віддають перевагу бодай найменшій визначеності перед повною невизначеністю, навіть якщо остання потенційно може принести більшу вигоду [6]. «Ефект неоднозначності» Елсберга часто зустрічається і у бізнесі. Наприклад, при інвестуванні у фондовий ринок більшість інвесторів оберуть акції перевірених, добре відомих компаній, а не нові технологічні підприємства,

які, однак, можуть як принести значний прибуток, так і повністю збанкрутувати.

Одним із перших науковців, які почали системно досліджувати процес прийняття рішень в умовах невизначеності ще у 70-х рр. минулого століття, був американський психолог і лауреат Нобелівської премії Д. Канеман. Він виокремлював зовнішню та внутрішню невизначеність [8, с. 95-96]. До першої належать умови навколишнього середовища, які керівник змінити не може. Друга є предметом творення самої людини та залежить від її індивідуальних психологічних особливостей. Серед таких важливих факторів, що впливають на ухвалення належних рішень за умов невизначеності, є впевненість у своїй компетенції. У складних ситуаціях менеджери різних рівнів та їхні підлеглі більшою мірою мають покладатися на професійні компетенції. Людина при вирішенні проблемної ситуації передусім керується оцінкою власного потенціалу та своїх здібностей, а отже, – заохочення і підтримка дозволять діяти більш ефективно та ухвалювати зважені рішення для досягнення цілей підприємства. Компанії, в яких працівники впевнені у своєму потенціалі та отримують зворотний зв'язок, легше та наполегливіше долають професійні труднощі [3, с. 229].

У кризові моменти працівникам властиво виправдовувати очікування свого керівника, тому важливим елементом управління в умовах невизначеності є донесення до них віри у можливість досягнення поставлених цілей.

На думку Д. Канемана, під час ухвалення рішення керівник обирає між двома протилежними поведінковими стратегіями – використання (exploitation) та дослідження (exploration). За першої стратегії перевага надається вже знайомому варіанту, тобто використовується більш вигідна альтернатива, що вже була обрана в минулому. Стратегія дослідження полягає у застосуванні невідомих раніше опцій, що підвищує рівень невизначеності, проте дозволяє відкрити нові можливості для розвитку через набуття нового досвіду.

Оскільки ухвалення рішень залежить від когнітивних здібностей керівника, слід також звернути увагу на наукове дослідження Національного центру біотехнологічної інформації США, проведене у 2011 році [1, с. 3]. За його результатами була доведена взаємозалежність прийняття рішень в умовах невизначеності та когнітивного контролю – комплексу виконавчих функцій мозку та однією з систем уваги, що дозволяє людині здійснювати селекцію інформації, координацію і виконання актуальних процесів та стримування неактуальних [2, с. 6]. Чим вищий рівень когнітивного контролю, тим успішніше людина діє в умовах вирішення різноманітних життєвих завдань за нестачі потрібної інформації. Це пояснюється тим, що когнітивний контроль тісно пов'язаний з гнучкістю інтелекту, від якого також залежить здатність адаптувати мислення до нової проблемної ситуації. Тому необхідність розвитку особистісних характеристик як керівника, так і працівників, а саме тренування нейропластичності, когнітивного контролю та робочої пам'яті, сприятиме ефективному ухваленню рішень і професійному успіху, особливо у складних умовах невизначеності.

У контексті індивідуальних психологічних та поведінкових особливостей керівника, що впливають на ухвалення рішень за невизначеності, особливу увагу привертає також концепція «толерантності до невизначеності», розроблена фахівцями у галузі психології. Вона означає ставлення людини до невизначеності як до можливості вибору, розвитку, отримання нових навичок та, внаслідок цього, – уміння активно і гнучко ухвалювати адекватні рішення у складних суперечливих умовах неповноти інформації, попри на тривогу і стрес [7, с. 216]. І навпаки, нетерпимість (інтолерантність) до невизначеності призводить до перебільшення в оцінці небезпеки, побудови негативних сценаріїв, використання застарілих моделей поведінки, що не відповідають поточним викликам [4, с. 68-69]. Тобто вона викликає неадекватні реакції на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях і унеможливорює ефективне управління підприємством в умовах дефіциту інформації. Керівник, який має високу стійкість до впливу факторів нечіткості, неясності та непрогнозованості навколишнього середовища, приймає неоднозначність у процесі пошуку альтернативи рішення, має терпиме ставлення до новизни, непередбачуваності і мінливості ситуації, здатний діяти продуктивно у незнайомій обстановці та ухвалювати рішення без тривалих сумнівів і страху зазнати невдачі [10, с. 98-99].

На завершення доцільно згадати роботу Д. Рука і В. Торберта «Сім трансформацій лідерства». У ній автори тривалого дослідження та опитування тисяч топ-менеджерів з'ясували, що за обставин невизначеності найбільш ефективна логіка дій з управління компаніями притаманна Стратегу та Алхіміку – відповідним найвищим категоріям лідера, за класифікацією авторів. Вони можуть гнучко управляти командами і швидко пристосовуватися до змін, здатні вибудовувати міцну корпоративну культуру, об'єднувати людей навколо спільної цілі, що надихає їх на особисті та організаційні зміни, а також мають

стратегічне мислення на рівні всієї компанії та можуть аналізувати всі аспекти та деталі, що впливають на успішність бізнесу [9, с. 8-11].

Висновки. Отже, питання прийняття управлінських рішень в умовах ризику та невизначеності залишається надзвичайно актуальним, особливо для вітчизняних підприємств у сучасних умовах ведення воєнних дій на території України. Глибокі трансформаційні процеси та постійна динамічна зміна зовнішнього середовища, вимагають від менеджерів швидкого аналізу ситуації та розробки нових дієвих підходів до процесу управління підприємством. Та все ж, ефективність ухвалення управлінських рішень більшою мірою визначається не зовнішніми факторами, а

індивідуально-психологічними якостями та когнітивними особливостями менеджерів, дослідженню яких у вітчизняній науці присвячено недостатньо уваги. Використовуючи наробки українських та зарубіжних спеціалістів із практичної психології, можна прийти до висновку, що під час ухвалення рішення у стані страху, тривоги, сумнівів щодо вибору альтернативи, за умов неповноти інформації та неможливості прогнозування подальшого розвитку подій ключовими суб'єктивними опорами для керівника є його впевненість у власній компетентності, рівень когнітивного контролю, гнучкості інтелекту та робочої пам'яті. Всі ці показники, очевидно, піддаються тренуванню та можуть бути розвинені у будь-якому віці. Важливими чинниками успішності прийняття оптимального рішення у нестабільній загрозовій ситуації є також внутрішня відкритість до нового, оптимістичне сприйняття невизначеності як можливості для розвитку, швидка адаптація мислення до змін, стратегічне мислення та здатність побудувати ефективну комунікацію у колективі.

З перспективою подальших досліджень саме ці якості допоможуть в управлінні підприємством у кризові часи та сприятимуть ухваленню професійних і зважених рішень в умовах невизначеності.

Список літератури

1. Xuan B. From evaluation to prediction: Behavioral effects and biological markers of cognitive control intervention. *Neural Plasticity*. 2020. February 24. URL: <https://doi.org/10.1155/2020/1869459> (дата звернення 10.12.2022 р.)
2. Величковский Б. Б., Гусев А. Н., Виноградова В. Ф., Арбекова О. А. Когнитивный контроль и чувство присутствия в виртуальных средах. *Экспериментальная психология*. 2016. Т. 9. № 1. С. 5-20. URL: [doi:10.17759/exppsy.2016090102](https://doi.org/10.17759/exppsy.2016090102) (дата звернення 05.12.2023 р.)
3. Власенко О. С., Чарикова Ю. В. Мотивація персоналу в умовах кризи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 17. С. 224-229.
4. Кузікова С. Б. Толерантність до невизначеності: теоретико-емпіричні розвідки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. № 1(3). С. 67-72. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/326> (дата звернення 12.12.2022 р.)
5. Курова А. В. Ситуація невизначеності у парадигмі сучасних викликів суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. №4. С. 51-55. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.10> (дата звернення 12.12.2022 р.)
6. Портал психології управління. Парадокс Елсберга, або нетерпимість невизначеності. URL: <https://psixologiya.org/socialnaya/samorazvitie/2098-paradoks-elsberga-ili%20neterpimost-neopredelennosti.html> (дата звернення 13.12.2022 р.)
7. Помиткіна Л. Вплив толерантності до невизначеності на процес прийняття рішення менеджерами з персоналу. *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій: збірник наукових праць / за заг. ред. Л. В. Помиткіної, О. М. Ічанської*. Київ: ТОВ «Альфа-ПСК», 2020. С. 216-220.
8. Сайфулина К. Э., Козунова Г. Л., Медведев В. А., Рытикова А. М., Чернышев Б. В. Принятие решения в условиях неопределенности: стратегии исследования и использования. *Современная зарубежная психология*. 2020. Т. 9. № 2. С. 93–106. URL: [doi:10.17759/jmfp.2020090208](https://doi.org/10.17759/jmfp.2020090208) (дата звернення 14.12.2022 р.)
9. Rooke, D., Torbert, W. R.. 7 transformations of leadership. *Harvard business review*. 2005. 83(4). P. 66–133.
10. Литвин С. В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. *Психологічний часопис*. 2019. № 1. С. 90-107.

References

1. Xuan, B. (2020). From evaluation to prediction: Behavioral effects and biological markers of cognitive control intervention. *Neural Plasticity*. February 24. DOI: <https://doi.org/10.1155/2020/1869459> (accessed 10 December 2022)
2. Velichkovsky, B.B., Gusev, A.N., Vinogradova, V.F., & Arbekova O.A. (2016). Cognitive control and a sense of presence in virtual environments. *Експериментальная психология*, 9, 1, 5-20. DOI: [doi:10.17759/exppsy.2016090102](https://doi.org/10.17759/exppsy.2016090102) (accessed 05 December 2022) [In Russian].
3. Vlasenko, S. & Charykova, Yu. V. (2017). Staff motivation in crisis conditions. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, 17, 224–229. [In Ukrainian].
4. Kuzikova, S. B. (2018). Tolerance to uncertainty: theoretical and empirical explorations. *Naukovyi visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Psykhologichni nauky»*, 1(3), 67-72. Retrieved from <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/326> (accessed 12 December 2022). [In Ukrainian].
5. Kurova, A.V. (2022). Situation of uncertainty in the paradigm of modern challengers of society] *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriiia: Psykhologhiia* 4, 51-55. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.10> (accessed 12 December 2022). [In Ukrainian].
6. Portal psykholohiyi upravlinnya. Paradoks Elsbberha, abo neterpymist' nevyznachenosti [Management psychology portal. Ellsberg's paradox, or intolerance of uncertainty]. Retrieved from <https://psixologiya.org/socialnaya/samorazvitie/2098-paradoks-elsberga-ili%20neterpimost-neopredelennosti.html> (accessed 13 December 2022). [In Ukrainian].
7. Pomytkina, L. (2020) profesiiy [Influence of tolerance to uncertainty on the decision making process of personnel managers. Personality in psychological aspects of communities and professions]. *Zbirnyk naukovykh prats' L.V. Pomytkina, O.M. Ichans'ka. Kyiv : TOV «Alfa-PIK»*, 216-220.[In Ukrainian].
8. Sayfulina, K.E., Kozunova, G.L., Medvedev, V.A., Rytikova, A.M., & Chernyshev, B.V. (2020). Decision making under uncertainty: research and use strategies. *Sovremennaya zarubezhnaya psikhologiya*, 9, 2, 93–106. DOI: <https://doi.org/10.17759/jmfp.2020090208> (accessed 14 December 2022). [In Russian].
9. Rooke, D., & Torbert, W. R. (2005). 7 transformations of leadership. *Harvard business review*, 83(4), 66–133.
10. Lytvyn, S. (2019). Tolerance to uncertainty as a psychological construct. *Psykhologichnyy chasopys*, 5(1), 90–107. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.01.2023

Прийнята до публікації 10.01.2023

УДК [605.4:338.22]:004(045)

DOI:10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-113-119

БІЗНЕС-ПРОЦЕСИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР В УМОВАХ ВПЛИВУ КІБЕР-ФІЗИЧНИХ СИСТЕМ

Карпінська Г. В., кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу розвитку підприємництва, ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України», м. Одеса, Україна
e-mail: biznessdev@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4896-1866

Анотація. Метою статті є виявлення сутності та удосконалення категоріального апарату теорії управління бізнес-процесами в умовах впливу кібер-фізичних систем. Відповідно до мети поставлені такі завдання: удосконалити та розвинути понятійно-категоріальний апарат теорії управління бізнес-процесами; визначити сутність, складові та структуру бізнес-процесів суб'єкта підприємницької діяльності в умовах впливу на нього кібер-фізичних систем; дослідити сучасні моделі управління бізнес-процесами. У роботі визначено, що кібер-фізичні системи – це інтелектуальні системи, що включають інженерно-взаємодіючі мережі фізичних та обчислювальних компонентів. Вони проникають у всі сфери життєдіяльності людини: виробництво, будівництво, транспорт, енергетику, медицину тощо, де забезпечують нові функціональні можливості для покращення якості життя, дозволяють досягти технічного прогресу у різних областях і тому мають значний вплив на світову економіку. Бізнес-процеси суб'єкта підприємницької діяльності – це сукупність послідовних, комплементарних (взаємозалежних, взаємодоповнюваних, узгоджених) дій, які здійснюються з використанням кібер-фізичних систем та забезпечують суб'єкту підприємницької діяльності його розширене відтворення (отримання доданої вартості) та адаптацію до підприємницького середовища. Деталізовано та доповнено основні характеристики бізнес-процесів суб'єкта підприємницької діяльності в умовах впливу кібер-фізичних систем, зокрема таких як: формування споживчої (доданої) вартості, взаємозалежність і взаємопов'язаність всіх бізнес-процесів на підприємстві, цілеспрямованість, вимірність, дискретність, безперервність, керованість, відтворення, адаптивність, комплементарність. Розкрито зміст складових бізнес-процесів суб'єкта підприємницької діяльності в умовах впливу кібер-фізичних систем, а саме: вхідної та вихідної логістики, операційної діяльності, підтримки інфраструктури, аналізу та контролю даних та якості, управління кадрами, управління інформацією, управління фінансовими та матеріальними ресурсами, стратегічного розвитку, розвитку персоналу і культури організації, інноваційного розвитку за умов їх цифровізації та автоматизації.

Ключові слова: бізнес-процеси, кібер-фізична система, суб'єкт підприємницької діяльності, процесний підхід, відтворення, адаптивність, комплементарність.

BUSINESS PROCESSES ENTREPRENEURIAL STRUCTURES UNDER INFLUENCE CYBER-PHYSICAL SYSTEMS

Karpinska Hanna, candidate of economic sciences, s.n.s., s.n.s. Department of Entrepreneurship Development, State University "Institute of Market and Economic and Environmental Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Odesa, Ukraine
e-mail: biznessdev@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4896-1866

Abstract. The purpose of the article is to identify the essence and improve the categorical apparatus of the theory of business process management under the influence of cyber-physical systems. In accordance with the goal, the following tasks are set: to improve and develop the conceptual and categorical apparatus of the theory of business process management, to determine the essence, components and structure of the business processes of the subject of entrepreneurial activity under the conditions of the influence of cyber-physical systems on it, to investigate modern models of business process management. The work defines that cyber-physical systems are intelligent systems that include engineering and interacting networks of physical and computing components. They penetrate into all spheres of human activity: production, construction, transport, energy, medicine, etc., where they provide new functional opportunities to improve the quality of life, allow to achieve technical progress in various areas and therefore have a significant impact on the world economy. The business processes of a business entity are a set of consecutive, complementary (interdependent, complementary, coordinated) actions that are carried out using cyber-physical systems and provide the business entity with its expanded reproduction (obtaining added value) and adaptation to business environment. The main characteristics of the business processes of the subject of entrepreneurial activity under the influence of cyber-physical systems are detailed and supplemented, in particular such as: formation of consumer (added) value, interdependence and interconnection of all business processes at the enterprise, purposefulness, measurability, discreteness, continuity, manageability, reproduction, adaptability, complementarity. The content of the constituent business processes of the subject of entrepreneurial activity under the influence of cyber-physical systems is revealed, namely: inbound and outbound logistics, operational activities, infrastructure support, data and quality analysis and control, personnel management, information management, financial and material management resources, strategic development, development of personnel and organizational culture, innovative development under the conditions of their

digitization and automation.

Keywords: business processes, cyber-physical system, business entity, process approach, reproduction, adaptability, complementarity.

JEL Classification: D200;P400.

Постановка задачі. Ефективна реалізація бізнес-процесів – це мета і завдання будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності. Підприємства повинні постійно удосконалювати свою діяльність, узгоджуючи її з вимогами сучасного ринкового середовища, щоб зберігати свою конкурентоспроможність. У більшості організацій управління бізнес-процесами нині здійснюється за допомогою сучасних корпоративних інформаційних систем (КІС), робота яких базується на процесному підході управління та обумовлена впливом кібер-фізичних систем майже на всі сфери життєдіяльності людини.

Необхідність застосування бізнес-процесного підходу у сучасних підприємницьких структурах обумовлена такою великою кількістю операцій, складними зв'язками між ними, в результаті чого все гостріше виникають проблеми узгодження між операціями. Розвиток сучасних інформаційних технологій, що є проявом впливу кібер-фізичних систем, дозволяє у багатьох областях і наперед в управлінні бізнес-процесами знизити вплив негативного людського фактора та підвищити швидкість виконання однотипних операцій та аналізу економічної ситуації.

Тому дослідження та подальший розвиток сучасних концепцій та моделей управління бізнес-процесами підприємницьких структур під впливом кібер-фізичних систем є актуальною задачею, що і обумовило вибір назви статті, її мету та завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та методологічних аспектів визначення сутності, класифікації бізнес-процесів, принципам їх моделювання, визначення ефективності та методів їх удосконалення присвячені роботи таких вчених, як: О. О. Андрейчиков [1], О. В. Ареф'єва [2], С. І. Бай [3], Х. Ф. Біннер [4], О. В. Виноградова [5], Т. Х. Дейвентпорт [6], Л. О. Денисенко [7], Л. Д. Дрюченко [8], О. В. Корзаченко [9], Т. І. Лепейко [10], М. Портер [11], М. Хаммер [12], Дж. Харрінгтон [13], Д. Чампі [14], Л. І. Чернобай [15], А. В. Шеєр [16], Л. Г. Шемаєва [17] та інших.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи дані публікації можна зробити висновок про те, що єдиної думки щодо визначення сутності бізнес-процесів суб'єктів підприємницької діяльності, їх складових не існує, та, зокрема, з урахуванням впливу на них кібер-фізичних систем.

Мета дослідження. Мета статті полягає у виявленні сутності та удосконаленні категоріального апарату теорії управління бізнес-процесами в умовах впливу кібер-фізичних систем. Відповідно до мети поставлені такі завдання: удосконалити та розвинути понятійно-категоріальний апарат теорії управління бізнес-процесами; визначити сутність, складові та структуру бізнес-процесів суб'єкта підприємницької діяльності в умовах впливу на нього кібер-фізичних систем; дослідити сучасні моделі управління бізнес-процесами.

Основний матеріал. Проведені дослідження свідчать про існування у наукових колах різноманітної спрямованості в тлумаченні економічної категорії «бізнес-процеси», тому проаналізуємо існуючі підходи для ідентифікації сутності цієї економічної категорії. Так, за Великим тлумачним словником [18], бізнес – це економічна, комерційна, біржова або підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку. Процес – послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірно; хід розвитку чого-небудь; сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку (результату). Поєднання визначень понять «бізнес» і «процеси» формує первинну сутність категорії «бізнес-процесів» як сукупності послідовних дій економічного, комерційного, біржового або підприємницького характеру, які зорієнтовані на отримання прибутку.

Проте у сучасних умовах ведення бізнесу та для цілей наукового дослідження таке визначення не може бути застосованим, оскільки містить поверхневу характеристику категорії без тлумачення впливу на бізнес-процеси сучасного розвитку кібер-фізичних систем.

Зокрема, кібер-фізичні системи (далі – КФС) – це інтелектуальні системи, що включають інженерно-взаємодіючі мережі фізичних та обчислювальних компонентів. Вони проникають у всі сфери життєдіяльності людини: виробництво, будівництво, транспорт, енергетику, медицину тощо, де забезпечують нові функціональні можливості для покращення якості життя, дозволяють досягти технічного прогресу у різних областях і тому мають значний вплив на світову економіку. Основою розроблення різних моделей кібер-фізичних систем є наявність

засобів вимірювання та їх програмного забезпечення [19]. Прояв впливу КФС на діяльність суб'єктів підприємницької діяльності виражений, зокрема у процесах автоматизації та цифровізації їх бізнес-процесів через об'єктивну необхідність використання: інформаційно-комунікаційних технологій, програмних продуктів, технологій електронного обміну даними (EDI – Electronic Data Interchange), технології обробки великих даних (Big Data), технології туманних (Cloud Computing) та хмарних обчислень, інтелектуальних технологій (машинне навчання), штучного інтелекту, робототехніки та ін., що і являють собою різновиди кібер-фізичних систем, задля свого подальшого розвитку та конкурентоспроможності.

За визначенням Август-Вільгельма Шеєра [15], бізнес-процеси – це пов'язаний набір повторюваних дій (функцій), які перетворюють вхідний матеріал і/або інформацію в кінцевий продукт (послугу) у відповідності із заздалегідь встановленими правилами. Таке визначення надає розуміння сутності процесу, проте воно має певні недоліки, зокрема: результатами здійснення бізнес-процесів у всій їх сукупності є формування доданої вартості у вигляді товару (послуги), а наслідком виконання окремо взятого бізнес-процесу є результати, які є входом для наступного процесу, або кінцевим результатом ланцюга створення вартості. Також входами бізнес-процесів, окрім матеріалів та інформації, можуть бути інші види ресурсів підприємства (трудові, фінансові, інтелектуальні). Це визначення більш зосереджене на автоматизацію бізнес-процесів, а не на їх удосконалення чи реінжиніринг під сучасні та нові умови функціонування та потреби споживача. У цьому контексті цікавим є визначення, запропоноване

М. Хаммером та Дж. Чампі: «бізнес-процеси – це сукупність різних видів діяльності, у рамках яких «на вході» використовується один або більше видів ресурсів, в результаті чого на «виході» створюється продукт, що представляє цінність для споживача» [12]. Суть визначення демонструє застосування функціонального підходу, за яким бізнес-процеси є свого роду «механізмом» (чорною скринькою), яка перетворює «вхідні» ресурси у «результати» на виході. Разом з цим автори не виділяють систематизованість та взаємопов'язаність процесів, як їх визначальну характеристику. Хоча рівень ефективності «вихідних» результатів знаходиться у прямій залежності від ступеня досягнення ефекту синергії бізнес-процесів усередині організації.

Значний внесок у теорію бізнес-процесів зробили дослідники Томас Дейвенпорт та Джеймс Шорт [6]. Згідно з їх дослідженнями під бізнес-процесом слід вважати набір логічно взаємозалежних дій, виконуваних для досягнення певного «виходу» бізнес-діяльності. У праці Томаса Дейвенпорта, яка орієнтована на формування та оптимізацію інноваційних бізнес-процесів, наведено більш детальне визначення бізнес-процесу як дискретної множини дій, спроектованих та структурованих для виробництва визначеного продукту (товарів/ робіт/ послуг) для конкретного споживача, чи ринку. Він наводить і визначення бізнес-процесу як структурованого набору дій, які можна виміряти (тобто «оцінити економічно»), та який створений з метою виробництва певної продукції для клієнта чи ринку. Таке визначення повніше відображає економічну сутність бізнес-процесів та враховує їх дискретність та необхідність вимірювання, що є основою розроблення та застосування різних моделей кібер-фізичних систем та впливу результату їх розвитку на діяльність суб'єктів підприємницької діяльності.

Вагомим є внесок М. Портера [11] в аспекті визначення меж бізнес-процесів. За його підходом, межі (кінцеві точки) бізнес-процесів – це ті бізнес-процедури, за результатами виконання яких витрачаються «організаційні ресурси» та формується додана вартість. Звідси виходить, що кожне підприємство (суб'єкт підприємницької діяльності) є унікальним за сукупністю бізнес-процесів, які його формують. Адже специфіка діяльності та всі організаційні фактори зміщують межі поділу бізнес процесів у кожному конкретному випадку. Іншим важливим наслідком його наукової праці є обґрунтування неможливості виділити на практиці стандартні бізнес-процеси, які мають місце у кожній організації. Бо кожне підприємство, кожний суб'єкт підприємницької діяльності є неповторним за своєю структурою, результатами діяльності, умовами конкуренції та формування цінності.

За визначенням, розробленим вченими Ericsson Quality Management Institute м. Гетеборг [20], бізнес-процес – це послідовність логічно пов'язаних, повторюваних дій, у результаті яких використовуються ресурси підприємства для перетворення об'єкта (фізично чи віртуально) з ціллю досягнення визначених вимірних результатів, або продукції для задоволення потреб внутрішніх і зовнішніх споживачів.

Отже, підсумовуючи розглянуті визначення категорії «бізнес-процеси», можна відмітити що єдиної думки щодо розуміння її сутності (ключових характеристик) у науковій літературі

немає, та, зокрема не існує визначення, яке б враховувало об'єктивний вплив на них кібер-фізичних систем.

У зв'язку з цим автором у табл. 1 наведено ідентифікацію та доповнення ключових характеристик бізнес-процесів суб'єкта підприємницької діяльності в умовах впливу КФС.

Враховуючи зазначені у табл. 1 ключові характеристики бізнес-процесів, автором надано власне визначення бізнес-процесів підприємницьких структур в умовах впливу кібер-фізичних систем, зокрема: цесукупність послідовних, взаємозалежних, взаємодоповнюваних, узгоджених дій, які здійснюються з використанням кібер-фізичних систем та забезпечують суб'єкту підприємницької діяльності його розширене відтворення (отримання доданої вартості) та адаптацію з підприємницьким середовищем.

Досліджуючи питання складових та структури бізнес-процесів підприємницьких структур, слід відмітити, що нині в економічній літературі найбільш поширеною є наступна структуризація бізнес-процесів підприємства: основні бізнес-процеси; допоміжні бізнес-процеси; бізнес-процеси управління; бізнес-процеси розвитку. Їх сутність та структуризація в умовах впливу КФС є об'єктом подальших досліджень.

Таблиця 1

Ключові характеристики бізнес-процесів суб'єкта підприємницької діяльності в умовах впливу кібер-фізичних систем

Ключова характеристика	Автори	Опис
Традиційний підхід		
1. Формування споживчої вартості	Hammer M., Champy J., Porter M. E., Millar V. E.	Кінцевою метою виконання бізнес-процесів є формування доданої вартості (споживчої цінності) вихідної продукції, послуги, задоволення потреб споживача.
2. Взаємозалежність і взаємопов'язаність всіх бізнес-процесів на підприємстві	Август-Вильгельм Шеєр, Davenport T. H., Short J., Харрінгтон Дж., Эсселинг К. С., Андерсен Бьєрн, Биннер Х.Ф., ISO/IEC	Функціонування підприємства (суб'єкта підприємницької діяльності) неможливо без функціонування його бізнес-процесів (дій/заходів/операцій/процедур). Відсутність одного бізнес-процесу чи його неефективність неминуче впливають як на ефективність інших, так і на результативність всієї організації.
3. Цілеспрямованість	Davenport T. H., Short J. E., Porter M. E., Millar V. E., Андерсен Бьєрн, Биннер Х.Ф.	Кожен бізнес-процес виконується у відповідності до визначеної цілі, досягнення якої (якісно та кількісно) в сукупності дає бажане та заплановане значення «виходу» бізнес-процесів.
4. Вимірність	Porter M. E., Millar V. E., Davenport T. H., Андерсен Бьєрн	Кожен бізнес-процес має початок та кінець, то відповідно має бути система критеріїв та підходів до вираження результатів виконання бізнес-процесу у числовому вимірі. За інших умов дія не може вважатися бізнес-процесом.
5. Дискретність (наявність початку, «входу» і закінчення, «виходу»)	Hammer M., Champy J., Август-Вильгельм Шеєр, Porter M. E., Millar V. E., ISO/IEC	Згідно з визначенням М. Портера, кожен бізнес-процес має початок та кінець, які визначаються затратами організаційних ресурсів («вхід») та «формуванням споживчої цінності» («вихід»).
6. Безперервність	Август-Вильгельм Шеєр, Porter M. E., Millar V. E., Андерсен Бьєрн	Бізнес-процеси – це процеси, які є заздалегідь спроектованими і представляють собою систему бізнес-процедур (операцій, дій, заходів), яка періодично повторюється.

7. Керованість бізнес-процесів	Л. І. Чернобай, О. І. Дума	Використання організаційних ресурсів та виконання бізнес-процесів для створення доданої вартості з метою досягнення цілей підприємства потребує керівництва, що в практичному аспекті означає наявність менеджера, який має владу і повноваження змінювати конфігурацію процесу та затрачувані на його виконання ресурси, а також відповідає за його результативність та ефективність
Доповнення характеристик бізнес-процесів в результаті впливу КФС		
Відтворення		Бізнес-процеси повинні бути спрямовані на задоволення попиту споживачів та отримання доданої вартості задля можливості суб'єкту підприємницької діяльності ефективного функціонування та розвитку у майбутньому, тобто для здійснення процесів його простого (функціонування) та розширеного відтворення (розвитку). За цих обставин КФС змінюють технологію здійснення таких основних бізнес-процесів розширеного відтворення як: матеріально-технічне забезпечення (вхідна логістика) – виробництво (операційна діяльність) – збут (вихідна логістика)
Адаптивність		Бізнес-процеси повинні здійснюватися задля досягнення цілей суб'єкта підприємницької діяльності та зокрема: задоволення потреб клієнтів підприємства (в умовах впливу КФС клієнтами підприємства є не тільки споживачі його продукції чи послуг, а також ті, хто забезпечує виконання бізнес-процесів) та змінюватись відповідно до їх потреб. Це означає, що технологія виконання бізнес-процесів повинна передбачати можливість зміни їх конфігурації (тобто технології здійснення та технології формування споживчої цінності для клієнтів).
Комплементарність		Взаємодія, взаємозалежність, взаємодоповнюваність, узгодженість всіх складових бізнес-процесів між собою та технологіями їх виконання з існуючими можливостями КФС.

Джерело: сформовано автором з використанням матеріалів [4; 6; 11; 12; 13; 14; 15]

Висновки. В результаті дослідження було встановлено, що бізнес-процеси суб'єкта підприємницької діяльності в умовах впливу КФС – це сукупність послідовних, комплементарних (взаємозалежних, взаємодоповнюваних, узгоджених) дій, які здійснюються з використанням кібер-фізичних систем та забезпечують суб'єкту підприємницької діяльності його розширене відтворення (отримання доданої вартості) та адаптацію до підприємницького середовища.

За цих обставин КФС змінюють технологію здійснення таких основних бізнес-процесів розширеного відтворення, як: матеріально-технічне забезпечення (вхідна логістика) –

виробництво (операційна діяльність) – збут (вихідна логістика). Клієнтами підприємства є не лише споживачі його продукції чи послуг, а й ті, хто забезпечує виконання бізнес-процесів, які також змінюються відповідно до їх потреб. Це означає, що технологія виконання бізнес-процесів повинна передбачати можливість зміни їх конфігурації (тобто технології здійснення та технології формування споживчої цінності для клієнтів), для чого необхідне досягнення взаємодії, взаємозалежності, взаємодоповнюваності, узгодженості всіх складових бізнес-процесів між собою та технологіями їх виконання з наявними можливостями КФС.

Список літератури

1. Андрейчиков О. О., Гуца О. М., Українець О. Г. Використання сучасних інформаційних технологій в процесі розробки регламентів довільної складності. Науково-технічний збірник «Комунальне господарство міст» ХНУМГ імені О. М. Бекетова серія «Технічні науки та архітектура». 2013. Вип. 110. С. 259 – 265.
2. Ареф'єва О. В., Луцька Т. В. Бізнес-процеси підприємств сфери послуг: фактори, формування, конкурентоспроможність: монографія. Київ: Вид. Європейського ун-ту, 2009. 96 с.
3. Бай С. І. Розвиток організації: політика, потенціал, ефективність: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-ек. ун-т, 2009. 280 с.
4. Binner, H. F. Steuerung Gesichtspunkte zur Flexibilität Steigern VDI-Z. Zeitschrift für integrierte Produktionstechnik. Spezial: Steuerungen. Oktober 90, S. 24–34.
5. Виноградова О. В. Реінжиніринг бізнес-процесів у сучасному менеджменті: монографія. Донецьк. Вид. ДонДУЕТ. 2005. 196с.
6. Davenport T. H., Short J. E. The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign. Sloan Management Review. 1990. P. 11–27.
7. Денисенко Л. О., Шацька С. Є. Концептуальні засади класифікації бізнес-процесів, як основи формування бізнес-системи організації. Ефективна економіка. 2012. №11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1558> (дата звернення 21.11.2022).
8. Дрюченко Л. Д. Упровадження інструментарію моделювання та оптимізації бізнес-процесів у діяльність органів місцевого самоврядування. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2010. Вип. 1 (3). С.32-35.
9. Корзаченко О. В. Оптимізація бізнес-процесів українських підприємств: проблеми та перспективи. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2013. Вип. 3. С. 64 – 69.
10. Лепейко Т. І., Котлик А. В. Реінжиніринг бізнес-процесів: навч.-практ. посіб. у схемах і табл. Харків: ХНЕУ, 2009. 80 с.
11. Porter M. E., Millar V. E. How Information Gives You Competitive Advantage. Harvard Business Review. 1985. 85. (July–August). P.149–160.
12. Hammer M., Champy J. Reengineering the corporation: a manifest of business revolution. New York, NY: Harper Business, 1993. 223 p.
13. Harrington J., Esseling K.S., H. Van Niemwegen. Optimization of business processes: documentation, analysis, management, optimization. New York: McGraw-Hill, 1997. 314 p.
14. Чернобай, Л. І., Дума О. І. Бізнес-процеси підприємства: загальна характеристика та економічна суть. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2013. № 769. С. 125-131.
15. Sheer A.V. Business processes: basic concepts, theory, methods. 1999. 152 p.
16. Шемаєва Л. Г. та ін. Управління якістю бізнес-процесів на підприємстві. Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. 240 с.
17. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.
18. Микийчук М. М., Стадник Б. І., Яцишин С. П., Луцик Я. Т. Розумні вимірювальні засоби для кібер-фізичних систем. Вимірювальна техніка та метрологія. 2017. № 77. С.3-17.
19. Вишневікий В. П. та ін. Смарт-промисловість в епоху цифрової економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку: монографія. Київ: Вид. НАН України, Ін-т економіки пром.-сті. 2018. 192с.
20. Ericsson Quality Institute. Business Process Management. Ericsson, Gothenburg Sweden, 1993. 170 p.

References

1. Andrejchikov, O. O., Hutsa, O. M. & Ukrainets', O. H. (2013). The use of modern information technologies in the process of developing regulations of arbitrary complexity. *Naukovo-tekhnichnyj zbirnyk «Komunal'ne hospodarstvo mist» KhNUMH imeni O.M. Beketova serii «Tekhnichni nauky ta arkhitektura»*, 110, 259 – 265. [In Ukrainian].
2. Aref'ieva, O. V. & Luts'ka, T. V. (2009). *Biznes-protsesy pidpriemstv sfery posluh: faktory, formuvannia, konkurentnospromozhnist*. Kyiv: Yevropejs'koho un-tu. [In Ukrainian].
3. Baj, S. I. (2009). *Rozvytok orhanizatsii: polityka, potentsial, efektyvnist'*. Kyiv: Kyiv. nats. torh.- ek. un-t [In Ukrainian].
4. Binner, H. F. (1990). *Steuerung Gesichtspunkte zur Flexibilität Steigern VDI-Z. Zeitschrift für integrierte Produktionstechnik. Spezial: Steuerungen*. 24–34.
5. Vynogradova, O. V. (2015). *Reinzhyrnirynh biznes-protsesiv u suchasnomu menedzhmenti*. Donetsk: DonDUET. [In Ukrainian].
6. Davenport, T. H. & Short, J. E. (1990). *The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign*. *Sloan Management Review*, 11–27.
7. Denysenko, L. O. & Shats'ka, S. Ye. (2012). *Kontseptual'ni zasady klasyfikatsii biznes-protsesiv, iak osnovy formuvannia businessystemy orhanizatsii*. *Efektivna ekonomika*, 11, Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1558> [In Ukrainian].
8. Driuchenko, L. D. (2010). *Implementation of modeling and optimization tools for business processes in the activities of local self-government bodies*. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka.*, 1 (3), 32-35 [In Ukrainian].
9. Korzachenko, O. V. (2013). *Optimization of business processes of Ukrainian enterprises: problems and prospects*. *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu.*, 3, 64 – 69 [In Ukrainian].
10. Lepejko, T. I. & Kotlyk, A. V. (2009). *Reinzhyrnirynh biznes-protsesiv: navch.-prakt. posib. u skhemakh i tabl*. Kharkiv: KhNEU [In Ukrainian].
11. Porter, M. E. & Millar, V. E. (1985). *How Information Gives You Competitive Advantage*. *Harvard Business Review*, 85, 149–160.
12. Hammer, M. & Champy, J. (1993). *Reengineering the corporation: a manifest of business revolution*. New York: Harper Business.
13. Harrington, J., Esseling, K. S. & H. Van Niemwegen. (1997). *Optimization of business processes: documentation, analysis, management, optimization*. New York: McGraw-Hill.
14. Chernobaj, L. I. & Duma, O. I. (2013). *Business processes of the enterprise: general characteristics and economic essence*. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika"*, 769, 125-131 [In Ukrainian].
15. Sheer, A. V. (1999). *Business processes: basic concepts, theory, methods*. Per. with Eng.: Monograph.
16. Shemaieva, L. H. ta in. (2009). *Upravlinnia iakistiu biznes-protsesiv na pidpriemstvi*. Kharkiv: KhNEU [In Ukrainian].
17. Busel, V. T. (2005). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy (z dod. i dopov.)*. Kyiv: Irpin': VTF “Perun” [In Ukrainian].
18. Mykyjchuk, M. M. & Stadnyk, B. I. & Yatsyshyn, S. P. & Lutsyk, Ya. T. (2017) *Smart measuring tools for cyber-physical systems*. *Bymiriuv'al'na tekhnika ta metrolohiia.*, 77, 3-17.
19. Vyshnev'kyj V.P. ta in. (2018) *Smart-promyslovist' v epokhu tsyfrovoy ekonomiky: perspektyvy, napriamy i mekhanizmy rozvytku: monohrafiia*. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom.-sti [In Ukrainian].
20. Ericsson Quality Institute. (1993) *Business Process Management*. Gothenburg Sweden: Ericsson.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2023

Прийнята до публікації 20.01.2023

ВАРТІСТЬ КОМПАНІЇ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ

Моїсеєв В. В., аспірант факультету фінансів та банківської справи, кафедра фінансового менеджменту та фондового ринку, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: moiseievslav@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0785-2527

Іоргачова М. І., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: manadger41@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1933-6447

***Анотація.** Метою статті є дослідження сутності та особливостей визначення вартості компанії для поступового впровадження цієї концепції у діяльність українських суб'єктів господарювання. У роботі визначено, що вартість компанії бере участь у комплексній оцінці ефективності управління компанії, виступаючи показником ефективності прийняття рішень власниками та управлінським персоналом. Відзначено, що необхідність оцінки вартості компанії виникає при розрахунку ціни, за якою її можна придбати, або у випадку злиття з іншою компанією, а також при додатковій емісії акцій, утвердженні ефективних засобів збільшення обсягу залученого капіталу, оцінці інтелектуального капіталу та ліквідації компанії. Проаналізовано підходи дослідників із різних сфер, що займаються проблемами управління вартістю, та на цій основі висвітлено головні підходи до інтерпретації економічної категорії «вартість компанії»: як ціна, як понесені витрати та як цінність. Розглянуто сутність кожного із вищенаведених підходів з метою побудови їх класифікації, що надає змогу сформулювати власне бачення поняття «вартість компанії». Деталізована класифікація дозволила розмежувати існуючі підходи до визначення вартості компанії за змістом, надати пропозиції щодо удосконалення сучасного тлумачення та сформулювати єдиний підхід до розуміння вартості компанії, що може бути покладений в основу сучасної системи управління вартістю компанії.*

***Ключові слова:** вартість компанії, управління вартістю компанії, фінансові ресурси, грошові потоки, матеріальні та нематеріальні активи, критерії ефективності.*

VALUE OF A COMPANY: ESSENCE AND PECULIARITIES OF DEFINITION

Moiseiev Viacheslav, postgraduate student of the faculty of finance and banking, department of financial management and stock market, Odessa National University of Economics, Ukraine
e-mail: moiseievslav@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0785-2527

Iorgachova Maria, PhD in economics, associate professor, department of financial management and stock market, Odessa National University of Economics, Ukraine
e-mail: manadger41@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1933-6447

***Abstract.** In the article, the authors consider the value of a company as the key aspect of the company's sustainable development and focus attention on the problems of distinguishing approaches to determining this value. This article aims to explore the essence and peculiarities of determining the value of a company for the gradual implementation of this concept into the activities of Ukrainian economic entities. The paper identifies that the value of a company serves as an indicator of the efficiency of decision-making by owners and management personnel and is involved in the comprehensive evaluation of the effectiveness of company management. Estimating the value of a company is one of the crucial tasks of corporate management due to the determination of competitiveness and financial stability, as well as an indicator of the company's development. It is noted that the need for evaluating the value of a company arises in various scenarios, including mergers, stock issuance, and company liquidation, as well as in the case of approval of effective means of increasing the volume of attracted capital or evaluation of intellectual capital. Through an analysis of various approaches to interpreting the economic category of "company value," the authors of the article identify the main approaches to interpreting the economic category of "value of a company" which are highlighted: price, incurred expenses, and value. Detailed classification of existing approaches to determining the value of a company in terms of content, proposed by the authors, provides an opportunity for improving the modern interpretation of this concept. In the conclusions of the article, the authors formulate a unified approach to understanding the value of a company that can serve as the basis for a modern system of value-based management.*

***Keywords:** value of a company, value based management, financial resources, cash flow, tangible and intangible assets, performance criteria.*

JEL Classification: G300.

Постановка задачі. У сучасному світі оцінка вартості компанії є невід'ємною частиною господарської діяльності безлічі компаній.

У результатах оціночної діяльності зацікавлені як самі власники і керівники організацій, так і контрольно-ревізійні органи, представники кредитних і страхових компаній, потенційні інвестори і акціонери. Головною метою компанії стає збереження відповідного рівня своєї діяльності, вдосконалення та розвиток, оскільки це дозволяє врахувати інтереси усіх зацікавлених груп та реалізувати індивідуальні цілі кожного суб'єкта. Сталий розвиток компанії досягається при нарощуванні вартості компанії завдяки досягненню матеріальних, екологічних та соціальних цілей.

Останнім часом аналіз систем корпоративного управління привертає дедалі більше уваги. Найбільш важливою та необхідною умовою для учасників управління корпоративними фінансами є розуміння механізмів оцінки вартості компанії. Ця необхідність виникає не лише через важливість оцінки під час злиття чи поглинання, але і тому, що, знаючи вартість компанії чи її бізнес-одиниць, можна визначити джерела створення економічної вартості та здійснювати управління вартістю компанії. Також оцінювання вартості компанії є одним із важливих завдань корпоративного управління за рахунок визначення конкурентоспроможності та фінансової стійкості та є індикатором розвитку компанії.

Розвиток сучасних суб'єктів господарювання на конкурентних засадах відповідно до стратегії стабільного розвитку потребує постійного вдосконалення системи менеджменту складовими організацій, зокрема – фінансовими ресурсами. Низька якість фінансового менеджменту українських компаній призводить до виникнення та поширення кризових явищ у їх діяльності та позбавлення стратегічних орієнтирів діяльності.

В умовах ринкової економіки в питанні якісного управління фінансами компаній дедалі більшої популярності набуває показник вартості компанії, що пов'язаний з виникненням і поширенням концепції вартісно-орієнтованого управління, яка сформулась у 80-х роках ХХ століття в економіці США і знайшла своє відображення у господарстві більшості провідних країн світу.

Зосередження на пошуку можливостей ефективного функціонування компанії зумовлює необхідність формування якісної системи інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень у сфері вибору методів оцінки вартості компанії та альтернатив фінансових прогнозів її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській і зарубіжній науковій літературі значну увагу питанням вартості підприємства та методам її оцінки приділили Г. Я. Глинська, К. І. Редченко, Н. В. Сімонова, Т. І. Сичова, Ф. Модільяні, Я. Маркус, М. В. Корягін [1, 2], Р. Бранденбург, Дж. Муррін, Дж. ван Хорн, А. Раппапорт [3, 6], Дж. Стерн, У. Шарп, Т. Коллер, Т. Момот, П. Круш, Т. Коумпланд, О. Мендрул [7], В. Панков, С. Поліщук, А. Дамодаран, М. Міллер та інші. Враховуючи значні наукові досягнення як зарубіжних, так і українських вчених, питання щодо дослідження концептуальних підходів і методів оцінки вартості компанії залишаються актуальними і надалі.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. У світовій практиці використовується безліч різноманітних підходів до визначення вартості компанії. Незважаючи на широке коло підходів, питанням тлумачення вартості компанії приділяється недостатньо уваги, оскільки постійні зміни та рух у напрямку їх дослідження вимагають подальшого вивчення з огляду на сучасні чинники впливу.

Мета дослідження. Мета статті полягає в дослідженні сутності та особливостей визначення вартості компанії для поступового впровадження цієї концепції у діяльність українських суб'єктів господарювання.

Основний матеріал. Вартість компанії займає важливе місце в управлінні та бере участь у комплексній оцінці ефективності управління компанією, виступаючи показником ефективності прийняття рішень власниками та управлінським персоналом. Необхідність оцінки вартості компанії виникає при розрахунку ціни, за якою її можна придбати, або у випадку злиття з іншою компанією, а також при додатковій емісії акцій, утвердженні ефективних засобів збільшення обсягу залученого капіталу, оцінці інтелектуального капіталу компанії та ліквідації компанії [11, с. 150].

Доцільно відзначити існування великої кількості різних суб'єктів, яким необхідна інформація про величину вартості компанії. Кожен суб'єкт має свою ціль, для кожного з яких вартість компанії є окремим товаром. Найбільше значення в оцінці вартості компанії для кредиторів має фінансова дієздатність підприємства, тоді як для аналітиків фондових бірж такою категорією є перевірка обґрунтованості котирування цінних паперів. Для власників же

найважливіше значення має коло різноманітних опцій розпорядження власністю компанії, починаючи з можливості угоди щодо злиття з іншою компанією, закінчуючи встановленням розміру готівкових коштів, що будуть отримані при ліквідації компанії [5, с. 56].

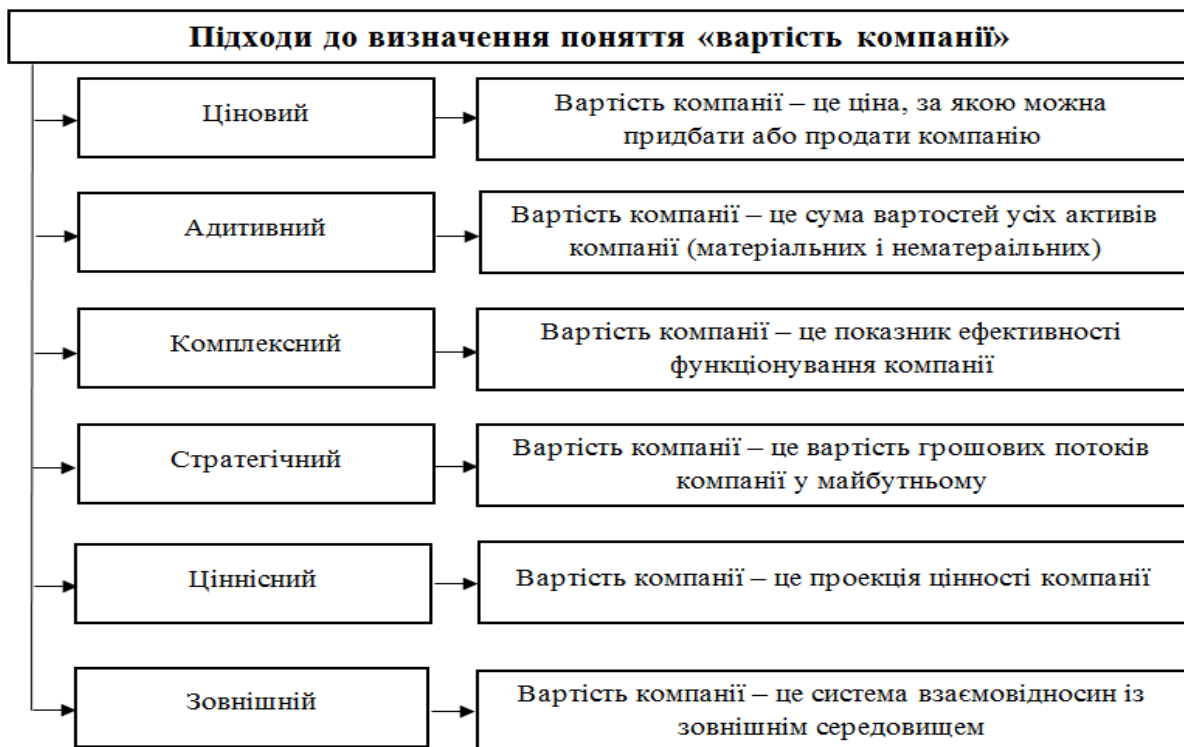
Оцінка компанії та управління її вартістю неможливі без дослідження «вартості» як категорії, що еволюціонувала під впливом різноманітних економічних шкіл. Економічну категорію «вартість компанії» можна інтерпретувати так:

- як ціну: вартість компанії розглядається як ціна, яка формується на базисі врахування її корисності. Представники теорії граничної корисності (К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. фон Візер) пояснювали зв'язок ціни компанії з її корисністю. Теорія факторів виробництва, представниками якої є Дж. Кларк та Ж. Б. Сей, пов'язувала вартість компанії з результатами сукупного функціонування таких факторів, як капітал, праця та земля [1, с. 10]. Теорія попиту і пропозиції (Дж. Кейнс, А. Маршал) інтерпретувала ціну компанії як наслідок взаємодії контрагентів на ринку, тобто з погляду сфери обігу, а не виробництва [9, с. 273].

- Як понесені витрати: розгляд вартості компанії з погляду концепції витрат. Ця концепція характерна для представників: теорії вартості в умовах інформаційної економіки (Б. Лев, Л. Г. Мельник, К. К. Вальтук, П. Друкер, Т. Стоуньєр, Ф. Махлуп, П. Друкер та ін.); трудової теорії вартості (А. Сміт, В. Петі, Д. Рікардо та К. Маркс); витратної теорії (Дж. Мак-Куллох, А. Сміт, Дж. Ст. Міль) [1, с. 10].

- Як цінність: вартість компанії є товаром із певною цінністю, що продається на ринку. Цінність підприємства у цьому випадку на думку М. В. Корягіна визначається за рахунок впливу певної групи факторів [10, с. 85].

Нині вченим-економістам не вдалося сформуванати єдиний підхід до розуміння вартості компанії, що може бути покладений в основу сучасної системи управління вартістю компанії. Проаналізувавши підходи дослідників із різних сфер (таких, як фінанси, корпоративне управління, інвестиційна та інноваційна діяльність, страхування, бухгалтерський облік), що займаються проблемами управління вартістю, нами виділено такі підходи до визначення поняття «вартість компанії» (рис. 1).

Джерело: складено авторами за матеріалами [4]

Велика кількість варіантів визначення вартості компанії виникає через вплив низки факторів. Наприклад, визначення вартості компанії, що ґрунтується на специфічності компанії

як конкретного товару, пов'язане з прогнозами майбутнього, а не лише з минулим, коли були здійснені витрати на його створення і функціонування. Прогнози майбутнього у суб'єктів, що оперують з показником вартості компанії, також можуть відрізнитися.

Розглянемо детальніше сутність кожного із вищенаведених підходів з метою побудови їх класифікації, що надасть змогу сформулювати власне бачення вартості компанії як економічної категорії, та надамо пропозиції щодо удосконалення сучасного тлумачення вартості компанії.

Перший підхід полягає у тому, що вартість компанії розглядається як рівноважна ціна. Поняття «ціна компанії» використовується за умови купівлі-продажу компанії чи її обміну на іншу компанію або актив, а поняття «вартість компанії» має ширше за змістом значення, хоча заперечувати вплив вартості компанії на її ціну було б зовсім неправильним. Ціна компанії може відхилитися від її вартості залежно від групи інтересів як продавця, так і покупця, а збігатися вони будуть лише за умов існування ефективного ринку (відповідно до підходу Ю. Фама), але сучасний рівень українського ринку облікової інформації є недостатнім для того, щоб виступити основною для прийняття зважених управлінських рішень [2, с. 122].

Другий підхід, згідно з яким вартість компанії розглядається як вартість майнового комплексу або сума вартостей усіх активів (елементів) компанії, має майнову основу, але не можна назвати це суто майновим підходом. Прихильників цього підходу можна поділити на дві умовні групи:

1) ті, які розглядають вартість компанії як майнову вартість (вартість майнового комплексу);

2) ті, які виділяють вартість нематеріальних активів окрім майнової складової у структурі вартості компанії, дослідження ролі яких у функціонуванні економічних систем та як одного з нових об'єктів бухгалтерського обліку в останнє десятиріччя істотно актуалізувалось.

Тобто, назви «майновий» або «балансовий» теж придатні для цього підходу, адже баланс компанії є інформаційною базою для визначення вартості в межах цього підходу. Водночас дослідження у цій сфері не дають підстави називати інформацію з балансу компанії вичерпною, повною інформацією про вартість усіх активів компанії, зокрема нематеріальних. Цей підхід можна виділити як «адитивний» або «сумарний», адже вартість компанії згідно з цим тлумаченням є сумою вартостей активів, що утворюють компанію. Однак, беззаперечним залишається той факт, що в умовах сучасної динамічної економіки, яка характеризується наростанням тенденцій глобалізації та постіндустріалізації, вартість компанії відрізнитиметься від суми вартостей його матеріальних і нематеріальних активів [2, с. 122].

Третій підхід відзначає вартість компанії як певний показник (величина, параметр, критерій) ефективності діяльності компанії. Зрозуміло, що підґрунтям для оцінки вартості компанії є величина, що відображає ефективність функціонування компанії загалом та в певних аспектах, наприклад, прибутковості різних видів діяльності компанії, очікуваних перспектив (прогнозних параметрів), досягнення стратегічних установок, збагачення акціонерів тощо [12, с. 151]. Проте обмеження тільки ефективністю діяльності компанії є недопустимим в межах відкритого функціонування системи компанії, тобто коли система компанії є відкритою та обмінюється із іншими системами всілякими ресурсами (інформаційними, матеріальними, нематеріальними тощо). Тому представлений підхід до формулювання вартості компанії можна відзначити комплексним підходом за ефективністю, що точніше відображатиме його сутність [2, с. 122].

У четвертому підході вартість компанії розглядається як вартість очікуваних грошових потоків. Якщо продовжити розмежування підходів в оцінювальній діяльності, то цей підхід є дохідним, адже визначає вартість компанії як здатність приносити доходи в майбутньому. Адитивний підхід не враховує майбутні очікування, тому що здатність генерувати дохід на користь інвестора або власника невід'ємно залежить як від внутрішніх факторів (майнового стану компанії), так і від зовнішніх (ризикованість вкладень, рівень інфляції, політична стабільність, вартість ресурсів тощо), що робить стратегічний підхід відмінною альтернативою. Але, попри усі позитивні риси стратегічного підходу, за допомогою цього тлумачення неможливо повною мірою визначити та обґрунтувати сутність поняття «вартість компанії», оскільки імовірнісний характер очікуваних доходів не завжди є безперечним фактом при нестабільності та динамічності умов, що особливо проявляються останнім часом через війну та поглиблення кризових явищ у національній та світовій економіці. Виявивши основну орієнтацію цього підходу до визначення вартості компанії, вважаємо доцільним називати його «стратегічним» або «перспективним» [4, с. 29].

У п'ятому підході вартість компанії представлена як грошовий вимір (еквівалент) економічної цінності компанії. Цей підхід має спільні риси з комплексним підходом за ефективністю, що визначає вартість компанії за рахунок ефективності її функціонування, оскільки цінність має здатність проявлятися через певні ефекти (соціальні, економічні). Ціннісний підхід також можна порівнювати з ціновим, адже ціна – це один із проявів цінності компанії. Але цінність як економічна категорія завжди має місце для інтерпретації, внаслідок чого для потенційного покупця і власника цінність компанії може кардинально відрізнятись [8, с. 102].

Шостий підхід передбачає, що вартість компанії – це складна система взаємовідносин компанії із зовнішнім середовищем. Цей підхід зосереджує увагу на взаємозв'язку вартості компанії із зовнішнім середовищем, тобто розглядає вартість через систему взаємовідносин із зовнішнім середовищем. Очевидно, що вартість компанії нині є величиною, що завжди залежить від зовнішнього середовища та впливу великої кількості непередбачуваних змінних цього середовища (таблиця 1).

Таблиця 1

Зовнішні фактори впливу на вартість компанії

Зовнішні фактори		
Макросередовище	Ринок капіталу	Ринкова кон'юнктура
Ризик країни	Рівень відомості компанії	Тенденції розвитку ринку
Рівень процентних ставок	Сприйняття галузі інвесторами	Рівень стійкості або коливання основних параметрів
Рівень інфляції	Ситуація на альтернативних ринках	Співвідношення попиту і пропозиції
Політична стабільність	Активність ринку	Рівень і динаміка цін
Розвиток міжнародної торгівлі	Дохідність на ринку боргового капіталу	Конкурентне положення на ринку
Зміни у законодавстві		Вартість ресурсів
Колівання курсу валют		Рівень комерційного ризику
Податкова політика		Положення ринку у певній точці економічного або сезонного циклу

Джерело: складено авторами

Проведене дослідження надало можливість встановити, що вартість – це економічний критерій, який відображає інтегральний ефект впливу прийнятих рішень на всі параметри, за якими оцінюються діяльність компанії, що дозволяє ранжувати варіанти у ситуації множинного вибору. Кількість грошей, за якою відбувається купівля-продаж компанії у певній угоді, називають ціною. Вартість компанії повинна бути об'єктивною величиною, яка встановлюється у відповідний час і в певному просторі, розраховується на підставі сукупного використання облікової та ринкової інформації, та за якою може бути здійснена угода купівлі-продажу на активному ринку.

Висновки. БПроведений нами аналіз основних підходів до визначення вартості компанії надав можливість дійти наступних висновків:

□ недоцільним є ототожнення вартості компанії та її ринкової ціни, оскільки це призводить до втрати об'єктивної основи цього показника, що не дає змоги управлінцям визначити критерій, який дозволяв би формувати власне бачення щодо ефективності оцінки та управління вартістю компанії;

□ недоцільним є ототожнення вартості компанії та її балансової вартості, розрахованої за допомогою додавання капіталізованих витрат, оскільки застосування такого підходу призводить до надмірної консервативності при її визначенні та має суто ретроспективну орієнтацію, що не дає змоги врахувати всі поточні зміни ринкового середовища і взагалі не

враховує будь-яких довгострокових і стратегічних подій, які пов'язані із цим середовищем;

- недоцільною є суто матеріальна орієнтація під час визначення вартості компанії, тому що це фактично ігнорує існування активів нематеріальної природи у компанії, роль яких у формуванні вартості компанії в останні десятиліття набуває все більшого значення;
- для оцінки вартості компанії у сучасних умовах розвитку світової економіки недостатньо використовувати традиційну фінансову звітність. Необхідно доповнити класичні форми фінансової звітності показниками нефінансового характеру, які надаватимуть інформацію про ті фактори, що впливають на створення вартості підприємства, однак залишаються поза системою бухгалтерського обліку. У результаті реалізації такої пропозиції також необхідно розробити єдину уніфіковану систему прийняття управлінських рішень на основі інформації фінансового і нефінансового характеру.

Проведене дослідження надало можливість встановити, що вартість – це економічний критерій, який відображає інтегральний ефект впливу прийнятих рішень на всі параметри, за якими оцінюється діяльність компанії, що дозволяє ранжувати варіанти у ситуації множинного вибору. Кількість грошей, за якою відбувається купівля-продаж компанії у певній угоді, називають ціною. Вартість компанії повинна бути об'єктивною величиною, яка встановлюється у відповідний час і в певному просторі, розраховується на підставі сукупного використання облікової та ринкової інформації, та за якою може бути здійснена угода купівлі-продажу на активному ринку.

Список літератури

1. Корягін М. В. Бухгалтерський облік у системі управління вартістю підприємства: теоретико-методологічні концепції: монографія. Львів : ЛІКА, 2019. 389 с.
2. Корягін М. В. Підходи до визначення поняття вартості підприємства та їх розвиток. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. 2018. № 1. С. 121-126.
3. Rappaport A. Creating Shareholder Value: The New Standard for Business Performance. New York: Free Press, 2000. 270 p.
4. Єрофєєва Т.А. Підходи до оцінювання вартості бізнесу: проблеми їх використання. Економічні науки. 2020. № 1. С. 25-30.
5. Мозенков О. Проблеми застосування вартісних показників для оцінки діяльності та прогнозування розвитку підприємств з корпоративними правами. Економіст. 2021. № 6. С. 54-59.
6. Rappaport A. Ten Ways to Create Shareholder Value. Harvard Business Review. 2006. P. 66-77.
7. Мендрул О. Г. Управління вартістю підприємств: монографія. Київ : КНЕУ, 2002. 272 с.
8. Сендерович А. Й. Сучасні моделі оцінки вартості компаній. Економічна наука. 2018. № 1. С. 99-106.
9. Шевчук Н. В. Сучасні моделі оцінювання доданої вартості підприємства. Стратегія економічного розвитку України. 2018. №35. С. 271-277.
10. Кульбач Ю. О. Механізм управління вартістю підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 23. С. 82-86.
11. Захарін О. О. Вартісно-орієнтоване управління на основі стейкхолдерського підходу в контексті інно-ваційного розвитку підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2018. № 10 (160). С. 149-157.
12. Терещенко О. О. Фінансовий контролінг : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2018. 408 с.

References

1. Koryagin, M. V. (2019). Bukhhalters'kyu oblik u systemi upravlinnya vartistyuu pidpnyemstva: teoretyko-metodolohichni kontseptsiyi: monohrafiya. Lviv : LIKA. [In Ukrainian].
2. Koryagin, M. V. (2018). Approaches to defining the concept of enterprise value and their development. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository, 1, 121-126. [In Ukrainian].
3. Rappaport, A. (2000). Creating Shareholder Value: The New Standard for Business Performance. New York: Free Press.
4. Yerofeyeva, T. A. (2020). Approaches to estimating business value: problems of their use. Ekonomichni nauky, 1, 25-30. [In Ukrainian].

5. Mozenkov, O. V. (2012). Problems of using value indicators to evaluate the activity and forecast the development of enterprises with corporate rights. *Ekonomist*, 6, 54-59. [In Ukrainian].
6. Rappaport, A. (2006). Ten Ways to Create Shareholder Value. *Harvard Business Review*, 66-77.
7. Mendrul, O. G. (2002). *Upravlinnya vartistyju pidpryyemstv: monohrafiya*. Kyiv : KNEU. [In Ukrainian].
8. Senderovich, A. I. (2018). Modern models of a company evaluation. *Ekonomichni nauky*, 1, 99-106. [In Ukrainian].
9. Shevchuk, N. V. (2018). Modern models of assessing the added value of the enterprise. *Stratehiya ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny*, 35, 271-277. [In Ukrainian].
10. Kulbach, Y. O. (2021). Mechanism of value based management. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 23, 82-86. [In Ukrainian].
11. Zakharin, O. O. (2018). Value-based management based on the stakeholder approach in the context of innovative development of the enterprise. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 10 (160), 149-157. [In Ukrainian].
12. Tereshenko, O. O. (2018). *Finansovyy kontrolinh : navch. posib*. Kyiv : KNEU. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.01.2023

Прийнята до публікації 10.01.2023

~ МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ~

УДК 338.2

DOI:10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-127-134

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ БІЗНЕС-АНАЛІТИКИ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

Грінченко Р. В., доктор економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: raya11@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3366-6154

Колібачук О. Б., аспірантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: kolibabchuk.m.d@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7964-5615

***Анотація.** У статті розглянуто питання доцільності використання систем бізнес-аналітики у процесі управління підприємством. Метою статті є виділення особливостей впровадження та використання систем бізнес-аналітики в управлінні підприємством. Для досягнення поставленої мети використано методи аналізу, синтезу, порівняння та аналогії. У статті досліджено поняття «бізнес-аналітика», визначено його суть. Приділено увагу процесам, які охоплює бізнес-аналітика, та узагальнено завдання, які вирішують системи бізнес-аналітики. Розглянуто етапи впровадження системи бізнес-аналітики та визначено переваги та виклики щодо їх використання. Практична значимість дослідження полягає у визначенні доцільності впровадження систем бізнес-аналітики у процес управлінської діяльності.*

***Ключові слова:** бізнес-аналітика, системи бізнес-аналітики, data-driven підхід, інформаційно-аналітичне забезпечення, інтелектуальний аналіз даних.*

USE OF BUSINESS INTELLIGENCE SYSTEMS IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT

Hrinchenko R. V., D.Sc. (Economics), Associate Professor of The Department of economy of enterprise and organization of entrepreneur activity, Odesa national economic university, Odesa, Ukraine
e-mail: raya11@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3366-6154

Kolibabchuk O. B., PhD student of The Department of economy of enterprise and organization of entrepreneur activity, Odesa national economic university, Odesa, Ukraine
e-mail: kolibabchuk.m.d@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7964-5615

***Abstract.** In article the current questions about of feasibility of using business intelligence systems in the process of enterprise management. The article is aimed is to spotlight the peculiarities of implementation and using of business intelligence systems in the enterprise management. To achieve the formulated goal methods of analysis, synthesis, comparison and analogue were used. The article studies economic essence of the concept of business intelligence.*

The processes that cover business intelligences in order to improve management efficiency were described. In the modern world business intelligence systems are one of the most promising solutions in business-analytics. Power BI and Tableau are the most popular among the business intelligence services according to Gartner. They allow users, including business owners, to model, analyze, investigate, manage data and share results. The main stages of implementation of the system of business intelligences were considered. The ultimate goal of the implementation is to analyze the results of the built-up reporting and provide effective recommendations for management decision making and put them into practice. The advantages and challenges in their use were determined. The capabilities of business intelligence systems help to broaden the vision of analytics beyond providing a set of data and creating analytical panels to enriched contextual information, reorienting attention to decision-making processes and, as a result, implementing actions that benefit the business. The practical significance of the article lies in the rationale for the need of using business intelligence systems in the process of management activity. The use of business intelligence systems is a continuous process, which provides an opportunity to open new dimensions in the usage of information and data at the enterprise.

***Keywords:** business intelligence, business intelligence system, data-driven approach, information and analytical support, data mining.*

JEL Classification: D830; D890; M150; M2100.

Постановка задачі. Однією з вагомих проблем аналітичного забезпечення на підприємствах є важкість обробки великого об'єму різномірної інформації. У сучасних умовах оперативне прийняття управлінських рішень на основі достовірних консолідованих даних набуває все більшого значення для зростання конкурентоспроможності підприємства. Особливо актуальним постає питання прийняття рішень на основі даних, так званий data-driven підхід до управлінської діяльності, що стало причиною появи потреби в удосконаленні засобів статистичної та аналітичної обробки даних для їх ефективного агрегування та візуалізації. З цією метою компанії впроваджують системи бізнес-аналітики. Використання систем

бізнес-аналітики здатне забезпечити автоматизацію процесу підготовки управлінської звітності з метою оперативної діагностики стану підприємства та подальшого прийняття своєчасних виважених рішень на основі якісних та точних даних. Це дозволяє компаніям діяти швидко та правильно на основі інформації та раніше ніж конкуренти. Результатом є конкурентоспроможна ефективна компанія, яка швидко реагує на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням впровадження та використання систем бізнес-аналітики займалися такі українські вчені: Л. Я. Філіпова [3], Б. В. Дмитришин, М. В. Боровий [6] та К. Д. Кохановський [12]. Загалом, ця проблематика недостатньо вивчена українськими вченими. Але вона є популярною серед зарубіжних дослідників, серед них Дж. Франкенфілд [2], Дж. Лонофф [5] тощо.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема прийняття ефективних управлінських рішень гостро постає у сучасних умовах бурхливого розвитку інформаційного середовища. Системи бізнес-аналітики покликані допомогти у вирішенні цієї проблеми, тому постає необхідність у визначенні доцільності їх впровадження та використання.

Мета дослідження. Метою статті є виділення особливостей впровадження та використання систем бізнес-аналітики в управлінні підприємством. Поставлено наступні завдання: дослідити поняття «бізнес-аналітика», визначити переваги та виклики у використанні систем бізнес-аналітики, розглянути процес впровадження системи бізнес-аналітики (BI-систем), сформулювати висновки щодо подальшого застосування систем бізнес-аналітики в управлінні підприємством.

Основний матеріал. Суттєве зростання обсягів інформації продукує нові виклики щодо оперативної обробки та аналізу даних. Окреслимо деякі проблеми традиційного аналізу даних:

- необхідна інформація міститься у різних джерелах: 1С, SAP, BAS, самописні системи, бази даних, Google-таблиці, файли Excel тощо;
- тривале формування звітів обліковою системою;
- необхідність звертатися до IT-відділу з метою доопрацювання існуючих звітів чи створення нових;
- інформація у різних звітах може відрізнятися, немає єдиного підходу до консолідації даних.

Всі вищезазначені проблеми в результаті призводять до відсутності точної та своєчасної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень. Щоб залишатись конкурентоспроможними для підприємств важливо мати чітке уявлення про свої дані, саме в цьому стають в нагоді інструменти бізнес-аналітики.

Насамперед потрібно з'ясувати, що саме включає поняття «бізнес-аналітика». Business Intelligence (в перекладі з англійської «бізнес-аналітика») як термін з'явився у 1989 році та був запропонований Говардом Дреснером з Gartner Group разом з комп'ютерними моделями для прийняття рішень. Цей термін був запропонований з метою опису методів та концепцій для покращення прийняття бізнес-рішень за допомогою комп'ютеризованих систем підтримки прийняття рішень [1]. Розвиток цих програм продовжується і досі, що дає можливість перетворювати дані на ідеї.

Дж. Франкенфілд стверджує, що «бізнес-аналітика (BI) належить до процедурної та технічної інфраструктури, яка збирає, зберігає та аналізує дані, отримані в результаті діяльності компанії» [2]. BI – це широкий термін, який охоплює інтелектуальний аналіз даних та процесів, порівняльний аналіз і описову аналітику. За допомогою BI здійснюється аналіз усіх даних створених бізнесом та BI представляє легкі для перегляду звіти, тенденції та показники ефективності, які обґрунтовують управлінські рішення [2].

Поняття «Business Intelligence» або ВІ використовується для опису аналітичних технологій та засобів загалом. ВІ-системи створюються на їх основі. Їх метою є підвищення якості інформації для прийняття управлінських рішень. ВІ-системи раніше були відомі під назвою Систем підтримки прийняття рішень (СППР, DSS-Decision Support System). Як синоніми поняття «СППР» використовують також поняття «аналітична система» або «управлінська система» [3, с. 45].

Отже, бізнес-аналітика – це поєднання аналітики, інтелектуального аналізу даних, візуалізації даних, інструментів та інфраструктури даних з метою покращення механізму прийняття рішень на основі даних. ВІ-системи або системи бізнес-аналітики призначені для вирішення проблем традиційного аналізу даних.

З кожним роком бізнес-аналітика охоплює все більше процесів з метою зростання ефективності. Можна виділити наступні процеси:

- підготовка даних: збір даних з різних джерел, їх консолідація та нормалізація тощо;
- інтелектуальний аналіз даних, що полягає у використанні баз даних, статистики та методів машинного навчання;
- створення звітів: надання результатів аналізу зацікавленим особам для прийняття рішень на основі даних;
- визначення показників ефективності (метрик) та порівняльний аналіз: порівняння поточного стану показників ефективності з історичними даними для відстеження динаміки ефективності;
- описова аналітика;
- статистичний аналіз: на базі результатів описової аналітики вивчення даних за допомогою статистичних методів;
- візуалізація даних: аналіз даних перетворюється на візуальне відображення за допомогою графіків та діаграм з метою полегшення сприйняття результатів аналізу;
- візуальний аналіз (сторітелінг): дослідження даних за допомогою візуального оповідання.

У сучасному світі системи Business Intelligence є одним з найбільш перспективних рішень у бізнес-аналітиці. Вони дозволяють користувачам, зокрема власникам бізнесу, моделювати, аналізувати, досліджувати, управляти даними та поширювати результати за допомогою ІТ та штучного інтелекту. Сучасні ВІ-системи покликані для візуального представлення даних для кінцевих користувачів, використовуючи засоби штучного інтелекту з метою надання автоматизованої інформації. Дедалі більше зростає значення ВІ-систем для осіб, які приймають рішення, саме тому автоматизована аналітична інформація має відповідати не тільки вимогам статистичної значущості, а й бути актуальною в контексті цілей користувача, його робочих задач та майбутніх рішень, на які впливають дані. Можливості системи бізнес-аналітики допомагають розширити бачення аналітики за межами надання набору даних та створення аналітичних панелей (дашбордів) до збагаченої контекстуальної інформації, переорієнтації уваги на процеси прийняття рішень та, в результаті, виконання дій, які принесуть цінність бізнесу.

Процес бізнес-аналітики за допомогою ВІ-систем є досить простим. Необроблені дані збираються з різних джерел, далі обробляються, а потім зберігаються у сховищах даних, хмарі, програмах і файлах тощо. Після того, як дані збережені, користувачі можуть отримати доступ до даних, починається процес аналізу з метою отримання відповідей на питання бізнесу. ВІ-системи також пропонують інструменти візуалізації даних, які перетворюють дані на діаграми чи графіки, що збираються в аналітичні інтерактивні панелі для демонстрації працівникам, які приймають рішення та здійснюють управління підприємством.

Використання систем бізнес-аналітики дозволяє вирішити наступні завдання:

- забезпечення гнучкої та наочної роботи з великим обсягом даних;
- надання можливості швидкої консолідації даних з різних джерел;
- персоналізація звітів та автоматичне їх оновлення;
- оптимізація використання робочого часу працівників витраченого на аналіз результатів роботи;
- достатньо простий механізм впровадження та подальшої роботи без необхідності постійної підтримки ІТ-відділу.

Р. Міллер виділив наступні переваги використання систем бізнес-аналітики у діяльності підприємства: «більш швидке визначення тенденцій та своєчасне реагування на них; працівники завжди мають доступ до своєчасної змістовної інформації та використовують її; легке створення поглиблених звітів про фінанси, операційні процеси, клієнтів та

постачальників тощо; можливість ефективного перегляду, маніпулювання, аналізу та розповсюдження звітів; отримання найновіших результатів аналізу, їх групування або деталізація; консолідація даних з кількох баз даних, підрозділів, компаній; мінімізація ручної та багато повторювальної роботи» [4].

Дж. Франкенфілд серед переваг використання ВІ-систем виокремлює: «швидшу, більш точну звітність і аналіз, покращену якість даних, кращу задоволеність працівників, зниження витрат і збільшення доходів, а також можливість приймати більш ефективні бізнес-рішення» [2].

Дж. Лонофф виокремлює переваги, які надає використання ВІ-систем, серед них першою є отримання швидких відповідей на критичні бізнес-питання. Бізнес-аналітика надає дані в момент цінності для компанії. Завдяки швидкому доступу до даних ефективність використання робочого часу зростає, а виділення важливих фактів з великого обсягу даних стає набагато легшим. Другою перевагою є узгодження бізнес-діяльності з корпоративною стратегією. Досить часто буває, що операційна діяльність компанії не узгоджена з її стратегічними цілями. В налагодженні цього процесу допомагає визначення метрик, які точно відображають тенденції розвитку компанії в порівнянні зі стратегією [5].

ВІ-системи розширяють можливості співробітників. У випадку, коли кожен працівник має вільний доступ до актуальної інформації в реальному часі, це перетворює кожного на особу, яка приймає рішення на основі даних. За цих умов скорочується час, який витрачається працівниками на введення даних і формування звітів, що дає можливість використовувати його для додаткового аналізу.

Б. В. Дмитришин та М. В. Боровий стверджують, що «системи бізнес-аналітики сприяють покращенню аналізу фінансових показників підприємства та його балансу, надають можливість скласти багатовимірну звітність щодо прибутків та збитків, а також зрозуміти потік грошових коштів, знаходити найбільш релевантні фінансові показники, оцінювати потенціал та застосовувати заходи управління для його удосконалення» [6, с. 217].

Системи бізнес-аналітики дозволяють визначити закономірності у поведінці клієнтів та здійснити порівняльний аналіз партнерів у кожному з каналів продажу. Також вагомою перевагою є поява можливості оптимізації та скорочення витрат внаслідок їх більш системного та структурного аналізу. Зменшення надмірних запасів – це одна з найбільш очевидних та простих змін, яка надалі призведе до зростання прибутку. Впровадження систем бізнес-аналітики сприяє полегшенню процесу управління запасами та закупівлями, що дозволяє краще визначити терміни замовлення та обсяг поставки.

Згідно з дослідженням компанії Gartner Analytics, від 70% до 80% корпоративних ВІ-проектів зазнають невдачі. Компанії стикаються з багатьма проблемами під час впровадження та розробки. Основними з них є опір працівників та низька якість даних [7].

Опір працівників будь-яким нововведенням є суттєвою перешкодою досягнення успіху. Працівники чинять опір усталеному порядку роботи, якщо їх поточні методи не є виснажливими та трудомісткими. Компанії роблять помилку, вважаючи, якщо спочатку впровадити нову систему, то потім працівники будуть використовувати її. Щоб нівелювати опір до змін, доцільно залучати всіх майбутніх користувачів до процесу впровадження. Коли впровадження системи завершиться, працівники вже будуть знайомі з її принципами роботи, що надалі сприятиме полегшенню адаптації до змін.

До проблеми низької якості даних має здійснюватися комплексний підхід на усіх рівнях управління. Покращення якості даних, зменшення кількості помилок та неточностей – це задача всіх працівників підприємства, бо саме якість даних впливає на достовірність отриманої інформації та подальші рішення.

Нині існує велика кількість ВІ-систем з різними комплексами реалізованих функцій як відомих світових вендорів (Microsoft, IBM тощо), так і невеликих компаній.

Провідна дослідницька та консалтингова компанія Gartner опублікувала дослідження популярності ВІ-систем, яке називається магічним квадрантом Gartner. Останнє оновлення, на момент публікації статті, відбулось у березні 2022 року. Магічний квадрант Gartner графічно відображає ситуацію на ринку. У своїх звітах Gartner робить висновки не тільки базуючись на якості та можливостях програмного забезпечення, а приділяє увагу характеристикам розробника в цілому, наприклад досвіду продажів та роботі з клієнтами, бізнес-моделям, повноті розуміння ринку, інноваціям та ін. За допомогою оцінювання за основними показниками вендори поділяються на 4 групи: лідери, претенденти на лідерство, далекоглядні та нішеві гравці [7].

Лідери (Leaders) характеризуються стабільним прогресом за всіма показниками, за

якими здійснюється оцінювання. Їхні дії впливають на рівень конкуренції на ринку та здатні вплинути на всю сферу. Претенденти на лідерство (Challengers) мають якісні продукти, які здатні задовольнити основні вимоги. Вони займають досить вагому частку ринку, проте мають перевагу при вирішенні вузькоспеціалізованих завдань [8]. Прикладом таких продуктів є Looker (колишній Google Data Studio) від Google. Далекоглядні гравці (Visionaries) інвестують кошти у нові технології, які будуть основою наступного покоління продукту, що дасть змогу покупцям першими отримати доступ до кращого управління та безпеки. Нішеві гравці (Niche Players), як правило, орієнтовані на невеликі сегменти ринку, де здатні задовольнити вимоги покупців щодо декількох найбільш важливих функцій [9].

Загальний сенс двох осей – Ability to Execute та Completeness of Vision полягає в тому, що перша відображає показники маркетингу та продажів виробника, а друга – технологічну складову і стратегію компанії за цим напрямком [9]. Тому, чим правіше розташований виробник у квадраті, тим його технології продукту знаходяться на більш високому рівні (на думку експертів Gartner), а чим вище, тим він більш успішний з продажів та маркетингу. Виробники, які мають високий рівень технологій та маркетингу потрапляють до квадрату лідерів.

На рисунку 1 представлено магічний квадрант Gartner для аналітики та бізнес-аналітики.

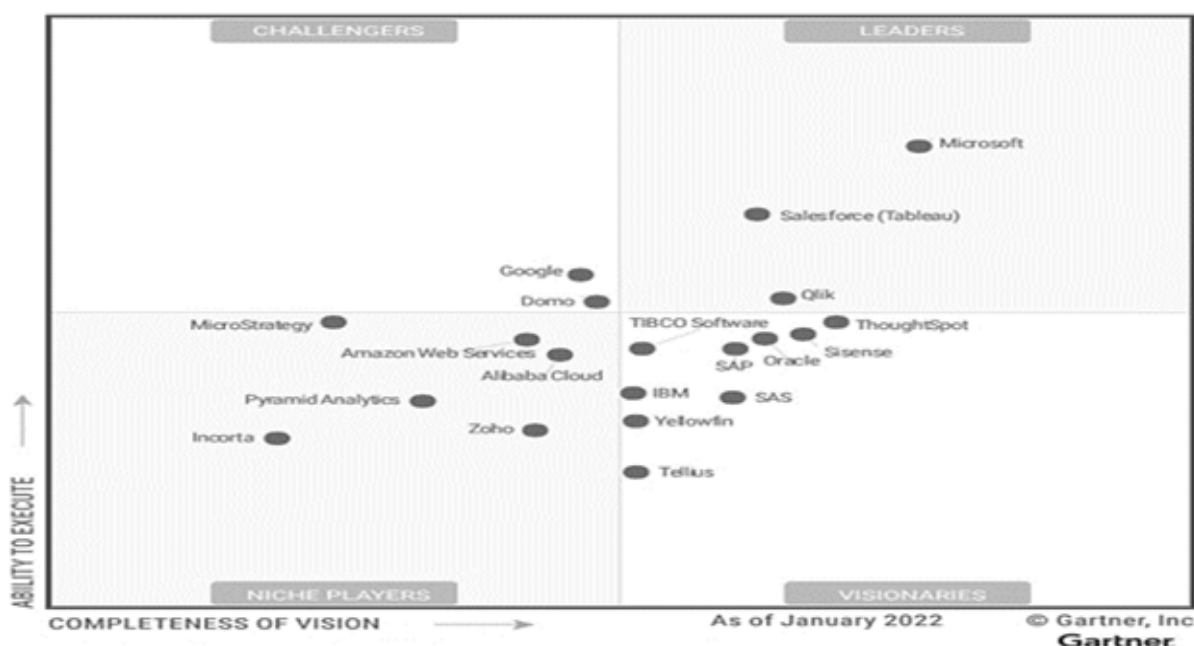

Рис. 1. Магічний квадрант Gartner для аналітики та бізнес-аналітики

Джерело: [7]

Відповідно до результатів дослідження Gartner Microsoft є лідером у цьому магічному квадранті. Power BI – це продукт бізнес-аналітики, який пропонує гігант програмного забезпечення Microsoft. Офіційна інформація від Microsoft зазначає, що використання цього продукту дозволяє як окремим особам, так і компаніям підключатися до даних, моделювати та візуалізувати їх за допомогою масштабованої платформи Microsoft. Power BI пропонує підготовку даних, візуальне відображення даних, розширену аналітику та інтерактивні інформаційні панелі [10]. Microsoft продовжує тісно поєднувати Power BI з Office 365, Microsoft Teams, Excel і SharePoint. У 2022 році бачення Microsoft полягає в тому, щоб зробити Power BI центром для даних і аналітики в організації. Безумовною перевагою Microsoft Power BI є постійне оновлення та поява нових функцій у додатку, що сприяє зростанню надійності та комфорту в роботі.

Power BI має зручний додаток, Power BI Desktop, який, на жаль, неможливо встановити на macOS без використання стороннього програмного забезпечення. Слід зазначити, що просунутим користувачам Excel використовувати Power BI Desktop буде легко та звично через аналогічний інтерфейс та мови функціонування у надстройках Microsoft Excel: Power Query та Power Pivot.

Як видно з рисунку 1, Salesforce (продукт Tableau) також є одним з лідерів у цьому

магічному квадранті. Він пропонує візуальне дослідження, яке дозволяє бізнес-користувачам отримувати доступ до своїх даних, готувати, аналізувати та представляти результати. Цей програмний продукт допомагає проводити інтерактивний візуальний аналіз даних з метою пошуку залежностей. Функціональні можливості Tableau Desktop включають: побудову складних обчислень на основі наявних даних; здійснення прогнозів; виявлення тенденцій; перегляд аналітичних консолідованих даних тощо [11].

За допомогою цієї системи можна проводити аналіз тенденцій, трендів, кореляції та регресії, підключатися до даних, які знаходяться на сервері або хмарі за допомогою запитів. Програмним продуктом можна користуватись використовуючи різні операційні системи, наприклад, Windows, macOS або Linux [12, с. 168].

Без збору, обробки, зберігання та доступу до надійних даних підприємство не зможе отримати точну та цінну інформацію. Дані є найважливішим компонентом будь-якої ВІ-системи. Тому достовірності, точності та якості інформації потрібно приділити увагу, щоб уникнути спотворення результатів аналізу. Ризик полягає в тому, що на основі недостовірних даних можуть бути прийняті хибні рішення, що матиме негативний вплив на розвиток підприємства.

Впровадження та побудова системи бізнес-аналітики на підприємстві можлива декількома способами. Якщо на підприємстві наявні працівники з відповідною кваліфікацією, то впровадження системи бізнес-аналітики відбувається завдяки аналітичному відділу. В іншому випадку, можна звернутися до професійних фірм, які спеціалізуються на впровадженні ВІ-систем.

На рисунку 2 представлено етапи впровадження системи бізнес-аналітики.

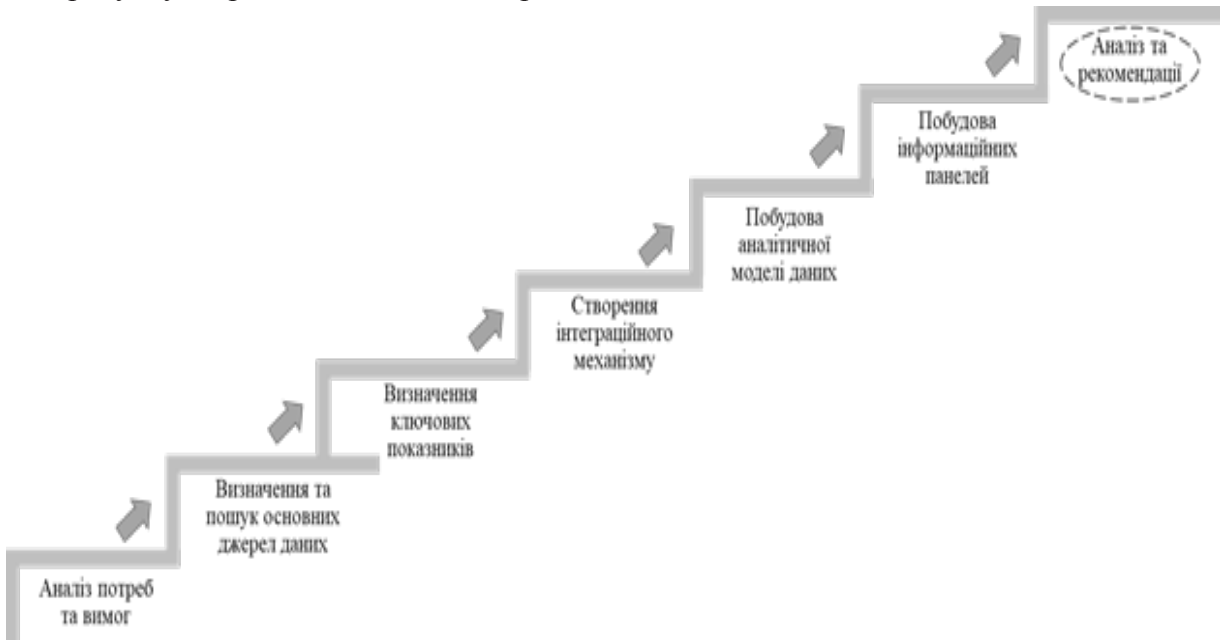

Рис. 2. Етапи впровадження системи бізнес-аналітики

Джерело: складено авторами

Впровадження системи бізнес-аналітики слід починати з аналізу потреб та вимог до системи [13]. Тобто проведення передпроектного обстеження. Далі необхідно визначити основні джерела даних. Для цього команда проекту з впровадження має визначити ключові показники аналізу, наприклад реалізацію продукції, залишки на складі, витрати або фінансові показники, та в якому розрізі необхідно їх представити (по філіям, магазинам, за періодами, по менеджерам тощо). Наступним етапом є виявлення та пошук джерел даних. Окреслені процеси мають відбуватися в єдності, бо кожен з них перебуває в залежності від іншого. Можливе виникнення необхідності в аналізі певного показника, для розрахунку якого даних на підприємстві недостатньо або немає необхідного зрізу. Або можлива ситуація, коли даних забагато, в цьому випадку відповідальні працівники мають вирішити, які дані та з яких джерел необхідно збирати, щоб задовольнити поставлені вимоги.

Наступним етапом є створення та забезпечення функціонування інтеграційного механізму.

На цьому етапі формується основна база даних, в яку дані поступають з різних джерел в різному форматі [13]. Отримані дані необхідно привести до єдиного формату, виявити та виправити помилки для подальшої побудови моделі даних та її збагачення. Після очищення та перетворення даних будується аналітична модель даних. Цей етап є надважливим, від його коректності залежить зручність, простота та швидкість побудови звітів. На цьому етапі дані об'єднуються у багатовимірній базі, створюються зв'язки між вимірами тощо.

Після здійснення підготовки даних та побудови моделі можна починати найбільш творчий процес – побудову звітів, візуалізацію даних на інформаційній панелі. Особливістю звітності у системах бізнес-аналітики є їх інтерактивний функціонал. За допомогою функції фільтрації можливо дослідити усю повноту даних компанії, відкриваючи нові виміри та знаходячи закономірності. Насамперед потрібно визначити ключові показники ефективності, які користувач інтерактивного звіту має відслідковувати. Надважливо серед усього різноманіття інформації виділити головне, найбільш значуще і саме на це звертати увагу при побудові звітності.

Далі готовий звіт можна завантажувати на сервер та поширювати серед колег. Останнім етапом є навчання працівників роботи зі звітами у системі бізнес-аналітики. На основі побудованих інформаційних панелей відбувається процес аналізу діяльності підприємства та надаються рекомендації щодо подальших бізнес-дій.

Сучасна бізнес-культура, яка основана на даних, надає підприємствам нові можливості для оптимізації витрат, зростання ефективності та отримання конкурентних переваг за рахунок більш системного використання даних та їх інтеграції в операційні процеси управління та стратегічні бізнес-рішення.

На підприємстві має бути усвідомлена важливість збору, зберігання та аналізу внутрішніх та зовнішніх даних з метою використання результатів аналізу інформації в ВІ-системі для удосконалення бізнес-процесів.

Висновки. Бізнес-аналітика – це поєднання інтелектуального аналізу даних, візуалізації даних, аналітики, інструментів та інфраструктури даних з метою покращення механізму прийняття рішень на основі даних. Процес впровадження системи бізнес-аналітики досить тривалий та вимагає певних компетенцій. У статті досліджено етапи впровадження системи бізнес-аналітики та приділено увагу їх особливостям. Кінцевою метою впровадження є аналіз результатів побудованої звітності та надання ефективних рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень. Безумовно, використання систем бізнес-аналітики має як переваги, так і виклики. Але слід зазначити, що переваги є більш вагомими. Використання систем

бізнес-аналітики – це безперервний процес, який надає можливість відкрити нові виміри у використанні інформації та даних на підприємстві.

Доцільно зосередити подальші дослідження на вивченні сучасних методів бізнес-аналітики, порівнянні систем бізнес-аналітики та більш детальному розгляді процесу їх впровадження у систему управління підприємством.

Список літератури

1. What is Business Intelligence (BI). URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/business-intelligence-bi/3044> (дата звернення 11.11.2022).
2. Jake Frankenfield. What Is Business Intelligence (BI)? Types, Benefits, and Examples. URL: <https://www.investopedia.com/terms/b/business-intelligence-bi.asp> (дата звернення 11.11.2022).
3. Філіпова Л. Я. Системи бізнес-аналітики: сучасні тенденції розвитку. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2022. №1. С. 43–48.
4. Djerdjouri, Mohamed. Data and Business Intelligence Systems for Competitive Advantage: prospects, challenges, and real-world applications. URL: <https://www.redalyc.org/journal/5718/571861494009/571861494009.pdf> (дата звернення 11.11.2022).
5. Lonoff, J. 8 Ways Business Intelligence Software Improves the Bottom Line. CIO FEATURE. URL: <https://www.cio.com/article/288957/enterprise-software-8-ways-business-intelligence-software-improves-the-bottom-line.html> (дата звернення 11.11.2022)
6. Дмитришин Б. В., Боровий М. В. Бізнес-аналітика та її роль в управлінні конкурентоспроможністю підприємства. Центральноукраїнський науковий вісник. 2020. № 5. С.214-220.

7. Gartner Magic Quadrant for Analytics and Business Intelligence Platforms. URL: <https://www.gartner.com/en/documents/4012759> (дата звернення 03.12.2022).
8. Magic Quadrant Research Methodology. URL: <https://www.gartner.com/en/research/methodologies/magic-quadrants-research> (дата звернення 03.12.2022).
9. How Markets and Vendors Are Evaluated in Gartner Magic Quadrants. URL: <https://www.gartner.com/en/documents/3956304> (дата звернення 03.12.2022).
10. What is Power BI? URL: <https://powerbi.microsoft.com/en-us/what-is-power-bi/> (дата звернення 11.11.2022).
11. Business intelligence: A complete overview. URL: <https://www.tableau.com/learn/articles/business-intelligence> (дата звернення 03.12.2022)
12. Кохановський К. Д. Інформаційні системи та технології для бізнес-аналітики. Бізнес-аналітика в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 17 березня 2021 року. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2021. С. 167-171.
13. Система бізнес-аналітики. URL: <https://techexpert.ua/solutions-it/business-intelligence-system/> (дата звернення 03.12.2022).

References

1. IGI Global (2022). What is Business Intelligence (BI). Retrieved from <https://www.igi-global.com/dictionary/business-intelligence-bi/3044> (accessed November 11, 2022).
2. Jake Frankenfield (2022). What Is Business Intelligence (BI)? Types, Benefits, and Examples. Retrieved from <https://www.investopedia.com/terms/b/business-intelligence-bi.asp> (accessed November 11, 2022).
3. Filipova, L. (2022). Business intelligence systems: modern development trends. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiya*, 1, 43–48 [In Ukrainian].
4. Djerdjouri, Mohamed (2020). Data and Business Intelligence Systems for Competitive Advantage: prospects, challenges, and real-world applications. Retrieved from: <https://www.redalyc.org/journal/5718/571861494009/571861494009.pdf> (accessed November 11, 2022).
5. Lonoff, J (2013). 8 Ways Business Intelligence Software Improves the Bottom Line. CIO FEATURE. Retrieved from: <https://www.cio.com/article/288957/enterprise-software-8-ways-business-intelligence-software-improves-the-bottom-line.html> (accessed November 11, 2022).
6. Dmitrishin, B., Boroviy, M. (2020). Business Analytics and Its Role in Managing the Competitiveness of an Enterprise. *Tsentrал'noukrayins'kyy naukovyy visnyk*. 5, 214-220 [In Ukrainian].
7. Gartner, (2022). Gartner Magic Quadrant for Analytics and Business Intelligence Platforms. Retrieved from <https://www.gartner.com/en/documents/4012759> (accessed December 03, 2022).
8. Gartner (2022). Magic Quadrant Research Methodology. Retrieved from: <https://www.gartner.com/en/research/methodologies/magic-quadrants-research> (accessed December 03, 2022).
9. Gartner (2019). How Markets and Vendors Are Evaluated in Gartner Magic Quadrants. Retrieved from: <https://www.gartner.com/en/documents/3956304> (accessed December 03, 2022).
10. Powerbi. Microsoft (2022). What is Power BI? Retrieved from: <https://powerbi.microsoft.com/en-us/what-is-power-bi/> (accessed November 11, 2022).
11. Tableau (2022). Business intelligence: A complete overview. Retrieved from: <https://www.tableau.com/learn/articles/business-intelligence> (accessed December 03 2022).
12. Kokhanovs'kyj, K. D (2021). Informatsijni systemy ta tekhnolohii dlia biznes-analotyky. *Biznes-analotyka v upravlinni zovnishn'oekonomichnoiu dial'nistiu: Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 17 bereznia 2021 roku. Kyiv: DP «Informatsijno-analotyчне ahentstvo», 2021, 167-171 [In Ukrainian].
13. TechExpert (2022). Business Intelligence System. Retrieved from <https://techexpert.ua/solutions-it/business-intelligence-system/> (accessed December 03, 2022).

Стаття надійшла до редакції 06.01.2023

Прийнята до публікації 10.01.2023

~ ЕКОНОМІКА ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА ~

УДК 330.322; 303.519.8

DOI:10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-135-143

АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ГАЛУЗЕЙ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ

Шинкаренко В. М., кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри статистики та математичних методів в економіці, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: shinkarenko.v.n@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4388-3494

Шинкаренко Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту, Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: shinkar@te.net.ua
ORCID: 0000-0003-3819-9003

Орлов Є. В., кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри статистики та математичних методів в економіці, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: orlov_ev@onu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9212-9973

***Анотація.** Метою статті є аналіз інвестиційної привабливості галузей індустрії гостинності для планування процесу сталого розвитку готельних та ресторанних підприємств. Оцінку показників привабливості інвестиційних капіталовкладень в галузі індустрії гостинності виконано за допомогою економіко-математичних методів із застосуванням концепції оптимального портфелю інвестицій Г. Марковіца. Вирішення задачі нелінійного програмування з використанням електронних таблиць MS EXCEL дозволило виділити галузі індустрії гостинності з більшим коефіцієнтом прибутковості та низьким рівнем ризикованості капіталовкладень. Застосування портфельної теорії дозволило виявити найпривабливіші, з погляду залучення інвестицій, сфери виробництва. Серед підприємств тимчасового розміщування та організації харчування такими виявились «діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування», а також «діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування». Результати дослідження можуть бути використані у реальному секторі економіки для проведення інвестиційної діяльності у галузі індустрії гостинності для відновлення сталого фінансово-економічного розвитку суб'єктів господарювання у післявоєнний час.*

***Ключові слова:** індустрія гостинності, інвестиційна політика, портфельна теорія Г. Марковіца.*

ANALYSIS OF THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE HOSPITALITY INDUSTRY AREAS USING MATHEMATICAL METHODS

Shinkarenko Volodymyr, PhD of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Statistics and Mathematical Methods in Economics, Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
e-mail: shinkarenko.v.n@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4388-3494

Shynkarenko Larysa, PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Management, International Humanities University, Odessa, Ukraine
e-mail: shinkar@te.net.ua
ORCID: 0000-0003-3819-9003

Orlov Evgeniy, Senior Lecturer of the Department of Statistics and Mathematical Methods in Economics, Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
e-mail: orlov_ev@onu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9212-9973

***Abstract.** The purpose of the article is to analyze the investment attractiveness of the hospitality industry areas for planning the process of sustainable development of hotel and restaurant enterprises. The study was conducted on the basis of statistical indicators of the financial and economic activity of temporary accommodation and catering enterprises for the period*

2016-2019. The evaluation of indicators of the attractiveness of investments in the hospitality industry areas was carried out with the help of economic and mathematical methods using the concept of the optimal portfolio of investments by H. Markowitz, which is one of the basic theories of the modern investment market and is traditionally used in banking. Solving the problem of non-linear programming using MS EXCEL spreadsheets made it possible to identify areas of the hospitality industry with a higher rate of profitability and a low level of investment risk. The application of the portfolio theory made it possible to identify the most appealing, from the point of view of attracting investments, areas of production. "Activities of hotels and similar means of temporary accommodation", as well as "activities of restaurants, provision of mobile catering services" turned out to be them among the enterprises of temporary accommodation and organization of catering. Studies have shown that these areas of the hospitality industry are closely correlated in their economic activity. The results of the study can be used in the real sector of the economy to carry out investment activities in the field of hospitality industry to restore the sustainable financial and economic development of business entities in the post-war period.

Keywords: hospitality industry, investment policy, portfolio theory of H. Markowitz.

JEL Classification: G110; C610.

Постановка задачі. Російська військова агресія завдала непоправних ушкоджень національному та світовому господарству. Українська національна економіка може скоротитися до 50%, якщо Росія продовжить обстріли енергетичної інфраструктури [1]. Про це заявив прем'єр-міністр Д. Шмигаль на економічному форумі у Парижі (грудень 2022 року). Цілком зрозуміло, що війна майже зупинила діяльність туристичної та готельно-ресторанної галузі. Українські готелі, санаторії та інші об'єкти тимчасового розміщування на неокупованих територіях змушені були перепрофілюватись на обслуговування верств населення, які постраждали внаслідок російської агресії та вимушено покинули свої домівки. Ресторани, їдальні, кафе стали надавати послуги харчування біженцям, бійцям територіальної оборони, волонтерським організаціям. Індустрія гостинності, як і вся українська економіка, перейшла на воєнні рейки, працюючи для перемоги України у важкій битві за незалежність.

Однак у світі є багато прикладів, коли після масштабних воєнних конфліктів країни швидко відновлювались та знову вітали гостей, а частка іноземних туристів тільки зростала [2]. Сподіваємось, що до таких країн невдовзі приєднається і Україна. Післявоєнне відновлення економіки неможливе без розвитку туристичної та готельно-ресторанної галузі. Постраждала від наслідків російської агресії 2014 року, світової пандемії 2019 року та повномасштабних бойових дій 2022 року індустрія гостинності потребує інвестиційних надходжень для виходу з кризи та сталого розвитку. Відповідно, кожний інвестиційний проект ґрунтується на детальному аналізі переваг та недоліків у господарській діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи, що туристична та готельно-ресторанна галузь є однією з найприбутковіших у світовій економіці, а українська індустрія гостинності перебуває у незадовільному стані, проблема пошуку шляхів розвитку підприємства туризму та гостинності порушувалась у роботах багатьох вітчизняних учених. Інвестиційна привабливість індустрії туризму досліджувалась у роботах Л. Кондрацької [3], К. Малюти [4]. Аналіз діяльності підприємств гостинності та оцінки їх якості розглянуто у працях Л. Осадчого, Г. Фесенко [5], І. Давиденко, Н. Нечевой [6], О. Романухи, Ю. Халілової-Чуваєвої, К. Хаврової, О. Коваленко [7], Г. Бедрандіної, С. Нездоймінова [8], С. Хлопак, С. Кравцова, В. Білик [9]. Управлінню розвитком підприємств туризму та готельно-ресторанної справи в умовах війни та післявоєнний період присвячено статті А. Романової [10], О. Носирева, Т. Деділової, І. Токар [11]. Враховуючи масштаб збитків, що завдані військовою агресією українській індустрії гостинності, проблема її післявоєнного відновлення потребує різностороннього наукового аналізу.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на інтерес науковців до проблематики післявоєнного відновлення індустрії гостинності, для аналізу інвестиційної привабливості потрібна детальна діагностика фінансової та господарської діяльності підприємств галузі за останні роки. Оцінка прибутковості та фінансової стійкості суб'єктів господарської діяльності з надання послуг гостинності та харчування з використанням методу портфелю Г. Марковіца для запровадженої інвестиційної політики, запропонована авторами у попередніх роботах [12, 13], перенесена у цій статті з мікро- на рівень національної економіки.

Мета дослідження – за допомогою економіко-математичних методів дослідити інвестиційну привабливість галузей індустрії тимчасового розміщування та організації харчування для планування процесу сталого розвитку готельно-ресторанних підприємств.

Основний матеріал. Україна має великий туристичний потенціал. Зручне географічне

положення, наявність автентичних географічних локацій, рідкісних історичних пам'яток, самобутніх культурних громад, розвинена логістика – все це складові туристичних принад нашої країни. Проте туристична галузь вельми чутлива до внутрішніх та зовнішніх умов, що негативно впливають на її сталий розвиток. Це такі умови: економічні (фінансові кризи, податкова політика); соціальні; медичні (масові захворювання, епідемії та пандемії); воєнні (війни та озброєні конфлікти). Вплив кожного із зазначених факторів не дозволяє підприємствам індустрії гостинності повністю розкрити туристичний потенціал та демонструвати стабільне зростання показників діяльності.

У світовій науковій спільноті існує досвід дослідження та пошуку шляхів відновлення туристичної галузі після війни. Особливої уваги заслуговує монографія заслуженого професора Університету Стратклайда (Глазго, Шотландія) Річарда Батлера та науковця з Інституту досліджень туризму (Макао, Китай) Вантані Сантикула «Туризм і війна» [14]. У книзі автори наголошують, що програма відновлення туристичної галузі у післявоєнний час повинна ґрунтуватись на аналізі розвитку у період до військової агресії.

Для дослідження інвестиційної привабливості галузей індустрії гостинності взято за основу показники обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності у 2010 – 2021 роках та отриманий чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності за той же період, що розміщені на сайті Державної служби статистики України [15]. Обрано наступні галузі тимчасового розміщування й організації харчування (код за Класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД) – I): діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування (код за КВЕД – 55.1); діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (код за КВЕД – 55.2); діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування (код за КВЕД – 56.1); постачання готових страв (код за КВЕД – 56.2); обслуговування напоями (код за КВЕД – 56.3). Розглянуто діяльність підприємств за 2016 – 2019 роки, оскільки у зазначений період суб'єкти господарської діяльності мали найкращі показники роботи (період між російським вторгненням 2014 року та світовою пандемією 2020 року).

У таблиці 1 наведено обсяги реалізованої продукції (товарів та послуг) підприємств за видами економічної діяльності, чистий прибуток (збиток), рівень прибутковості галузей за 2016 – 2019 роки.

Таблиця 1

Деякі фінансові показники підприємств гостинності за видами економічної діяльності за 2016 – 2019 роки

Види економічної діяльності	Код за КВЕД	Роки	Чистий прибуток (збиток), тис. грн.	Обсяг реалізованої продукції, тис. грн.
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	2016	- 1983088,8	23083768,0
		2017	1773481,4	29548159,7
		2018	2350861,6	36699962,5
		2019	4245604,3	42201850,0
Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування	55.1	2016	-2028619,9	6352042,5
		2017	1470289,3	7895318,0
		2018	1846720,1	9479438,3
		2019	3192997,0	9884154,4
Діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання	55.2	2016	-29477,0	700282,6
		2017	-132208,3	906268,6
		2018	-11916,3	1130564,0
		2019	11087,9	1579748,4
Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	56.1	2016	40196,8	11039172,9
		2017	405025,5	14753587,1
		2018	405999,2	18695113,9
		2019	931701,1	22981964,9

Постачання готових страв	56.2	2016	46280,5	4516601,6
		2017	3676,3	5241885,9
		2018	110710,8	6520385,1
		2019	122585,2	6852278,3
Обслуговування напоями	56.3	2016	-8651,8	414131,7
		2017	41743,8	658182,3
		2018	8852,1	790072,0
		2019	-3465,4	785841,1

Джерело: складено авторами за матеріалами [15]

Інвестиції у галузь гостинності є досить прибутковою справою. М. Мальська, досліджуючи інвестиції в туризмі, визначає, що вартість капіталовкладень в економіку туризму є досить низькою і, в той же час, дає велику віддачу від інвестицій і великий прибуток для інвесторів.

Проте слід застерегти, що планування інвестицій у різні сегменти туристичного ринку, засноване на майбутніх витратах і прибутках, має деяку міру невизначеності. Елементи невизначеності, пов'язані з проектуванням діяльності підприємств сфери гостинності, повинні бути оцінені так, щоб зробити мінімальним вплив можливих несприятливих умов у майбутньому. Під ризиком у плануванні роботи туристичної фірми розуміють ймовірність визначеного рівня втрат частини своїх клієнтів або недоотримання доходів, або появу додаткових витрат під час реалізації проекту. Існує співвідношення між мірою ризику і прибутком, яке зазвичай точно визначає, що інвестиції, за яких очікується великий прибуток, неминуче підлягають високому ступеню ризику [16].

Однією із базових теорій сучасного ринку інвестицій є концепція оптимального портфелю інвестицій. Започатковано цю теорію у працях лауреата Нобелівської премії з економіки, американського економіста Г. Марковіца [17, 18]. За допомогою економіко-математичних методів він обгрунтовано довів, що інвестиції у декілька об'єктів (диверсифікація) є менш ризикованою операцією на відміну від інвестування одного проекту. Ефективним (оптимальним) або домінуючим, за означенням автора, є портфель інвестицій, що забезпечує максимальний прибуток для заданого рівня ризику або мінімальний ризик для заданого рівня прибутковості.

У подальшому портфельна теорія диверсифікації інвестицій доповнювалась та удосконалювалась, а загальні її припущення було застосовано для вирішення реальних економічних ситуацій.

Модель Марковіца, що традиційно використовується у банківській справі та фінансово-інвестиційній діяльності, може бути використана для аналізу інвестиційної привабливості галузей індустрії гостинності. Так, прибутковість цінного паперу аналогічна прибутковості суб'єктів господарської діяльності підприємств тимчасового розміщування та організації харчування. Ризик цінного паперу аналогічний ризику вкладення інвестицій в галузі індустрії гостинності.

Прибутковість та рівень ризику інвестицій у фінансову діяльність галузей індустрії гостинності обчислюється за наступною схемою. Розраховуємо прибутковість кожної галузі у кожному році за формулою:

$$Pr_{ij} = \frac{ЧПр_{ij}}{ОРПр_{ij}}, \quad (1)$$

де Pr_{ij} – прибутковість i -ої галузі в j -му році; $ЧПр_{ij}$ – чистий прибуток i -ої галузі в j -му році; $ОРПр_{ij}$ – обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) i -ої галузі в j -му році ($i = 1, 2, 3, 4, 5; j = 1, 2, 3, 4$).

Визначаємо середню прибутковість i -ої галузі за чотири роки:

$$r_i = \frac{1}{4} \sum_{j=1}^4 Pr_{ij}. \quad (2)$$

Обчислюємо середню частку кожного виду економічної діяльності за чотири роки:

$$w_i = \frac{1}{4} \sum_{j=1}^4 w_{ij}, \quad (3)$$

де w_{ij} знаходиться як відношення обсягу реалізованої продукції i -ої галузі у j -му році до загального обсягу реалізованої продукції у j -му році всіх підприємств тимчасового розміщування та організації харчування.

Загальна прибутковість інвестицій, що вкладені у галузь гостинності обчислюємо за формулою:

$$z = \sum_{i=1}^5 r_i \times w_i. \quad (4)$$

Ризик кожного виду економічної діяльності у моделі розраховується як середнє квадратичне відхилення прибутковості за чотири роки. Загальний рівень ризику вкладення інвестицій у підприємства гостинності обчислюється за формулою:

$$\sigma^2 = \sum_{i=1}^5 \sigma_i^2 \times w_i^2 + \sum_{i=1}^5 \sum_{j=1, j \neq i}^5 w_i \times w_j \times \sigma_i \times \sigma_j \times \rho_{ij}, \quad (5)$$

де w_i – середня частка i -ої галузі; σ_i , σ_j – середнє квадратичне відхилення відповідної галузі; ρ_{ij} – коефіцієнт кореляції між прибутковістю галузей індустрії гостинності.

Для обчислення всіх зазначених характеристик фінансово-економічної діяльності галузей тимчасового розміщування та організації харчування застосовано електронні таблиці MS EXCEL. Отримані результати наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Показники інвестиційної привабливості підприємств тимчасового розміщування та організації харчування

Види економічної діяльності	Код за КВЕД	Прибутковість	Частка	Ступінь ризику
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	3,5	100	5,78
Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування	55.1	9,62	23,42	20,78
Діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання	55.2	-4,79	3,88	4,90
Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	56.1	2,33	54,46	1,07
Постачання готових страв	56.2	1,15	16,24	0,60
Обслуговування напоями	56.3	1,23	1,99	2,55

Джерело: розраховано авторами

Отже, за період 2016-2019 років підприємства тимчасового розміщування та організації харчування отримали у середньому 3,5% чистого прибутку від надання послуг, середній рівень ризику склав 5,78%.

Найбільш прибутковою та, водночас, ризикованою є діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування (прибутковість – 9,62%, ризикованість – 20,78%). Ця галузь індустрії гостинності в середньому займає 23,42% загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств тимчасового розміщування й організації харчування. Галузь «діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання» має збиток від господарювання на рівні 4,79%, ризикованість інвестицій складає 4,90%.

Підприємства сфери «діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування» мають рівень прибутковості 2,33%, ступінь ризику 1,07%, їх частка є найбільшою у загальному обсязі продукції (54,46%). У галузі «Постачання готових страв» низький рівень прибутковості (1,15%), проте ризикованість у цьому сегменті діяльності складає усього 0,60%. Сфера діяльності «обслуговування напоями» має наступні інвестиційні показники: прибутковість 1,23%, ступінь ризику – 2,55%.

Проведемо оптимізацію портфелю галузі індустрії гостинності для отримання найбільшого прибутку за умови, що ризик портфелю не збільшується. Модель оптимального портфелю за Марковіцем формально може бути представлена у вигляді задачі нелінійного (квадратичного) програмування:

$$z = \sum_{i=1}^5 r_i \times w_i \rightarrow \max \tag{6}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum_{i=1}^5 \sigma_i^2 \times w_i^2 + \sum_{i=1}^5 \sum_{j=1, j \neq i}^5 w_i \times w_j \times \sigma_i \times \sigma_j \times \rho_{ij} \leq \sigma_H^2, \\ \sum_{i=1}^5 w_i = 1, \\ w_i \geq 0. \end{array} \right.$$

де w_i – частка i -го виду підприємств економічної діяльності, яку необхідно оптимізувати (змінні величини).

Розв’язання задачі квадратичного програмування проводимо за допомогою вбудованої опції «ПОШУК РОЗВ’ЯЗКУ» MS EXCEL. Отримані результати пошуку оптимального портфелю інвестицій у галузі індустрії гостинності наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Результати пошуку оптимального портфелю інвестицій

Microsoft Excel 16.0 Звіт про результати			
Лист: [Структура-2v(pvmax).xlsx]Лист1			
Звіт складено: 18.01.2023 12:49:12			
Результат: Розв’язок знайдено. Всі обмеження та умови оптимальності виконано.			
Комірка цільової функції (Максимум)			
Комірка	Назва	Вихідне значення	Остаточне значення
\$M\$32	Прибутковість	0,034994845	0,03745287
Комірки змінних			
Комірка	Назва	Вихідне значення	Остаточне значення
\$M\$24	Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення	0,234211401	0,193780081
\$N\$24	Діяльність засобів розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання	0,037433155	0
\$O\$24	Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	0,544572451	0,806219919

\$P\$24	Постачання готових страв	0,162369145	0
\$Q\$24	Обслуговування напоями	0,018621011	0
Обмеження			
Комірка	Назва	Значення комірки	Формула
\$M\$35	Ступінь ризику	0,003346601	\$M\$35<=\$M\$41
\$R\$24	Сумарна частка	1,00	\$R\$24=1

Джерело: розраховано авторами

Отриманий оптимальний розв’язок задачі пошуку оптимального портфелю інвестицій у підприємства тимчасового розміщування й організації харчування показує, що для отримання найвищого рівня прибутковості капіталовкладень потрібно інвестувати 80% коштів у сферу «діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування» та 20% коштів у сферу «діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування».

Додаткові обчислення показують, що для зменшення рівня ризику можливо також інвестувати капітал у підприємства галузей «постачання готових страв» та «обслуговування напоями».

Висновки. Оцінка показників інвестиційної привабливості підприємств тимчасового розміщування й організації харчування є досить складною задачею. У статті запропоновано методику її розв’язання за допомогою портфельної теорії Г. Марковіца. Вирішення задачі нелінійного програмування дозволило виділити галузі індустрії гостинності з більшим коефіцієнтом прибутковості та низьким рівнем ризикованості капіталовкладень.

Найпривабливішими з погляду залучення інвестицій серед підприємств тимчасового розміщування й організації харчування виявились сфери «діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування» та «діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування». Дослідження показали, що визначені галузі індустрії гостинності щільно корелюють у своїй співпраці, що є цілком зрозумілим.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у розробці методів практичного застосування отриманих результатів для проведення інвестиційної діяльності у реальному секторі індустрії гостинності.

Список літератури

1. Шмигаль Д. Стан української економіки. Доповідь на паризькому економічному Форумі. URL: <https://forbes.ua/news/vvp-ukraini-mozhe-vpasti-do-50-yakshcho-rosiya-prodovzhit-obstrili-infrastrukturi-shmigal-13122022-10468> (дата звернення 22.12.2022)
2. Калугіна А. О. Туристично-рекреаційний потенціал донецького краю після воєнного конфлікту. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні особливості формування і управління інноваційним потенціалом регіонального розвитку туризму та рекреації із залученням молодіжного ресурсу», 15-17 жовтня 2015 року. Тернопіль: ТНТУ, 2015. С. 192-193.
3. Кондрацька Л. Інвестиційна привабливість індустрії туризму в теперішніх умовах. Галицький економічний вісник. 2021. № 4 (71), С. 7-13. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu
4. Малюта К. Фактори інвестиційної привабливості туристичної сфери України. Modern Economics. 2019. Вип. № 13. С. 168–173. [https://doi.org/10.31521/modecon.V13\(2019\)-26](https://doi.org/10.31521/modecon.V13(2019)-26)
5. Фесенко Г., Осадчий А. Значення колективних засобів розміщення та готельної індустрії у розвитку сфери туризму України. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 23. С. 60-65. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.23.60>
6. Нечева Н., Давиденко І. Тенденції сервісного управління підприємств санаторно-курортного комплексу. Економіка та суспільство. 2022. Вип. № 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-19>
7. Романуха О., Халілова-Чуваєва Ю., Хаврова К., Коваленко О. Динаміка розвитку

- індустрії гостинності в Україні на прикладі готельно-ресторанної галузі. Економіка та держава. 2021. № 2. С. 42-46. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.2.42>
8. G. Bedradina and S. Nezdoyminov. Measuring Quality of the Tourism Product in the tour operator business. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 15, No. 2 (2019). pp. 081-093. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2019.15-2.7>
9. Хлопяк С., Кравцов С., Білик В. Підвищення інвестиційної привабливості туристичного потенціалу регіону засобами спеціалізованого туризму. *Економіка та держава*. 2021. № 9. С. 100-106. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.9.100>
10. Романова А. А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів. *Modern economics*. 2018. №9. С. 93-104. [https://doi.org/10.31521/modecon.V9\(2018\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V9(2018)-12)
11. Носирев О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. Соціально-економічні проблеми і держава. 2022. Вип. 1 (26). С. 55-68. <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22nooveu.pdf>
12. Шинкаренко В., Шинкаренко Л. Використання математичних методів для оптимізації туристичного продукту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 20. С.104-108.
13. Шинкаренко В., Чернишев В., Шинкаренко Л. Оцінка ризиків у туризмі за допомогою математичних методів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Випуск 12. С. 177-181.
14. Butler R., Suntikul W. *Tourism and war*. London: Routledge, 2012. 297 p.
15. Офіційний Сайт Служби Статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 05.12.2022)
16. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. *Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник*. К.: Знання, 2008. 661с.
17. Markowitz H. Foundations of Portfolio Theory. *Journal of Finance*. 1991. Vol. 46. Issue 2. P. 469-477. <http://www.e-m-h.org/Mark91.pdf>
18. Портфельна теорія Марковіца. Методика формування інвестиційного портфеля. Інвестиції. 2019. URL: <https://uk.recruitment-basicsystem.com/4291261-portfolio-theory-markowitz-the-method-of-forming-the-investment-portfolio> (дата звернення 05.12.2022)

References

1. Shmyhal, D. The state of the Ukrainian economy. Report at the Paris Economic Forum. (2022) Retrieved from <https://forbes.ua/news/vvp-ukraini-mozhe-vpasti-do-50-yakshcho-rosiya-prodovzhit-obstrili-infrastrukturi-shmigal-13122022-10468> [In Ukrainian].
2. Kalugina, A. O. (2015) Tourist and recreational potential of the Donetsk region after the military conflict. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Conference Proceedings of the International Economic Conference], Suchasni osoblyvosti formuvannia i upravlinnia innovatsijnym potentsialom rehional'noho rozvytku turyzmu ta rekreatsii iz zaluchenniam molodizhnoho resursu. [Modern features of formation and management of the innovative potential of regional development of tourism and recreation with the involvement of youth resources]*. Ternopil: TNTU, 192-193. [In Ukrainian].
3. Kondratska, L. (2021) Investment attractiveness of the tourism industry in current conditions. *Galician Economic Journal*, 4(71), 7-13. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu [In Ukrainian].
4. Malyuta, K. (2019) Factors of investment attractiveness of the tourism sphere of Ukraine. *Modern Economics*. 13, 168-173. [https://doi.org/10.31521/modecon.V13\(2019\)-26](https://doi.org/10.31521/modecon.V13(2019)-26) [In Ukrainian].
5. Fesenko, G. & Osadchyy, A. (2021) The value of collective means of accommodation and the hotel industry in the development of tourism in Ukraine. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* 23, 60-65. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.23.60> [In Ukrainian].
6. Necheva, N. & Davydenko ,I. (2022) Tendencies of service management of sanatorium-resort complex enterprises. *Economy and society*. 40 (2022). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-19> [In Ukrainian].
7. Romanukha, O. & Khalilova-Chuvaeva, Yu. & Khavrova, K. & Kovalenko, O. (2021)

Dynamics of the development of the hospitality industry in Ukraine using the example of the hotel and restaurant industry. *Ekonomika ta derzhava*. 2. 42-46. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.2.42> [In Ukrainian].

8. Bedradina, G. & Nezdoyminov, S. (2019) Measuring Quality of the Tourism Product in the tour operator business. *Montenegrin Journal of Economics*. 15 (2). 081-093. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2019.15-2.7>

9. Khlopyak, S. & Kravtsov, S. & Bilyk, V. (2021). Increasing the investment attractiveness of the region's tourist potential by means of specialized tourism. *Ekonomika ta derzhava*. 9. 100-106. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.9.100> [In Ukrainian].

10. Romanova, A. A. (2018) Management of the development of the tourism sphere in the conditions of armed conflicts. *Modern economics*. 9, 93-104. [https://doi.org/10.31521/modecon.V9\(2018\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V9(2018)-12) [In Ukrainian].

11. Nosyrev, O. & Dedilova, T. & Tokar, I. (2021) Development of tourism and the hospitality industry in the strategy of post-conflict economic recovery of Ukraine. *Socio-economic problems and the state*. 1 (26). 55-68. Retrieved from <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22nooveu.pdf> [In Ukrainian].

12. Shynkarenko, V. & Shynkarenko, L. (2016) Use of mathematical methods to optimize the tourist product. *International Humanitarian University Herald. Economics and Management*. 20, 104-108 [In Ukrainian].

13. Shynkarenko, V. & Chernyshev, V. & Shynkarenko, L. (2017) Risk assessment in tourism using mathematical methods. *Uzhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy*. 12. 177-181 [In Ukrainian].

14. Butler, R. & Suntikul, W. (2012) *Tourism and war*. London: Routledge.

15. State Statistics Service of Ukraine (2022). Official web-site. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

16. Malska, M.P. & Antonyuk, N.V. & Ganych, N.M. (2008) *International tourism and the service sector: a textbook*. Kyiv: Znannia [In Ukrainian].

17. Markowitz, H. (1991) Foundations of Portfolio Theory. *Journal of Finance*. . 46. (2). 469-477. <http://www.e-m-h.org/Mark91.pdf>

18. Markowitz's portfolio theory. Methodology of investment portfolio formation. *Investments*. (2019). Retrieved from <https://uk.recruitment-basicsystem.com/4291261-portfolio-theory-markowitz-the-method-of-forming-the-investment-portfolio> [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.01.2023

Прийнята до публікації 10.01.2023

НАШІ АВТОРИ

Артюшенко Віктор Вікторович - кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, ДУ «Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України НАН України»

Бедрадіна Ганна Костянтинівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна

Бобиль Володимир Володимирович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінанси, облік та психологія, Український державний університет науки і технологій, Україна

Бондаренко Оксана - аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Герчіков Микита Олександрович - здобувач третього (освітньо-наукового) рівня ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 Економіка, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

Грінченко Раїса Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Гудзь Тетяна Павлівна - професор кафедри фінансів та банківської справи, д. е. н., професор, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

Даниліна Світлана Олексіївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Дорошенко Владислав - аспірант, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

Дубовик Ольга Юхимівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Жердецька Лілія Вікторівна - доктор економічних наук, доцент, завідувачка кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Іжко Ігор - аспірант кафедри економіки, права та управління бізнесом, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Іоргачова Марія Іванівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Калініченко Людмила Леонідівна - доктор економічних наук, професор кафедри економіки та менеджменту, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

Камбур Марія Володимирівна - студентка VI курсу Одеського національного економічного університету, м. Одеса, Україна

Карпінська Ганна Володимирівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу розвитку підприємництва, ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України», м. Одеса, Україна

Козюра Ігор Валерійович - доктор наук з державного управління, професор кафедри менеджменту, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

Колібабчук Ольга Борисівна - аспірантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Коваленко Вікторія Володимирівна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Котковський Володимир Станіславович - доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-політичних та економічних дисциплін, Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія», м. Кривий Ріг, Україна

Лозинська Ольга Іванівна - аспірант кафедри митної справи і фінансових послуг, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна

Марценюк Лариса Володимирівна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та менеджменту, Український державний університет науки і технологій, Україна

Міщенко Максим Іванович - доктор економічних наук, професор кафедри економіки та менеджменту, Український державний університет науки і технологій, Україна

Моїсєєв Вячеслав - аспірант факультету фінансів та банківської справи, кафедра фінансового менеджменту та фондового ринку, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Мостова Катерина Антонівна - аспірант кафедри менеджменту організацій Одеський національний економічний університет Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна

Орлов Євген Вікторович - кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри статистики та математичних методів в економіці, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Пікуліна Олена Вікторівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінанси, облік та психологія, Український державний університет науки і технологій, Україна

Ступіна Лада Володимирівна - кандидат геологічних наук, старший науковий співробітник, ДУ «Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України НАН України»

Хмелярчук Марія Ігорівна - доктор економічних наук, професор, в.о. зав. кафедри безпеки інформації та бізнес-комунікацій Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Шинкаренко Лариса Василівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту, Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, Україна

Шинкаренко Володимир Миколайович - кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри статистики та математичних методів в економіці, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Одеського національного економічного університету

№ 1-2 (302-303), 2023

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу
(українська, англійська)

За достовірність викладених фактів,
цитат та інших відомостей відповідає автор

Рекомендовано до друку та поширення через
мережу Інтернет за рішенням Вченої ради
Одеського національного економічного
університету (Протокол № 5 від 21.02.2023 р.)

Підписано до друку 22.02.2023 р.
Формат 60 x 84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 12,54 Тираж 50 прим.

Надруковано в друкарні
ТОВ ВД «Гельветика» 73034, Україна,
м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-А
Тел.: +38 (0552) 39-95-80
e-mail: mailbox@helvetica.com.ua